

Нацыянальны інстытут адукацыі

Факультатыўныя заняткі

Г. М. Валочка, В. У. Зелянко

Беларуская мова 5–9 класы

Вывучаем беларускі правапіс

Дапаможнік для вучняў
устаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

*Рэкамендавана
Навукова-метадычнай установай
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

3-е выданне

Мінск • «АБЭРСЭБ» • 2012

УДК 811.161.3(075.3=161.3=161.1)
ББК 81.2Бел-922
В15

Серыя заснавана ў 2010 годзе

Валочка, Г. М.
В15 Беларуская мова. 5–9 класы. Вывучаем беларускі правапіс : дапам. для вучняў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко. — 3-е выд. — Мінск : Аверсэв, 2012. — 126 с. — (Факультатыўныя заняткі).

ISBN 978-985-19-0488-0.

Дапаможнік для вучняў «Вывучаем беларускі правапіс» прызначаны для правядзення факультатыўных заняткаў на беларускай мове ў пераходны перыяд па рэалізацыі палажэнняў Закона Рэспублікі Беларусь «Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі». Змешчаны ў дапаможніку тэарэтычны і практычны матэрыял спрыяе засваенню змен, якія адбыліся ў беларускай арфаграфіі, і забяспечвае замацаванне і сістэматызацыю ведаў, уменняў і навыкаў вучняў, удасканаленне арфаграфічнай пісьменнасці.

УДК 811.161.3(075.3=161.3=161.1)
ББК 81.2Бел-922

Вучэбнае выданне

ФАКУЛЬТАТЫЎНЫЯ ЗАНЯТКІ

Валочка Ганна Міхайлаўна
Зелянко Вольга Уладзіміраўна

БЕЛАРУСКАЯ МОВА. 5–9 КЛАСЫ
Вывучаем беларускі правапіс

Дапаможнік для вучняў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання

3-е выданне

Адказны за выпуск *Д. Л. Дзямбойскі*

Падпісана ў друк 08.10.2012. Фармат 60×84¹/₁₆. Папера афсетная.

Друк афсетны. Ум. друк. арк. 7,44. Ул.-выд. арк. 4,28. Тыраж 3100 экз. Заказ

Таварыства з дадатковай адказнасцю «Аверсэв».

ЛІ № 02330/0003944 ад 03.02.2009. Вул. М. Олешава, 1, офіс 309, 220090, Мінск.

E-mail: info@aversev.by; www.aversev.by

Кантактныя тэлефоны: (017) 268-09-79, 268-08-78.

Для пісьмаў: а/с 3, 220090, Мінск.

УПП «Віцебская абласная друкарня».

ЛП № 02330/0494165 ад 03.04.2009.

Вул. Шчарбакова-Набярэжная, 4, 210015, Віцебск.

ISBN 978-985-19-0488-0

© НМУ «Нацыянальны інстытут адукацыі», 2010
© Афармленне. ТДА «Аверсэв», 2010

УВОДЗІНЫ

Арфаграфія (ад грэч. *orthos* — правільны і *grafo* — пішу), або **правапіс**, — гэта сістэма правіл перадачы вуснага маўлення на пісьме. Арфаграфія вызначае аднастайнае, агульнапрынятае і абавязковае для ўсіх, унармаванае напісанне слоў і іх форм.

Арфаграфія ўключае правілы:

- напісання слоў і іх частак;
- напісання слоў разам, праз злучок і асобна;
- ужывання вялікай літары;
- пераносу слоў з аднаго радка на другі;
- напісання абрэвіятур і розных агульнапрынятых умоўных графічных скарачэнняў.

Арфаграфія любой мовы грунтуецца на пэўных навуковых асновах, прынцыпах. Правапіс беларускай мовы пераважна грунтуецца на фанетычным і марфалагічным прынцыпах.

Фанетычны прынцып правапісу прадугледжвае перадачу гукаў на пісьме ў адпаведнасці з літаратурным вымаўленнем (як чуем, так і пішам). На гэтым прынцыпе грунтуецца наступныя правілы:

- 1) перадача акання;
- 2) перадача якання;
- 3) напісанне літары *ы* на месцы этымалагічнага [э] ў некаторых запазычаных словах: *інжынер, арышт, брызент*;
- 4) напісанне спалучэнняў галосных у словах іншамоўнага паходжання: *біёніка, рацыён, бібліятэка*;
- 5) правапіс прыставак *без-* (*бяз-, бес-, бяс-*), *з-* (*с-*), *раз-* (*рас-, роз-, рос-*), *уз-* (*ус-*), *цераз-* (*церас-*): *узгадаць — усломніць, бяздушыны — бясконцы*;
- 6) перадача на пісьме дзекання і цекання;

7) правапіс спалучэнняў *зн, нц, рц, рн, сн, сл* на месцы этымалагічных [здн], [лнц], [рдц], [рдн], [стн], [стл]: *праязны, сонца, сэра, капусны*;

8) перадача на пісьме фанетычнага падаўжэння зычных;

9) узнікненне прыстаўных гукаў;

10) напісанне літары *с* на месцы гістарычных спалучэнняў [жс], [гс], [шс], [хс] і спалучэння [сс] на стыку кораня і суфікса: *мноства, хараство, княства, птаства, адэскі, палескі*;

11) напісанне літары *т* на месцы спалучэння [дт] на канцы іншамоўных слоў: *Шміт, Рэмбрант*;

12) напісанне літары *ц* на месцы спалучэнняў [тс], [чс], [кц], [цс]: *савецкі, ткацкі, мастацкі, лельчыцкі*;

13) правапіс *у* і *ў* у залежнасці ад пазіцыі ў слове;

14) напісанне спалучэння *чч* у геаграфічных назвах тыпу *Полаччына, Слуцчына* на месцы спалучэння [цк];

15) захаванне на пісьме асіміляцыі свісцячых да шыпячых у некаторых словах: *пяшчотны, нішчымны* і інш.;

16) напісанне адной літары *ў* словах *алея, клас, тона, маса* і інш.

❗ Выключэнні з правіл не адпавядаюць фанетычнаму прынцыпу напісання.

Марфалагічны прынцып прадугледжвае аднастайнае напісанне марфем — незалежна ад таго, як яны вымаўляюцца. Напрыклад, у аднакаранёвых словах *горад, гарады, гарадскі* ў корані вымаўляюцца розныя гукі ([горат], [гарады], [гарацк'і]), але нязменна захоўваецца *д* пры напісанні. На гэтым прынцыпе грунтуюцца наступныя правілы:

1) правапіс глухіх і звонкіх, свісцячых і шыпячых зычных (аглушэнне звонкіх зычных, азванчэнне глухіх, асіміляцыйная мяккасць зычных, прыпадабненне шыпячых да свісцячых і свісцячых да шыпячых);

2) правапіс зычных на стыку марфем;

3) напісанне спалучэнняў *дц, тц, чц* (у вымаўленні [цц]): *на кладцы, у хатцы, у хустачцы;*

4) напісанне прыставак *аб-, ад-, над-, пад-* і прыназоўнікаў *аб, ад, над, пад;*

5) напісанне прыназоўніка *без* і часціцы *не;*

6) правапіс каранёвага *я* (*пояс, месяц, заяц*) і суфіксаў *-язь, -ядзь* (*баязь, дробязь, роўнядзь*);

7) правапіс каранёвых зычных *з, ж, ш, г, х* перад суфіксам *-ск-* і каранёвага *д* перад суфіксальнай *с*: *французскі, нясвіжскі, чэшскі, казахскі, суседскі.*

1. Прачытайце выказванне Васіля Віткі. Пра які прынцып беларускай арфаграфіі ідзе гаворка ў тэксе?

Часта кажуць, што нібыта галоўны прынцып беларускай граматы — як гаворыцца, так і пішацца. Выходзіць, самая лёгкая ў свеце наша мова? Як сказаць, так і напішы. Як напісаць, так і прачытай. Аднак жа такая лёгкасць, калі ёй паверыць, ой як хітра можа падмануць.

• Ці згодны вы з тым, што ў беларускай мове «як гаворыцца, так і пішацца»?

2. Размяркуйце словы па групам: а) словы, напісанне якіх заснавана на фанетычным прынцыпе арфаграфіі; б) словы, напісанне якіх заснавана на марфалагічным прынцыпе арфаграфіі.

Звузіць, лебедзь, нясвіжскі, казка, вокладка, просьба, пагодлівы, абсыпаць, ламачча, падсохнуць, зграя, завязь, глыток, дзеці, біялогія, бяздомны, зжаць, перакладчык, патрыятызм, без сватоў, раздарожжа, верасень, мноства, страўнік, не сустракаў, гарадскі, свіслацкі, без шкла, спаўзці, падзяка, заводскі, яшчарка.

3. Адгадайце загадкі. Запішыце словы-адгадкі, падкрэсліце ў іх арфаграмы, вусна растлумачце правапіс.

1. Ішоў даўгавяз — у сырую зямлю ўвяз. 2. Хоць у капелюшы, а галавы не мае. 3. Што зімою камлём угору расце? 4. Што без вады плавае? 5. Худ канёк, а ўсё возера выпіў. 6. Стаіць дуб, на дубе дванаццаць гнёзд, у кожным гняздзе па чатыры сініцы, у кожнай сініцы па чатырнаццаць яек, сем чорных і сем белых. 7. Ляцелі сівыя галубкі, упалі на ваду; вады не скаламуцілі і самі не паляцелі.

4. Прачытайце тэкст. Выпішыце па сем прыкладаў напісанняў, заснаваных на фанетычным і марфалагічным прынцыпах.

Цешацца вяскоўцы, калі пры хаце гняздзяцца буслы. Лічыцца, што гэтыя птахі ахоўваюць жыллё ад няшчасця. Каб прывабіць буслоў, гаспадар зацягвае на дрэва ці на край гумна старую барану. А буслы ўжо самі выкладваюць гняздо з галля на зубах бараны, высцілаюць яго сухой травою і мохам. Буслянка — шыкоўнае гняздо: зверху, як у палацы, жывуць самі буслы, а па баках і ўнізе месцяцца непераборлівыя вераб'і.

З усмешкаю згадваю, як мы, вясковыя дзеці, крычалі, убачыўшы бусла ў небе:

Бусел-калода,
Што заўтра будзе —
Дождж ці пагода?

Верылі: калі бусел у гэты час памахае крыламі, то пойдзе дождж, калі не — будзе добрае надвор'е.

(Паводле М. Маляўкі)

Мова і нацыянальная культура

5. Спішыце тэкст, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары. Якім прынцыпам арфаграфіі падпарадкоўваецца іх напісанне?

Усе, хто н.. быў у нашым горад..е г..доў дзес..ць-пятна..цаць, прыя..джаючы зноў у Мінск, н.. могуць пазнаць сталіцу

Беларусі. Мы, мінчане, бачым: гора.. наш м..няецца, рас..це, прыг..жае з кожным днём. З..явіліся новыя ра..ны, прас..пекты і ..уліцы, наса..жаныя кл..патлівымі рукамі старан..ых мінчан скверы і паркі.

Плошча Якуба Коласа — адна з на..цікавейшых м..сцін горада. А каліс..ці тут туліліся др..ўляныя хібаркі. Замест сё..няшніх ш..рокіх асфал..таваных ..уліц былі ..узенькія крывыя за..улачкі, з граз..ю, лужамі на кожным кроку.

Няма ўжо і старой Камароўкі. Ёс..ць в..лізная плошча, пабудаваны па апошнім слове т..хнікі прыгожы архіт..ктурны ансамбль.

(Паводле Б. Сачанкі)

ПРАВАПІС ГАЛОСНЫХ

У беларускім алфавіце 10 галосных літар: *a, o, y, э, ы, e, ё, ю, я, і*.

Літары *a, o, y, э* пішуцца ў пачатку слова і пасля цвёрдых зычных для абазначэння адпаведных галосных гукаў. Літара *i* пішацца ў пачатку слова, пасля зычных пішацца *ы* або *і* ў залежнасці ад цвёрдасці або мяккасці зычнага.

Літары *e, ё, ю, я, і* пасля зычных абазначаюць мяккасць зычных і адпаведныя гукі [э], [о], [у], [а], [і]: *газета* — га[з'э]та, *лёд* — [л'о]д, *цюль* — [ц'у]ль, *вясна* — [в'а]сна, *піск* — [п'і]ск.

Літары *я, ё, e, ю* ў пачатку слова, у сярэдзіне слова пасля галосных, *ў* (нескладовага), раздзяляльнага мяккага знака і апострафа абазначаюць на пісьме спалучэнні зычнага гукі [й] з галоснымі [а], [о], [э], [у]: *яма* — [йа]ма, *ён* — [йо]н, *паёк* — па[йо]к, *паехаў* — па[йэ]хаў; *льеш* — л[йэ]ш, *б'ю* — б[йу].

Літара *i* можа абазначаць у розных становішчах розныя гукі і вымаўляецца:

— як [йі] ў пачатку слова пад націскам, пасля галоснага, пасля апострафа, мяккага знака і *ў*: *іней* [йін'эй], *краіна* [крайіна], *аб'інець* [абйін'эц'], *Львiч* [ільвiч], *салаўі* [салаўйі];

— як [і] ў пачатку слова не пад націскам: *імя* [ім'а], *Ірына* [ірына], *інтэлект* [інтэл'экт], *іржышча* [іржышча];

— як [й] у пачатку слова, калі папярэдняе слова заканчваецца на галосны: *вазьмі іголку* [ваз'м'і йголку], *дачка Івана* [дачка йвана], *яна ішла* [йана йшла]; таксама вымаўляецца злучнік *і*: *гукі і літары* [гук'і й л'ітары], *яна і ён* [йана й йон];

— як [ы] пасля слова на цвёрды зычны (акрамя заднеязычных *г, к, х*): *з іголкай* [зыголкай], *ад іскры* [адыскры], *ён ішоў* [йон ышоў], *месяц і зоркі* [м'эс'ац ы зорк'і], але: *Полацк і Віцебск* [полацк і в'іц'эпск], *не мог і марыць* [н'а мох

і марыц’]; у складаных словах: *бортынжынер* [бортынжы-н’эр], *спортінвентар* [спортынв’энтар].

Кропка над літарай *ё* абавязковыя. Кропка над літарай *і* малой і літарай *І* вялікай у рукапісных тэкстах абавязковая.

Праваніс галосных *о, э, а*

1. Літара *о* пішацца толькі пад націскам: *мора, кіно, опера, Орша, Токіа*.

2. Літара *э* пішацца:

а) у пачатку выклічнікаў *э, эге, э-ге-ге, эх, эй*;

б) пасля прыстаўной літары *г* у слове *гэты* і вытворных ад яго (*дагэтуль, гэтулькі*), а таксама ў выклічніках *гэй, гэ*;

в) пасля зацвярдзелых, [д] і [т]: *жэрдка, чэрствы, тэатр, ветэран, рэдактар, катэт, дэталі, цэлы, ацэнка, шэлект, Жэнева, Цэйлон*; (у запазычаных словах напісанне *э* і *а* не пад націскам пасля іншых зычных рэгулюецца слоўнікам: *панэль, тунэль*, але: *шынель, сектанцкі; Зэльва*, але: *Зейс* і да т. п.);

г) пад націскам і не пад націскам у пачатку некаторых (пераважна запазычаных) слоў: *эра, эпас, эўрыка, экватар, экзэмпляр, Эстонія, Эфіопія*;

д) на канцы запазычаных нязменных слоў, а таксама ўласных імён, геаграфічных назваў пасля зычных, акрамя *л, к*: *купэ, кафэ, галіфэ, кашнэ, каратэ, Хасэ, Душанбэ* (але: *філе, сальта-мартале, піке, камюніке*);

3. Галосныя [о], [э] ў ненаціскным становішчы чаргуюцца з [а], што і перадаецца на пісьме: *востры — вастрыць, возера — азёрны, мова — майленне, цэгла — цагляны, жэмчуг — жамчужына, майстэрня — майстар*.

Літара *а* пішацца не пад націскам незалежна ад паходжання слова: *балота, холад, маразы, рамонт, адрас, літара, характар, сакрэт, Сакрат, Шайчэнка, Чарнышэйскі, Чалюскін, адажыа, трыа, сальфеджыа, Ватэрлоа*.

4. У некаторых спрадвечна беларускіх словах са складамі *ро, ло* замест *о* не пад націскам пішацца літара *ы*: *бровы — брыво, глотка — глытаць, дровы — дрывотня, кроў — крываваы*, а таксама ў словах *яблык, яблыня, яблычны*.

У адпаведнасці з беларускім літаратурным вымаўленнем літара *ы* пішацца ў некаторых запазычаных словах: *брызент, дрызіна, інжынер, почырк, канцылярыя, рысора, цырымонія, трывога*, а ў некаторых словах пішацца літара *і*: *бліскавіца, блішчаць, бліскаўка*, але: *бляск, бляшанка*.

5. Канцавыя ненаціскныя *-эль, -эр* у запазычаных словах перадаюцца як *-аль, -ар*: *шніцаль, лідар, камп'ютар, карцар, світар, менеджар, пэйджар, ордар, кратар*, але ва ўласных імёнах неславянскага паходжання захоўваюцца *-эль, -эр*: *Ландэр, Юпітэр, Одэр, Пітэр*.

Мова і нацыянальная культура

6. Прачытайце тэкст. Выпішыце з яго словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс галосных *о, э, а*», падкрэсліце арфаграмы.

Агінскія — старадаўні *магнацкі* род, што веў сваю рада-слоўную ад князя Рурыка, якога славяне некалі запрасілі да сябе князьці. Многія прадстаўнікі роду Агінскіх займалі важныя дзяржаўныя пасады ў Вялікім *Княстве Літоўскім*. Галоўны маёнтак Агінскіх знаходзіўся ў горадзе Слоніме. Тут яны стварылі оперны тэатр, які стаў пасля асновай для польскай оперы.

Адзін з Агінскіх — Міхал Клеафас — быў вядомым кампазітарам. Ён доўгі час пражыў у Венецыі і Парыжы. Але душа яго імкнулася да родных *мясцін*. Ён напісаў славыты паланэз «*Развітанне з Радзімай*». Паланэз увайшоў у скарбніцу сусветна вядомых музычных твораў.

(*Паводле У. Бутрамеева*)

- Назавіце арфаграмы ў выдзеленых словах.

• Раствлумачце розніцу ў лексічных значэннях слоў *скарбніца* і *скарбонка*.

7. Спішыце словы, устаўляючы прапушчаныя літары *о*, *э*, *а* ці *ы*.

Зак..*ранелы*, с..*кратар*, ш..*рсцяны*, ст..*млены*, пагр..*за*, тры..*,* ж..*леза*, пч..*ляр*, р..*партаж*, М..*л..дзечна*, ч..*рга*, кр..*вавы*, п..*ндзаль*, р..*монт*, шч..*дры*, кат..*т*, ш..*рань*, ш..*снаццаць*, бесц..*р..монны*, ст..*лаж*, ш..*дэўр*, бухгалт..*р*, чар..*ўнік*, д..*када*, угн..*енне*, т..*хнічны*, др..*вотня*, ч..*рствы*, сч..*рцвелы*, ш..*равокі*, пагр..*жаць*.

✦ Назвы роднага краю

ЗЭЛЬВА, ЗАЛЬВЯНКА

Назву гарадскі пасёлак *Зэльва* атрымаў ад ракі *Зэльвеі*, якая паступова ператварылася ў *Зальвянку*. У аснове назвы слова *залева* — месца паводак у веснавую і летнюю пару, калі вада залівала вялікія прасторы.

(Паводле У. Юрэвіча)

8. Змяніце словы або падбярыце да іх аднакаранёвыя, каб націскныя [о], [э] сталі не пад націскам. Запішыце словы парамі, растлумачце правапіс *о*, *э*, *а*.

Восем, мова, чароды, Зэльва, поўнач, рэформа, голле, грэчка, поспех, шоўк, шэсць, жоўты, футбол, неадчэпны, зрэзаць, просьба, чэрпаць, грошы.

9. Спішыце сказы, устаўляючы замест кропак літары *о*, *э*, *а* ці *ы*. Раствлумачце іх правапіс.

1. Чаму м..*гла* навучыць кніга, якой был.. *сто год* і адзіны экз..*мпляр* якой так і астаўся з неразр..*занымі* стар..*нкамі*? (У. *Караткевіч*). 2. У вагоне пасажыраў был.. *мал..* Пападаліся нават зусім пустыя куп.. *(Я. Колас)*. 3. Хлопцы

хоць і храбрыліся, хоць і жартавалі, але кожны адчуваў, як унутры нешта др..жыць (*Я. Майр*). 4. Аўтарам р..цэнзіі была супрац..ўніца р..дакцыі, да якой Рагойша ставіўся не надта прыязна (*І. Шамякін*). 5. Мне далі дазвол паехаць разам з практыкантамі на кат..ры (*В. Вольскі*). 6. Нав..дзячы парадак, г..радскія ўлады не ц..р..моніліся з парушальнікамі (*У. Арлоў*). 7. Першым прыкульгаў у канц..лярыю рахункавод Васіль Забела (*А. Васілевіч*). 8. Спачатку Вера Мікано-раўна нават і бр..вом не павяля (*Г. Шыловіч*).

📖 Правільнасць маўлення

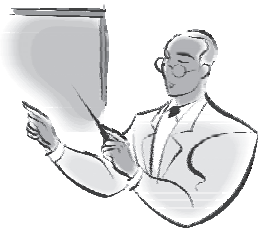
ОРДЭН – ОРДАР

Ордэн¹ — асобы знак узнагароды за выдатныя заслугі: *ордэн Маці*.

Ордэн² — арганізацыя, таварыства з пэўным стату-там: *ордэн езуітаў*.

Ордар¹ — пісьмовае распараджэнне; дакумент на атрыманне, выдачу чаго-небудзь: *ордар на кватэру*.

Ордар² — разнавіднасць спалучэння, парадак размяшчэння частак архітэктурных канструкцый: *грэчаскі ордар*.

10. Падбярыце беларускія адпаведнікі да слоў рускай мовы. Раствлумачце правапіс *о, э ў* ненаціскных складах.

Рэпрадукцыя, тэлефон, рэклама, ордер, декрет, престиж, темперамент, оптика, характарыстыка, Женева, Череповец, Чернышевский, дефект, орден, прогресс, демографический, свитер, эстетика, адрес, гардероб, эпицентр.

11. Выпішыце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара *э*.

Т..рапеўт, гр..йпфрут, ч..р..паха, д..лікатэсны, бр..зент, адр..с, ст..лаж, уп..ўнены, выстр..л, д..талёвы, уц..лець, кар..с-пандэнт, пр..м'ера, ш..пялявы, стр..ляць, д..сантнік, ч..мадан, майст..р, канц..лярыя, ш..ры, ш..раваты, ш..сцёра.

12. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары, растлумачце іх правапіс.

НЯПРОШАНЫ ГРЫБНІК

Часам сярод лесу трапляюцца лапікі др..бненькага, нібыта прасеянага праз сіта, сівавата-белага пяску. Звычайна гэта невысокія паг..рачкі. На іх нічога не р..сце, акрамя невысокіх, ч..злых хв..ек.

Вак..л такой п..лянкі вельмі грыбны лес. Р..стуць аранж..-выя пад..сінавікі, т..нканогія ш..рыя бабкі, зялёныя і чырв..-ныя сыраежкі, з..лаціста-ж..ўтыя лісічкі, зялёна-дымчатая м..хавікі, а ў верасе з ч..рнічнікам сядзяць пузатыя, з цёмна-карычневымі шапкамі цары грыбоў — б..равікі.

Але аднойчы я прыйш..ў на п..ляну, а яна ўся перарыта. Дзік то ў адным, то ў другім месцы выбіраў якраз тыя кут..чкі, дзе густа р..слі б..равікі і пад..сінавікі. У хв..йніку, дзе пад м..хам р..стуць лісічкі, ён так перавярнуў мох і ігліцу, што не пакінуў жывой лапіны.

Усё лета дзік н..чамі «араў» лес, знішчаў найлепшыя кут..чкі грыб..вішчаў, а я нічога не мог зр..біць.

П..ляна страціла ўтульнасць і св..еасаблівасць.

(Паводле З. Бяспалага)

Тэст 1 для самаправеркі

A1. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *а*:

1) кр..мяны	3) пр..снак	5) гард..роб
2) крат..р	4) пр..снаводны	

A2. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *э*:

1) сакр..тар	3) шч..бятаць	5) р..дкалессе
2) ц..нтральны	4) р..прадукцыя	

- A3.** Адзначце словы, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:
- 1) сальфеджыя 3) чорствы 5) дрэсіроўшчык
 2) інсцэніроўка 4) дрэвасек
- A4.** Адзначце ўласныя назоўнікі, пры перакладзе якіх з рускай мовы на беларускую ў першым складзе пішацца літара *a*:
- 1) Ремарк 3) Щербак 5) Шевчук
 2) Шекспир 4) Чернов
- B1.** Перакладзіце з рускай мовы на беларускую слова *адресат*.

Праваніс галосных *e, ё, я*

1. У беларускай мове літара *ё* пішацца толькі пад націскам: *лёгкі, сёлета, вёсны, сёстры, вёска, цвёрда*.

2. У першым складзе перад націскам замест *e, ё* пішацца літара *я*: *вёска — вясковы, лёгкі — лягчэйшы, лес — ляснік, мёд — мядовы, цвёрды — цвярдзейшы, дзевяць — дзявяты, дзесяць — дзясяты, сем — сямнаццаць, восем — васьмнаццаць*.

У іншых ненаціскных складах *e* захоўваецца: *восень, легкадумнасць, леснічоўка, цвердаваты, дзсятковы, дзвятнаццаты, верацяно, цемень*.

3. У запазычаных словах у першым складзе перад націскам пішацца літара *e*: *секунда, легенда, семестр, генерал, педаль, метро, герой, кераміка, мелодыя, балерына, перспектыва, Везувій, Версаль, Бетховен, Палесціна*.

Літара *e* пішацца ў пачатку некаторых запазычаных слоў: *егер, ерэтык, Еўропа, Ерэван, Еўпаторыя, Еўфрат*, а таксама на канцы запазычаных слоў пасля мяккага знака і апострафа: *дасье, калье, канферансье, кінаатэлье, круп'е, куцюр'е*.

4. Часціца *не* і прыназоўнік *без* заўсёды пішуцца з літарай *е*: *не браў, не думаў, без кніг, не без смеху*.

Пры напісанні разам *не* і *без* падпарадкоўваюцца агульнаму правілу напісання *е, я*: *няхай, бязвусы, бясконцы, але: немалады, безбароды, бескарысна*.

5. Каранёвая этымалагічная літара *я* захоўваецца на пісьме незалежна ад націску ў словах *вязаць, сувязь, лямантаваць, пярня, завязь, цяжкаваты, мяккаваты, святкаваць, яскравы, тысяча, пояс, месяц, памяць, дзевяць, дзесяць, дробязь, заяц, Прыпяць, Бясядзь*.

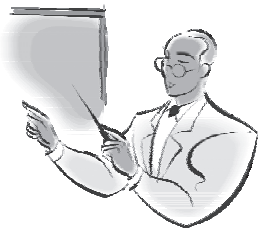
Літара *я* пішацца ў паслянаціскных складах у некаторых суфіксах назоўнікаў (*роўнядзь, боязь, дробязь*) і дзеясловаў (*лаяць, веяць, сеяць, кашляць, баяць, муляць*), а таксама ў аддзяяслоўных назоўніках (*лаянка, веялка, сеялка*).

Правільнасць маўлення

РАДЫЁ- – РАДЫЕ- (РАДЫЯ-)

Радые- — першая частка складаных слоў у значэнні 'які мае адносіны да радыё': *радыёвузел, радыётэхніка, радыёсувязь, радыёстанцыя*.

Радые- — першая частка складаных слоў у значэнні 'які адносіцца да радыю, радыецы': *радыёізатопы, радыёактыўнасць, радыётэрапія*. У першым складзе перад націскам у гэтым выпадку пішацца *я*: *радыялогія, радыехімія, радыеграфія*.

13. Прачытайце ўрывак з рамана У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім». Выпішыце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Праваяпіс галосных *е, ё, я*».

Бацьку споўнілася толькі сорок восем, і яшчэ два гады назад яму давалі дзясяткам менш. Ён любіў жартаваць, быў

здатны на самыя нечаканыя выбрыкі. Аднойчы ён зрабіў так, што адзіны заяц, забіты на паляванні вядомым хвальком і хлусам Вірскім, трымаў у лапках запіску з надпісам: «За што?!»

У наваколлі Копыся вадзіліся надзвычай рэдкія чорныя зайцы. І бацька ў змове з кушняром запэўніў Сымона, што бываюць зайцы паласатыя. У доказ гэтага паказаў шкурку і сказаў, што за другі экзэмпляр не пашкадуе і тысячы рублёў. Сымон цэлы год днямі і начаі цягаўся па вапняковых пустках і, вядома ж, нічога не забіў. Затое вылечыўся ад сухотаў.

(*Паводле У. Караткевіча*)

14. Спішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя літары.

1. Часамі на дз..вочых грудзях пазвоньвалі кал..ровыя нізкі пац..рак (*Э. Ажэшка*). 2. Праз н..калькі хвілін мы пайшлі ў той дз..вяты вагон (*У. Дубоўка*). 3. Ложкі ў хаце ставяць каля глухой сц..ны, далей ад вокнаў і дзв..рэй, каб ц..плей было спаць дажджлівай вос..нню і марознай зімою (*М. Малаўка*). 4. Дз..сяткі відаў дрэў растуць у нашых л..сах, а вось толькі адно з іх заслужыла права, каб яго ім..м назвалі адзін з л..тніх мес..цаў (*Х. Гурыновіч*). 5. Асц..рожны да кожнага слова, як мой дзед — да з..рнят пры с..ўбе (*А. Каско*). 6. Ц..гнік дыхаў парай на нізкае сонца, і яно, трапляючы ў сівыя клубы, м..няла кол..р (*У. Караткевіч*). 7. Мароз, як л..дз..ны волат, злосны і сумны, блукаў па в..сцы (*Э. Ажэшка*). 8. На стромкім б..разе Дзвіны, пас..род скв..ра, у зас..ні шматгадовых дрэў, — высокі аб..ліск з чырвонага граніту (*В. Вольскі*).

15. Выпішыце ў алфавітным парадку словы, у якіх *e* захоўваецца ў першым пераднаціскным складзе.

Дзевяціпавярховы, веранда, імперыялізм, гектар, механізм, восень, секунда, Германія, верашчака, апельсін, зель, епіскап, дзеяч, метр, інвентар, недахоп.

БЕСЯДЗЬ, ПРЫПЯЦЬ

Бесядзь — прыток Сожа — Дняпра. Згодна з народнымі ўяўленнямі, назва ракі паходзіць ад слова *бесѣда* (гутарка) і характарызуе гаваркое, з перакатамі, цячэнне. А яшчэ на паваротах ракі, на ўзвышшах ставілі некалі альтанкі (рус. *бесѣдки*) для адпачынку.

Прыпяць — прыток Дняпра. Назва ракі паходзіць ад стараславянскага *припечь* — так называлі пясчаны бераг, дзе большую частку дня прыпякае сонца.

(Паводле У. Юрэвіча)

16. Спішыце, устаўляючы літары *е, ё* ці *я*.

Б..склапотны, ф..льетон, сп..вак, с..мнаццаты, н..здарма, б..дняк, б..дната, б..даваць, зан..дбаць, Б..лінскі, в..слярны, пац..мнелы, дэл..гацыя, п..рсцёнак, насм..шыць, запав..дзь, Н..красаў, з..лкі, м..сці, кал..ндар, п..рсп..ктыва, выгл..д, накле..ны, б..з хлеба, зн..важлівы, Г..надзь, с..местр, сув..зь, пасе..ны, н.. пам..таю, ц..гнуцца, сц..рагчы, марм..лад, н..ўгамонны, н..ўстойлівы, эф..ктыўны, дал..чынь, зв..чарэць, надв..чорак, б..змерны, г..рбарый, юв..лірны, страл..ніна, б..нзін.

17. Змяніце словы або падбярэце аднакаранёвыя, каб галосныя *е* і *ё* сталі не пад націскам. Запішыце словы парамі, растлумачце напісанне.

Цёмны, дзверы, адвесці, зерне, дзед, сцежка, лён, бегчы, светлы, снег, плесці, мерзнуць, землі, вечар, веліч, несці, плечы, аддзел, лёд, далёка, дзеці.

18. Выпішыце словы, у якіх пішацца літара *я*.

Сц..блінка, л..снічоўка, б..злюдны, з..фір, дроб..зь, ц..жкавата, п..рыметр, пам..ць, дз..сятка, Б..тховен, Свіц..зь, св..ткаваць, св..тлячок, зм..стоўны, дыл..тант, мес..ц, сн..гавік, сённ..шні, догл..д, по..зд, н..чаканы, н..цотны, габ..лен, п..сняр.

19. Выпішыце словы, у якіх пішацца літара *е*.

Дз..ржаўны, Тэг..ран, Х..рсон, в..рацяно, заз..лянець, дз..сятка, рэз..да, нап..рэдадні, ма..тнік, св..ткаваць, вы..сяць, сан..т, п..хота, ц..цярук, с..рыял, ц..гавіты, кал..кцыянер, п..чора, поп..л, ман..кен, вогнетушыц..ль, імп..ратар.

20. Падбярыце да слоў рускай мовы беларускія адпаведнікі, запішыце, растлумачце правапіс *е, ё і я*.

Зефир, оперный, полевой, сентябрь, лесник, операция, спектакль, песенка, веранда, легендарный, Несвиж, веселый, гербарий, ветер, смесь, герой, сержант, опекун, светловатый, зенит, перрон, Смоленичи, Валентин, Сергей, европейский, восемьсот, Енисей, Нева, Припять, несете, ведете, сенсация, Швейцария, обелиск, весенний, телефон, дежурный, Печора, Вьетнам, ячейка.

21. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары *е, ё, я* ці *і*.

Настрой з..млі, лесу залежыць ад кол..ру. Летам лес быў з..лёны, вос..нню залацістымі барвамі св..ціліся б..розы, асіны, кл..ны, ружова-сінім полым..м цв..лі в..расы. Усё гэта кол..ры жыцця. Але і ў зімнім лесе яны не згаслі канчаткова: з..л..нее хвоя, с..нечай адл..вае снег, сінія паўтоны пануюць у наваколлі. С..гналы н..далёкай в..сны.

(*І. Навуменка*)

22. Прачытайце тэкст. Чаму вячоркі маюць другую назву — попрадкі? Спішыце тэкст, рашаючы арфаграфічныя задачы.

В..ЧОРКІ

В..чоркі, або попрадкі, — даўні звычай в..сковых дз..ўчат (з / с)бірацца з работаю ў чыёй(?)небудзь ха(т / ц)е. Адны прых..дзілі з прасніцаю — др..ўлянаю прыладай для прадзен..я, хто з воўнаю, хто з кудзеляю. І пралі: ц..гнучы нітку, спрытна накруч(?)валі яе на в..рацяно. Другія прын..сілі з сабой клубочкі кал..ровых нітак, каб вышыць кашулю, ручнік або хус(т / ц)інку. (З / с)пачатку працавалі моўчкі, (з / с)рэдку перакід(?)ваючыся слоўцам. Потым хто(?)небудзь (т / ц)іха зап..ваў:

Ападае лісточ..к

На жоўты п..сочак.

Пес(?)ню па(д / т)хоплівалі астатнія дз..ўчаты:

Ападае лісточ..к

Дз..вачцы на в..ночак...

(Паводле М. Маляўкі)

- Падкрэсліце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс галосных е, ё, я».

Самадыктант

23. Спішыце тэкст, афармляючы яго ў адпаведнасці з арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі нормамі.

РУСАЛЬНЫ ТЫДЗЕНЬ

Пры..шоў (Р / р)усальны тыдз..нь.

Азярышчанскія дз..ўчаты зв..валі в..нкі і вешалі іх на б..розах. А хлопцы н..слі на з..лёных н..сілках у б..розавы гай абраную ўсімі (Р / р)усалку самую ладную дз..ўчынку якая

зна..шлася ў Азярышчы. Гэта была трына..цаці(?)гадовая Янька Кагут.

З ра(з / с)пушчанымі в..ласамі яна пагойд(?)валася ў сінім небе. І с(?)вежы п..штотны тварык дз..ўчыны ўсм..хаўся со(?)нцу нівам і з..лёным гаям. А за ёю ішла ў в..нках яе прыгожая світа.

...Палілі агні. Кідалі ў іх в..нкі. Дз..ўчаты ўц..калі ад Янькі а яна лавіла іх і казытала.

(Паводле У. Караткевіча)

- Выканайце самаправерку (гл. с. 121).
- Калі ў народзе адзначаецца Русальны тыдзень?

Тэст 2 для самаправеркі

A1. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *e*:

1) м..рзлата	3) б..сконцы	5) см..танковы
2) бусл..ня	4) г..ктар	

A2. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *я*:

1) зв..рабой	3) н..значны	5) погл..д
2) ск..птычны	4) Свіц..зь	

A3. Адзначце словы, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:

1) пецярыня	3) лялячны	5) першацвет
2) сялядзец	4) зазялянелы	

A4. Адзначце словы, пры перакладзе якіх з рускай мовы на беларускую адбываецца пераход *e ў я*:

1) <i>Европа</i>	3) <i>земляк</i>	5) <i>календарь</i>
2) <i>сенсация</i>	4) <i>персона</i>	

B1. Запішыце слова, якое мае лексічнае значэнне ‘дзіцяня мядзведзя’.

Праваяіс галосных *о, э, а, е, ё, я* *ў* складаных словах

1. У складаных словах можа быць адзін асноўны і адзін або некалькі пабочных націскаў. Калі ў другой частцы складанага слова націск падае на першы склад, то ў першай частцы замест *о* пішацца *а*: *дабрадзей, вастразубы, чарнавокі, вадазбор, раўнапраўе*; калі ў другой частцы націск падае не на першы склад, то ў першай частцы захоўваецца *о*: *добразлычывы, востраканіцёвы, чорнавалосы, водазабеспячэнне, роўназалёжны*.

2. Літара *о* захоўваецца ў складаных словах, першая частка якіх — *слова-, што-, фота-, мота-*: *словазлучэнне, словаформа; штогод, штодзень; фотаздымак, фоталабараторыя* (але: *фатаграфія* і вытворныя ад яго); *мотаспорт, мотагонкі* (але: *матацыкл, матавоз* і вытворныя ад іх), а таксама ў іншых словах, асабліва навуковых тэрмінах, у якіх выразна праяўляецца пабочны націск, хоць асноўны націск падае на першы склад другой часткі: *азотнакіслы, збожжасхвішча, мовазнаўства, фондасхвішча, работадаўца, матаразборка, вокамгненна, усходазнаўства*.

3. Літара *о* пішацца ў першай частцы складаных слоў, калі другая частка пачынаецца з *ў* (*у* нескладовага): *марозаўстойлівасць, збожжаўборачны, торфаўтварэнне, вогнеўстойлівы*.

4. Гук [э] ў першай частцы складаных слоў захоўваецца і абазначаецца літарай *э*: *мэтанакіраваны, мэтазгодна, рэдказубы, шэравокі, арэхападобны, крэдытаздольнасць, тэлебачанне, шэсцьсот*.

5. У складаных словах, утвораных ад лічэбніка ў спалучэнні з назоўнікам, першая частка (лічэбнік) ставіцца ў форме роднага склону: *тры дні — трохдзённы, чатыры паверхі — чатырохпавярховы, пяць тыдняў — пяцітыднёвы, сто метраў — стаметровы; сямікласнік, васьмігадовы, дзевяціградусны, саракагоддзе*.

6. У першай частцы складанага слова літара *e* захоўваецца незалежна ад таго, на які склад падае націск у другой частцы: *сенакасілка, беласнежны, землетрасенне, светайспрыманне, свежамарожаны*.

Калі першай часткай з'яўляецца аснова *велік-/вялік-*, то напісанне літары *e* або *я* залежыць ад таго, які склад у другой частцы націскны: калі першы, то пішацца *e*, калі другі — пішацца *я*: *велікаро́слы, велікакня́жацкі, велікасвѣ́цкі* (але: *Вялі́кдзень*); *Вялікабры́танія, вялікадзяржа́ўны, вялікага́ловы*.

7. У першай частцы складанага слова літара *ё* захоўваецца пры націску не на першым складзе другой часткі і змяняецца на *e*, калі націск падае на першы склад другой часткі: *лёгкаатле́тычны, легкаверны; лё́дадрабі́льны, леда́ррэз; ме́даварэ́нне, медано́сны*.

8. У складаных словах злучальныя галосныя *o, ё* пішучца толькі пад націскам, *a* — у ненаціскным становішчы: *ільнова́лакно, бібліо́граф, ільнавод́ства, прыбора́будаўнічы, марозатры́валы*.

Злучальная галосная *e* ў складаных словах пераходзіць у *я*, калі націск падае на першы склад другой часткі: *зернесушы́лка, зерняскла́д; землекарыста́нне, земляро́бчы; жыццэапі́санне, жыццярáдасны*.

Злучальная галосная *e* ў складаных словах захоўваецца, калі другая частка пачынаецца з *ў* (*у* нескладовага): *вогнеўстойлі́вы, зернеўбо́рка*.

9. Складанаскарочаныя словы пры напісанні звычайна разглядаюцца як простыя словы з адным націскам: *зям-фо́нд, лягса́с*.

10. Калі складаныя словы маюць у сваім саставе больш за дзве часткі, то кожная частка пішацца як асобна ўзятае слова: *параво́завагона́рамонтны, авіяма́тора́будава́нне, аэрафо́тапры́бор*.

📖 Мова і нацыянальная культура

24. Прачытайце тэкст. Выпішыце з яго словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс галосных у складаных словах», падкрэсліце арфаграмы.

У старадаўнія часы людзі абточвалі *камяні* і *высякалі* з іх бажкоў. *Археологі* называюць іх *каменнымі* бабамі, ідаламі. У Брэсцкім краязнаўчым музеі захоўваюцца каменныя бабы з вёсак Грабаўцы і Залуззе Жабінкаўскага раёна. Гэтыя ідалы адносяцца да *язычніцкіх* часоў, калі нашы продкі верылі ў многабожжа. На ідалах можна заўважыць крыжыкі. Яны з'явіліся, калі ў наш край прыйшло хрысціянства.

(Паводле А. Бензерука)

- Назавіце арфаграмы ў выдзеленых словах.

25. Выберыце правільны варыянт, запішыце яго.

Вольналюбiвы — вальналюбiвы, чарнаморскi — чорнаморскi, вадасховiшча — водасховiшча, вастрасюжэтны — вострасюжэтны, даўгажыхар — доўгажыхар, фотаўспышка — фатаўспышка, велiкапосны — вялікапосны, танкаскуры — тонкаскуры, дробназярністы — драбназярністы, поўнаметражны — паўнаметражны, словатворчасць — славатворчасць, кароткачасовы — караткачасовы.

26. Спішыце сказы, рашаючы арфаграфічныя задачы. Раствлумачце правапіс галосных у складаных словах.

1. У раёне Канарскіх астравоў да с..рабрыстых чаек, нашых верных спадарожнікаў, далучылася нейкая ц..мнакрылая птушка і таксама л..ціць за ц..плаходам (*В. Вольскі*).
2. Сам не ведаю, як яна зах..валася, гэта ф..такартка (*А. Васілевіч*).
3. Дрыгавічы займалі ўрадлівыя землі на Палессі, што дазв..ляла ім пасп..хова займацца з..мл..робствам і жы..в..лагадоўляй (*У. Арлоў*).
4. З г..дамі былое панскае селішча

запусцела, зар..сло др..бналессем (*Б. Сачанка*). 5. Тут ёсць яшчэ адна н..бачная м..жа — в..дападзел басейнаў рэк (*А. Бензюрук*). 6. Выразна ц..мнела над м..стэчкам высокая в..дакачка (*В. Адамчык*). 7. Яна бачыла ўсмешкі, р..зныя па св..іх а..ценнях, ад зл..радных да спачувальных (*І. Шамякін*). 8. Над шыфернымі дахамі кароўнікаў узнімаецца в..да-напорная вежа (*В. Вольскі*).

27. Рашыце словаўтваральныя «прыклады».

У з о р: *война* + *прасці* = прыметнік *войнапрадзільны*.

<i>добры</i> + <i>душа</i> = прыметнік	<i>вада</i> + <i>ачыстка</i> = назоўнік
<i>добры</i> + <i>сумленне</i> = прыметнік	<i>вада</i> + <i>сховішча</i> = назоўнік
<i>востры</i> + <i>ліст</i> = прыметнік	<i>агонь</i> + <i>тушыць</i> = назоўнік
<i>востры</i> + <i>вугал</i> = прыметнік	<i>радыё</i> + <i>перадача</i> = назоўнік
<i>сямнацацаць</i> + <i>тон</i> = прыметнік	<i>радыяцыя</i> + <i>экалогія</i> = назоўнік
<i>тонкі</i> + <i>нос</i> = прыметнік	<i>зерне</i> + <i>сушыць</i> = назоўнік
<i>тонкі</i> + <i>голос</i> = прыметнік	<i>шоўк</i> + <i>прасці</i> = назоўнік

28. Спішыце сказы, утвараючы ад словазлучэнняў, што ў дужках, складаныя прыметнікі і дапасоўваючы іх да назоўнікаў. Вусна растлумачце правапіс складаных слоў.

У з о р: З-за павароту ракі паказаліся лёгкія (востры нос) байдаркі (*Р. Ігнаценка*). — З-за павароту ракі паказаліся лёгкія вастрасосыя байдаркі.

1. Пад аховай (шырокія лапы) елак расклалі яны вогнішча і доўга палілі, пакуль не набралася поўная яма жару (*Я. Майр*). 2. (Жоўты ліст) ліпа, як ліхтар, гарыць перад маім акном (*В. Вітка*). 3. Тысячы (розныя галасы) птушак напоўнілі паветра свістам, шчэбетам і спевамі (*Я. Колас*). 4. У сакавіку 1946 года тут загінуў (шэсць гадоў) дзік (*В. Вольскі*). 5. Рослы, светлы, (чорныя бровы) люд, неспакойны,

малады, смяяўся сінімі вачыма, гарэў вясёлым макам шчок (М. Калачынскі). 6. Петрусю накуплялі сшыткаў і кніжак, тата купіў яму вялікі карабок (розныя колеры) алоўкаў, а неўзабаве прынёс і партфель (Л. Арабей). 7. На мяккіх купінах там-сям яшчэ можна было заўважыць сакаўныя (чырвоны бок) журавіны (Р. Ігнаценка). 8. З (два кіламетры) глыбіні магутным фантанам вырвалася на паверхню (доўга чакаць) беларуская нафта (В. Вольскі).

29. Утварыце і запішыце складаныя словы. Растлумачце правапіс галосных.

1-я частка	2-я частка
жыцце...	...любівы, ...устойлівы, ...радасны, ...люб, ...дзея-
жыцця...	насць
добра...	...суседскі, ...душна, ...вольны, ...якасны, ...сум-
дабра...	ленна
мота...	...сані, ...турызм, ...воз, ...дывізія, ...ралі
мата...	
ільно...	...сеялка, ...сушылка, ...уборка, ...водства, ...кам-
ільна...	байн
поўна...	...водны, ...галоссе, ...метражны, ...праўны, ...цэнны
паўна...	

30. Адзначце радкі, у якіх усе словы напісаны правільна.

1) шырокаплечы, мотагонкі, чырвонагалавік, раўна-
вугольны;

2) разнаквецце, фотахроніка, шоўкапрадзільны, раўна-
праўны;

3) шаўкаводства, заканамерны, танкасценны, рознаўро-
ставы;

4) законапраект, шклазавод, фатаграфія, тоўстаскуры;

5) шырокаэкранны, шклорэз, чырвонашчокі, формаўтва-
ральны;

• Запішыце словы, у якіх дапушчаны памылкі, згодна
з арфаграфічнымі нормамі. Растлумачце правапіс галосных.

НОВАЛУКОМЛЬ, НАВАЕЛЬНЯ

Назва горада *Новалукомль* з'явілася падчас будаўніцтва электрастанцыі на беразе возера *Лукомскае*. А назва возера ўтворана ад старажытнарускага слова *лукомля* — узбярэжжа на выгіне воднай паверхні, на луцэ.

Назва гарадскога пасёлка *Наваельня* ў Дзятлаўскім раёне ўтворана з двух слоў — *новая* і *Ельня* — як адзнака прыродных умоў, ельнікаў вакол.

(Паводле У. Юрэвіча)

☞ Мова і нацыянальная культура

31. Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары.

Многія назвы дрэў — гэта адн..часова і св..еасаблівыя сімвалы, якія све..чаць пра пэўныя чалавечыя якас(?)ці. Так, дуб сімвалізуе дужага чалавека, асілка; явар — хлопца, закаханага н..рэдка ў каліну(?)красуню; б..роза — прыгожую дзяўчыну або маладую жанчыну.

В..рба ўвасабляе жыцц..здольнасць, пладавітасць: яна расце нават у н..спрыяльных для іншых раслін умовах.

Адно з народных свят мае назву (В / в)ербная (Н / н)..дзеля. У гэты в..сновы дзень, за тыдзень да (В / в)..лікадня, галінкі в..рбы, поўныя жыв..творнай сілы, выкарыстоўваліся як магічны сродак. Людзі верылі, што датыканне в..рбой да чалавека перадае яму ўласцівас(?)ці расліны. Таму шырока ра..паўсюджаным звыча..м (В / в)ербнай (Н / н)..дзеля было спецы..льнае, рытуальнае «біццё», пасцёб(?)ванне

в..рбой родных і знаёмых з а(д / т)паведным прыгаворам:
«Не я б..ю — в..рба б..е. За тыдзень (В / в)..лікдзень».

(Паводле У. Коваля)

- Растлумачце правапіс галосных у складаных словах.
- Дапоўніце ўстойлівыя параўнанні словамі – назвамі дрэў: *дрыжыць як ...; гарыць чырванню як ...; абдзерці як ...; здаравенны як ...; нахілілася як ...*.

Тэст 3 для самаправяркі

A1. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *о*:

1) р..знапланавы	4) кар..ткахвосты
2) р..знаскляняльны	5) ільн..водства
3) сл..ваформа	

A2. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *я*:

1) в..лікадзяржаўны	4) насенн..сушылка
2) в..лікагрузны	5) жыцц..ўстойлівы
3) пал..водства	

A3. Адзначце словы, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:

1) мавазнаўца	4) фатаконкурс
2) палітэхнічны	5) земляробчы
3) скараспелы	

A4. Адзначце словы, пры перакладзе якіх на беларускую мову адбываецца пераход выдзеленай літары *е ў я*:

1) Великобритания	4) огнетушитель
2) конезавод	5) медеплавильный
3) третьеклассник	

B1. Запішыце складаны прыметнік, утвораны ад слова-злучэння *высокая якасць*.

Правапіс спалучэнняў галосных *ië (ыё), ія (ыя), ie (ые), io (іа), eo (еа), эо (эа)* у іншамоўных словах

У беларускай мове спалучэнні галосных літар ужываюцца звычайна ў словах іншамоўнага паходжання. Таму іх напісанне лепш засвойваецца ў параўнанні, напрыклад, з рускай мовай.

Так, рускаму спалучэнню *ио* ў беларускай мове адпавядае:

у пачатку слоў пад націскам спалучэнне *іо*: *Іосіф, іон*, а не пад націскам — *іа*: *Іарданія, іанізацыя*;

у сярэдзіне слоў пад націскам *іё (ыё)*: *аксіёма, біёграф, патрыёт, перыёдыка* (але: *Эфіопія, мільён, трыльён* і інш.), а не пад націскам *ія (ыя)*: *біялогія, бібліятэка, нацыянальны, патрыятызм* (але: *радыё*);

на канцы слоў незалежна ад націску *іа (ыа)*: *трыа, Антарыа, Токіа*.

Спалучэнне *иа* незалежна ад націску перадаецца як *ія (ыя)*: *мемарыял, піяніст, дыялог, Ліяда*.

Спалучэнні *іе, еа, ео, эа* перадаюцца амаль што нязменна. Спалучэнне *іе* перадаецца праз *іе (ые)*: *абітурыент, пацыент, кліент*; *еа* праз *еа (эа)*: *Неапаль, рэаліст* (але: *акіян*); *ео* праз *ео (эо), еа (эа)*: *фразеолаг, фразеалогія, археолаг, археалогія, харэограф, харэаграфія*; *эа* праз *аз*: *арфаэнія, паэт*.

Пры перадачы спалучэнняў *іо, іе, іа* ў беларускай мове назіраецца сцяжэнне. Спалучэнне *іо* пад націскам перадаецца праз *ё*: *ёг, ёгурт, ёд, ёдзісты, маёр, Нью-Ёрк*, а не пад націскам — праз *я*: *маянэз*. Спалучэнне *іе* незалежна ад націску — праз *е*: *канвеер, Феербах, фae*, а спалучэнне *іа* — праз *я*: *Мая, папая* (назва плода).

32. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя спалучэнні літар, растлумачце правапіс.

Панс..нат, п..нерскі, сац..логія, д..гназ, асац..цыя, шп..н, т..рэма, дывіз..н, б..графія, абрэв..цыя, аўд..нцыя, патэнц..льны, т..тральны, д..грама, б..ніка, абітур..нт, рац..н, акард..н, д..тэз, рэг..н, ід..льны, ав..шоу, канв..р, ф..лка, рад..станцыя, стац..нар, д..лог, р..льны, экватар..льны, рад..ла, в..ланчэль.

33. Запішыце словы па-беларуску, растлумачце правапіс спалучэнняў галосных.

Чемпион, клиент, бастион, патриот, специалист, реактив, неон, идеолог, диета, майонез, трио, биография, фейерверк, йод, грандиозный, район, радиоактивный, рацион, ион, официант, майор, гладиолус, Неаполь, фиолетовый, спартакиада, радиоузел, меридиан, проект, аттракцион.

34. Падбярэце да слоў аднакаранёвыя словы так, каб націскныя галосныя сталі не пад націскам, растлумачце правапіс.

У з о р: *географ* — *геаграфічны, географія*.

Чэмпіён, геалаг, біёграф, метэор, тэорыя, кіёск, археолаг, рэгіён, патрыёт.

» Арфаграфія і лексікалогія

35. Запішыце словы з левага слупка, раскрываючы дужкі. Укажыце лічбу, пад якой тлумачыцца лексічнае значэнне кожнага прыметніка ў правым слупку.

У з о р: *ідэальны* (2).

ід(эа, бя)льны ід(эа, бя)лізаваны	1) лепшы, чым у сапраўднасці, прыхарошаны; 2) узвышаны; вельмі добры, дасканалы;
--------------------------------------	---

р(эа, эя)лістычны р(эа, эя)льны	3) які зыходзіць з разумення і ўліку абставін, практычны; 4) які сапраўды існуе; магчымы для выканання;
рац(ыа, ыя)налістычны рац(ыа, ыя)нальны	5) разумны, мэтазгодны; 6) які абавіраецца толькі на патрабаванні логікі, розуму;
нац(ыа, ыя)нальны нац(ыа, ыя)налістычны	7) які мае адносіны да нацыі; уласцівы нацыі; 8) які мае адносіны да ідэалогіі і палітыкі, што прапаведуе выключнасць адной нацыі

• З дзвюма парамі слоў (на выбар) складзіце і запішыце сказы.

36. Выпішыце словы, у якіх спалучэнне галосных перадаецца на пісьме як *ія* (*ыя*).

Эмац..нальны, кл..нтура, афіц..нт, т..рэма, г..метрыя, кард..грама, патэнц..л, д..гназ, п..нер, мар..нетка, ак..н, д..ганаль, пер..дычна, стэр..эфект, б..дабаўкі, д..метр, ген..льны, бібл..тэка, хар..графія, чэмп..нат, д..пазон.

37. Запішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя спалучэнні літар, растлумачце іх правапіс.

1. Яна [Аня] назвала сваё імя, сказала, што працуе ў ваенным шпіталі бібл..тэкарам (*А. Васілевіч*). 2. Няма ў нас мора, не абмываюць Беларусь ак..нскія воды (*А. Карлюкевіч*). 3. Пацук смела перабег па д..ганалі залу (*У. Караткевіч*). 4. Праз многія стагоддзі арх..лагі будуць углядацца ў знакі на ганчарных донцах і гадаць, што яны азначаюць... (*С. Тарасаў*). 5. Дрыготкімі вуснамі і здушаным шэптам [Капроўскі] абазваў сябе ід..там, дурнем, вар'ятам (*Э. Ажэшка*). 6. Бацька, Адам Барукоў, седзячы на апошняй прыступ-

цы ганка, па ўласнай ініц..тыве выконваў судзейскія абавязкі (А. Васілевіч). 7. Тэксты ўпрыгожваліся маляванымі загалюўнымі літарамі (ініц..ламі) і каляровымі мін..цюрамі (У. Арлоў). 8. У Беларусі ацэнкай важнасці гарадскога паселішча, яго ролі ў развіцці рэг..на станавілася наданне гораду ці нават мястэчку герба (А. Карлюкевіч).

38. Спішыце тэкст, рашаючы арфаграфічныя задачы.

Шырокае прызнан..е ў (Е / е)ўропе атрымала навуковая дзейнас(?)ць прырода(?)знаўца і мед..ка Якуба Наркевіча-Ёдкі. Ён ств..рыў у св..ім маёнтку мет..ралагічную станцыю. Дасле..чык ра..працаваў спосабы вым..рэння патэнц..лу атмасфернай эл..ктрычнасці, вына..шаў прылады для бя..проводнага прыёму эл..ктрамагнітных сігналаў. А..крыўшы ў маёнтку санаторый, ён пасп..хова выкарыстоўваў там уласную м..тодыку д..гностыкі і л..чэння эл..ктрычнас(?)цю.

(Паводле У. Арлова)

• Падкрэсліце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс спалучэнняў галосных у іншамоўных словах».

■ Пераклад тэксту

39. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

АСТЕРОИДЫ

Астероиды представляют собой небесные тела с каменной поверхностью, вращающиеся вокруг Солнца. Диаметр самых крупных астероидов составляет более 250 км. Размеры самых маленьких астероидов не больше нескольких десятков сантиметров.

Куски астероидов, движущиеся к Земле, называют также «метеорными телами». Если метеорное тело не разрушается полностью в земной атмосфере, оно может упасть на Землю. В этом случае речь уже идет о метеорите.

Следы кратеров, наблюдаемые на нашей планете, свидетельствуют о том, что в далеком прошлом Земля пострадала от ударов небесных тел значительных размеров. Согласно одной из версий, из-за удара астероида диаметром примерно в 10 км (это было 65 миллионов лет назад) вымерли динозавры.

(По Ж. Ранцини)

С л о ў н і к:

вращаться — *круціцца*
крупный — *буйны*
разрушаться — *разбурацца*
пострадать — *пацярпець*

• Падкрэсліце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс спалучэнняў галосных у іншамоўных словах».

Тэст 4 для самаправеркі

- A1.** Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *a*:
1) бі..тлон	3) афіцы..нт	5) тэ..рэма
2) І..рданія	4) рэ..лізм	
- A2.** Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *ё*:
1) стады..н	3) Мі..ры	5) рады..ла
2) ге..лаг	4) і..наабмен	
- A3.** Адзначце словы, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:
1) ініцыатыва	3) район	5) феерычны
2) іерогліф	4) Йоркшыр	
- A4.** Адзначце словы, у якіх пры перакладзе на беларускую мову на адну літару менш, чым у рускай мове:
1) ионизация	3) фойе	5) иезуит
2) миллион	4) иерархия	
- B1.** Запішыце беларускі адпаведнік да слова *аккордеон* рускай мовы.

Праваніс прыстаўных галосных *і, а*

1. Прыстаўная галосная *і* пішацца:

у пачатку слова перад спалучэннямі зычных з першай літарай *м*: *імшара, імчаць, імгла, імгненне, імклівы*;

у пачатку некаторых слоў перад спалучэннямі зычных з першымі літарамі *р, л*, калі слова з такімі спалучэннямі зычных пачынае новы сказ або стаіць пасля знака прыпынку ці слова, што заканчваецца на зычную: *пад ільдзінай, без ільгот; пачарнелы, іржавы цвік; Ільняное палатно беляць на роснай траве*. Калі слова з такім пачатковым спалучэннем зычных стаіць пасля слова, якое заканчваецца на галосную літару, і пасля яго няма знака прыпынку, то прыстаўная літара *і* не пішацца: *на ільдзіне, на іржавым цвіку, палатно ільняное*.

2. У некаторых словах можа з'яўляцца прыстаўная галосная *а*: *імшара і амшара, іржаны і аржаны, іржышча і аржанішча*.

3. Пасля прыставак і першай часткі складанага слова, якія заканчваюцца на галосную, прыстаўныя літары *і і а* перад *р, л, м* не пішуцца: *заржавець, заржаць, зардзеца, замглены, замшэлы, прымчацца, вокамгненна*.

40. Выпішыце словы, у якіх ёсць прыстаўныя галосныя *і* або *а*.

Ільвіны, імчацца, ілюмінатар, іржа, ільготы, аржаны, арбіта, азёры, імгненне, амшара, аўторак, алгарытм, ільнокамбінат, аблічча, іскра, інвентар, ідэя.

41. Запішыце, устаўляючы, дзе трэба, прыстаўныя галосныя. Растлумачце іх наяўнасць або адсутнасць.

Па ..льготным білеце, на ..льдзіне, пад ..льдом, новы ..льнокамбінат, серп ..ржавы, словы ..лжывыя, пакрыцца ..ржой, да ведаў ..мкнуцца, над ..лбом, абутак ..рвецца,

па ..ржэўніку, праезд ..льготны, машына ..рванула, леташняе ..ржышча, ластаўка ..мклівая, уперад ..рвануўся, рэакцыя ..мгненная.

✦ Назвы роднага краю

АМШАРА, АРЖАНИЦА

Назва *Амшара* паходзіць ад слова *амшара* (*імишара*) ‘мохавае балота’. На тэрыторыі Беларусі назвы з гэтай асновай сустракаюцца паўсюдна: лясны *Амшар*, *Амшара*, палі *Амшарнікі*, *Амшарок*, балоты *Амшары*, *Амшарына*.

(Паводле В. Лемцоговай)

Аржаница — прыток Бярозаўкі — Заходняй Дзвіны. Назва паходзіць ад слова *іржа*, бо часам вада ў рацэ ржавая, у ёй значныя сляды жалеза.

(Паводле У. Юрэвіча)

42. Запішыце сказы, устаўляючы, дзе трэба, літару *і*, расглумачце правапіс.

1. Ён [Васька] глядзеў з-пад ..лба на месяц і адчуваў, як па ягоным твары мільгаець цені рухавых лісткоў і галінак дрэў (*В. Казько*). 2. Вельмі добра я адчуваў сябе і ў ..льняной вышыванай кашулі (*В. Вольскі*). 3. Алесь за..мкнуўся, нікога не пускаючы ў свой свет (*У. Караткевіч*). 4. Серабрыстая ракета з караблём наверх зіхацела ў сонечных промнях і, здавалася, сама ..рвалася ў бязмежны блакіт неба (*М. Гіль*). 5. Міліцыя збілася з ног, ..мкнучыся вылавіць і абясшкодзіць парушальнікаў людскога спакою (*Б. Сачанка*). 6. Кароткі быў сон у рыбака, бо яму і ў сне мроілася, што бачыць багаты ўлоў, які ..мгненна знікае з па..рванага нерата ў глыбіні возера (*Я. Баршчэўскі*). 7. У гаспадарчых

будынках глыбока ўздыхалі і варочаліся валы і час ад часу ..ржаў конь... (В. Казько).

43. Прачытайце тэкст. Хто з'яўляецца яго аўтарам? Спішыце, рашаючы арфаграфічныя задачы.

У тую ноч мне прыс(?)нілася: б..згучна скача (д / дз)і-кае пал..ванне кар..ля Стаха. Б..згучна (?)ржуць коні, б..згучна апускаюц..а капаты. (?)мчаць ш..рыя, нахіл..ныя наперад (т / ц)ені, і б..лотныя агні гараць на (?)лбах к..ней... А пасля зноў ч..рная бездань ця..кага сну, і зноў скача па верасе і дрыгве (?)мклівае, як стр..ла, пал..ванне.

44. Складзіце са словамі сказы так, каб у адным выпадку з'яўляўся прыстаўны галосны, у другім — знікаў.

Ірваны — рваны, ільвяня — льявяня, іржавець — ржавець, ільдзіна — льдзіна.

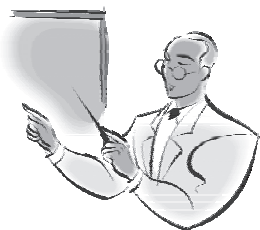
 Правільнасць маўлення

ІМШЫЦЬ — ІМШЭЦЬ — ІМЖЭЦЬ

Імшыць — класці мох між бярэвення ў новым зрубе; канапаціць мохам: *імшыць хату*.

Імшэць — зарастаць мохам: *балота імшэ*.

Імжэць — ісці, падаць, асядаць дробнымі кропелькамі (пра дождж): *імжэў дождж*.

 Тэст 5 для самаправеркі

A1. Адзначце выпадкі, у якіх пішацца прыстаўная галосная:

1) балота ..мшээ

4) на вуліцы ..мжэла

2) яна ..лжэ

5) конь ..ржаў

3) вялікая ..льдзіна

A2. Адзначце выпадкі, у якіх прыстаўная галосная не пішацца:

1) гучнае ..ржанне	4) за..мшэлы камень
2) нельга ..рваць	5) вось ..ржышча
3) рух ..мклівы	

A3. Адзначце словы (словазлучэнні), у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:

1) ручнікі ільняныя	4) заржавець
2) карыстацца льготай	5) вокаімгненна
3) апетыт ільвіны	

A4. Адзначце словазлучэнні, пры перакладзе якіх на беларускую мову ў другім слове з'яўляецца прыстаўная галосная:

1) осенняя мгла	4) человек лживый
2) машина ржавая	5) волосы льняные
3) разбил льдину	

B1. Перакладзіце з рускай мовы на беларускую слова *при-мчатся*.

Правапіс літар *і, ы, й*

1. Гук [і] пасля прыставак на галосную чаргуецца з [й], што перадаецца на пісьме літарай *й*:

у словах з каранем *іс-ці, ігр-аць, ім-я, інач-ай* на месцы ненаціскага пачатковага каранёвага [і]: *выйсці, зайсці, пайсці; выйграць, зайграць, выйгрыш; найменне, перайменаваць, займеннік, пайменны; перайначыць, перайначанне;*

у словах *займаць, наймаць, пераймаць, перайманне, праймаць*.

У астатніх выпадках пачатковы каранёвы гук [і] пасля прыставак на галосны перадаецца нязменна: *заіскрыцца, заікацца, заінець, заінтрыгаваць, прайлюстраваць, прайснаваць, неістотны, Прыіртшыша, Заілійскі*.

2. Пачатковае і захоўваецца пасля прыставак *звыш-, між-, пан-, супер-, транс-, контр-*: *звышімклівы, суперінтэлект, міжінстытуцкі, панісламізм, трансіндыіскі, контрідэя*, а таксама ў складаных словах: *бортінжынер, спорцінвентар, спецінструктаж, педінстытут* і інш.

3. Пры спалучэнні прыставак (*аб-, ад-, пад-, над-, раз-, з-(с-), уз-, перад-, дэз-, суб-* і інш.) са словамі, што пачынаюцца з *і*, вымаўляецца і пішацца *ы*: *абысці, надвышой, абыграць, падыграць, зыначыць, адыменны, узыход, спадылба, спадыспаду, перадыспытны, субынспектар, дэзынфармацыя, дэзынтэграцыя* і інш.

45. Прачытайце тэкст. Выпішыце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс літар *і, ы, й*».

Пасля абеду Лабановіч сабраўся прайсціся. Ён выйшаў на двор. На вуліцы было столькі гразі, што перайсці яе ў настаўніка не хапіла адвагі. Ён павярнуў на поле, дзе стаялі два ветракі, і зараз жа выйшаў на вузкую сцежку, якая вяла на чыгунку. Узышоўшы на чыгунку, настаўнік прыпыніўся, разважаючы, у які канец пайсці.

(Паводле Я. Коласа)

46. Спішыце сказы, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары.

1. Мы разгаварыліся і разам ад..шлі да акна ў дальнім кутку залы (У. Караткевіч). 2. Пад..шоўшы да адной з такіх ямін, хлопцы заўважылі, як у вадзе шмыгнула нешта цёмнае (Я. Майр). 3. На аблаву вы..шлі перад самым усходам сонца (М. Зарэмба). 4. Са смехам, з песнямі ды жартамі пачалі ўсе раз..ходзіцца па хатах (А. Карлюкевіч). 5. Раніцай, як толькі сонейка ўз..шло, паднялося, па..шлі мы ўсе накрыўкі скідаць ды гародніну вадой з палівачак паліваць (У. Дубоўка). 6. Салдат сам нічога не гаварыў і вельмі скупа

падтрымліваў гутарку, без якой ніяк не мог абы..сціся шафёр (А. Васілевіч). 7. Цікаўнасць мая да..шла да мяжы немагчымага (У. Караткевіч). 8. Мы і не заўважылі, як над..шоў вечар (В. Вольскі).

✦ Назвы роднага краю

ЗАЙМІШЧА

У старабеларускай мове *займішча* (ад дзеяслова *займаць*) — спецыяльна адведзенае месца ў лесе пад пасевы, сенажаць і інш. Лясныя дзялянкі звычайна абводзіліся спецыяльнымі знакамі-засечкамі. Пазначаную (занятую) такім спосабам дзялянку ніхто іншы не меў права гвалтоўна захапіць.

(Паводле В. Лемцюговай)

» Арфаграфія і фразеалогія

47. Устанавіце адпаведнасць паміж фразеалагізмамі і іх значэннямі.

<p>а) вы..сці сухім з вады
 б) ады..сці ў нябыт
 в) пры..шло ў рукі
 г) абы..сці бокам
 д) ад..грываць ролю
 е) за..мае дух
 ж) раз..грываць камедыю
 з) пера..сці дарогу</p> | <p>1) зусім не закрануць, мінуць каго-небудзь, што-небудзь
 2) дзейнічаючы ашуканствам, застацца непакараным
 3) каму-небудзь становіцца цяжка дыхаць (ад хвалявання, перажывання і пад.)
 4) перастаць існаваць, знікнуць назаўсёды
 5) перашкодзіць каму-небудзь, апырэдзіўшы ў чым-небудзь і пера-</p> |
|---|---|

хапіўшы тое, на што разлічваў
іншы
6) вельмі лёгка дасталася
7) мець значэнне, аказваць уздзе-
янне на каго-небудзь, што-небудзь
8) прыкідвацца перад кім-небудзь,
крывадушніцаць

• Запішыце фразеалагізмы, устаўляючы, дзе трэба, літары. Раствлумачце правапіс літар *i, y, й*.

48. Прачытайце верш С. Грахоўскага. Сфармулюйце яго ідэю.

Жыццё пражыць –
Не поле перайсці,
А трэба і жыццё
Прайсці, як поле,
І хоць адным зярняткам узысці,
А бур'яном не зарасці ніколі.

• Знайдзіце ў вершы словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс літар *i, y, й*».

- Якая прыказка ўключана ў верш? Раствлумачце яе сэнс.
- Запішыце верш па памяці. Выканайце самаправерку.

49. Запішыце выразы, прыведзеныя ў транскрыпцыі.

[н'оман ы дн'эпр], [ал'эх і вол'га], [с'ватло й ц'эбра], [пайвана], [бац'ка й дз'ац'ка], [с'ц'ах і г'ерп], [бул'ба й агурк'і], [доўг'і й каротк'і], [м'от ы малако].

Мова і нацыянальная культура

50. Прачытайце ўрывац з трылогіі Я. Коласа «На ростанях», ужываючы займеннікі, запісаныя ў дужках, у патрэбнай склонавай форме.

Галасы мацнелі і набіралі болей злосці. Гэта лаялася Аўдоля Латачыха з Акуляю. Палаяўшыся з паўгадзіны каля студні, яны разышліся. І, каб дапачы адна другой, пайшлі па вёсцы выстаўляць адна другую перад людзьмі.

— Пайшла па вуліцы званіць *зубамі і языком* мянціць, каб ён (табе / цябе) высах, — крычала Акуля. — *Так і павераць* (табе / цябе), брахусе. Хлеба замясіць *не ўмееш і хаты* ніколі не падмячеш, каб (табе / цябе) вочы замяло!

Аўдоля, ідучы ў другі канец вуліцы, вяла сваё казанне:

— На мяне людзі глядзяць, бо я харошая, а на (*табе / цябе*) і *сабакі* пазіраць не хочуць. Зайздросна (*табе / цябе*)?.. А ты забылася, як (*табе / цябе*) бабка Тацяна на сваім дварэ злавіла? Чым ты там займалася? Чужых курэй сачыла? А гарбузы з агарода ў Рамковых хто цягаў, каб з (*табе / цябе*) кішкі павыцягвалі?

Палешукі стаялі, як *строгія і справядлівыя* суддзі, але сур'ёзныя твары іх часта рабіліся вясёлымі, і дружныя покаты смеху напаўнялі вуліцу.

(Паводле Я. Коласа)

• Як вымаўляецца злучнік і ў выдзеленых спалучэннях слоў?

• Знайдзіце ў тэксце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс літар і, ы, й».

• Ці згодны вы з Я. Брылём у тым, што ў праклёнах ёсць «паэзія, хай сабе грубая, але ж і хлёсткая»?

Тэст 6 для самаправеркі

A1. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара й:

1) пера..начыць

4) за..сці

2) за..нелы

5) узы..шоў

3) пра..нфармаваць

A2. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара і:

1) спад..лба	4) пад..граць
2) паліт..нфармацыя	5) контр..гра
3) дэз..нфармацыя	

A3. Адзначце правільна напісаныя словы:

1) надыйшоў	4) безыніцыятыўны
2) дэзынфіцыраваць	5) медінструменты
3) зайскрыцца	

A4. Адзначце словы, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:

1) заіканне	4) бортінжынер
2) абыграць	5) неімаверны
3) безіменны	

B1. Запішыце дзеяслоў, утвораны з дапамогай прыстаўкі *пра-* ад слова *існаваць*.

🔓 Самадыктант

51. Спішыце тэкст, афармляючы яго ў адпаведнасці з арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі нормамі.

«П..СНЯРЫ»

На высокі ўзров..нь б..ларускую народную пес(?)ню паднялі «П..сняры» в..кальна(?)інструм..нтальны ансамбль пад кіраўні..твам Улад..іміра Мулявіна. Усюды ансамбль прымалі с..рдэчна і з зах..пен..ем з вопл..скамі. Як за..граюць і засп..ваюць «П..сняры» дзе(?)небудзь у Ін(ды / дзі)і ці Францыі «Скрыпяць мае лапці» зала (ад) разу ўзрыва..лася апла(ды / дзі)сментамі.

Яны в..зілі па с(?)веце пес(?)ні нашых выдатных к..мп..зітараў на словы б..ларускіх п..этаў «Спа..чыну» Я. Купалы «Мой р..дны кут» Я. Кол..са «В..раніку» М. Багдановіча

«Алесю» А. Кул..шова «Жура...лі на (П / п)алес..е л..цяць»
А. Ставера.

Абвінаваціць іх у нацы..налізме было н..магчыма бо
(У / Ў)лад..імір Г..оргіевіч Мулявін к..рэнны сібірак рус(?)
кі па нацы..нальнасці.

«П..сняры» аб..ехалі амаль увесь с(?)вет. Дзякуючы ім
людзі а..крывалі Б..ларусь і яе пес..нную культуру... «П..с
няры» дв..на..цаць разоў атрымлівалі гран-пры на пр..стыж
ных міжнародных ф..с(ты / ці)валях і конкурсах. (Ды / дзі)
скі з запісамі іх пес..н(?) выдаваліся міл..ннымі (ты / ці)
ражамі.

(Паводле Я. Сіпакова)

- Выканайце самаправерку (гл. с. 121).
- Назавіце вядомыя вам песні з рэпертуару ансамбля
«Песняры».

ПРАВАПІС ЗЫЧНЫХ

Для абазначэння зычных гукаў у беларускай мове выкарыстоўваецца 21 літара: *б, в, г, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ў, ф, х, ц, ч, ш*.

Асобныя гукі не маюць спецыяльных літар: афрыкаты [дж], [дз] і мяккі [дз'] перадаюцца на пісьме адпаведна спалучэннямі літар *д* і *ж*, *д* і *з*: *ваджу, дождж, пэндзаль, хадзіць, дзюшэс, дзеці, дзеканне*.

Гук [й] перадаецца або літарай *й* (на канцы склада пасля галосных: *рэйка, май*), або літарамі *е, ё, і, ю, я*, якія адпаведна абазначаюць спалучэнні гукаў [йэ], [йо], [йі], [йу], [йа] ў пачатку слова, пасля галосных, апострафа, раздзяляльнага мяккага знака і *ў* (у нескладовага): *яблык, ёлка, есці, іней, юла, жоўтая, з'ява, аб'ём, пад'ехаць, раз'юшаны, уюн, кіёск, калье, салаўі, налью, Касьян, абайю*.

Правапіс і вымаўленне звонкіх і глухіх, шыпячых і свісцячых зычных

У сучаснай беларускай мове аглушэнне зычных на канцы слова і перад глухімі, азванчэнне глухіх зычных перад звонкімі, прыпадабненне шыпячых да свісцячых і свісцячых да шыпячых **на пісьме не перадаецца**:

звонкія зычныя перад глухімі ў сярэдзіне і ў канцы слова вымаўляюцца глуха: *казка — ка[с]ка, лодка — ло[т]ка, ножка — но[ш]ка, снег — сне[х], ад хаты — а[т] хаты*;

глухія зычныя перад звонкімі ў сярэдзіне слова вымаўляюцца звонка: *малацьба — мала[дз']ба, футбол — фу[д]бол, просьба — про[з']ба*;

свісцячыя [з], [с], [дз], [ц] перад мяккімі зычнымі (за выключэннем [г'], [к'], [х']) вымаўляюцца мякка: *смелы —*

[с'м']елы, збіць — [з'б']іць, цвік — [ц'в']ік, дзве — [дз'в']е, але: скіба — [ск']іба, схема — [сх']ема, згінуць — [зг']інуць;

свісцячыя прыпадабняюцца да шыпячых і вымаўляюцца як шыпячыя: шытак — [шш]ытак, зжаць — [жж]аць, без жыта — [б'ажжыта];

шыпячыя прыпадабняюцца да свісцячых і вымаўляюцца як свісцячыя: возьмешся — возьме[с'с']я, вучышся — вучы[с'с']я.

Каб правільна напісаць зычны, трэба падабраць роднаснае слова або змяніць яго так, каб пасля невыразнага зычнага стаў галосны: дождж — дажджы, казка — казаць, гарадка — гарадок, касьба — касіць, грузчык — грузіць, мышся — мыш.

52. Прачытайце тэкст.

Голуб Сняжок ужо на самым хрыбце страхі. Ён дакарае за нешта галубку Волечку, надзімаецца, кружыцца ваўчком, пад'язджае, як індык, вурчыць. Сняжок сварыцца на сваю белую сяброўку, якая залішне песціць галубянят.

Нарэшце, нібы выказаўшы ўсё, Сняжок узняўся ўверх, за ім узяцела яго паслухмяная Волечка, а ўслед за імі — малыя.

(Паводле Я. Брыля)

• Выпішыце з тэксту словы, у якіх адбываецца: а) аглушэнне звонкіх зычных; б) прыпадабненне цвёрдых зычных да мяккіх; в) прыпадабненне свісцячых да шыпячых; г) прыпадабненне шыпячых да свісцячых. Падкрэсліце арфаграмы.

53. Упішыце словы ў табліцу, раскрываючы дужкі.

Словы, у якіх адбываецца прыпадабненне			
звонкіх да глухіх	глухіх да звонкіх	свісцячых да шыпячых	шыпячых да свісцячых

Мые(ш / с)ся, жані(дз / ц)ьба, ме(дз / ц)ь, чап-ляе(ш / с)ся, (ш / с)чарсцвелы, ра(ш / с)шыфроваць, стры(г / х)чы, бе(ж / з)жышчэвы, смяе(ш / с)ся, ка(з / с)ьба, тыра(ж / ш), лі(дж / ч)ба, гру(ш / з)чык, цягне(ш / с)ся, більяр(д / т), рэ(дз / ц)ька, перано(ш / с)чык, дзе(ж / ш)ка, ай(з / с)бер(г / х), вадаспа(д / т), асцерагае(ш / с)ся, бара(дз / ц)ьба, (ж / з)жоўкнуць, старае(ш / с)ся, э(г / к)за-мен, прые(ж / з)джы.

✦ Назвы роднага краю

ПРУД, ПРУДКІ...

У Беларусі шмат назваў мясцін, у аснове якіх ляжыць слова *пруд*:

Прудзец, Прудзішча, Прудкі, Пруды, Пруднікі і пад. Словам *пруд* абазначаюць невялікі штучны вадаём, выка-

паны катлан, у які збіраюцца па-водкавыя або дажджавыя ці снега-

выя воды. Калі вёска сялілася каля вялікага пруда, яе называлі *Прудзішча*. Калі вакол вёскі было некалькі прудоў, давалася адпаведная назва — *Пруды* або *Прудкі*, калі ж вёска знаходзілася каля невялікага пруда — *Прудзец*. Бывае, што вёска знаходзіцца за прудам. Тады яе называюць *Запрудная, Запруддзе, Запрудок*.

(Паводле У. Юрэвіча)

54. Запішыце прыказкі ў адпаведнасці з арфаграфічнымі нормамаі.

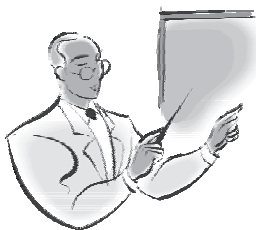
1. Мя[т]ком дружбы не заменіш. 2. Добраму го[с']цю вароты самі ра[ш]чыняюцца. 3. Кошка мы[с]цы не таварыш. 4. Што аднаму ця[ш]ка, тое гуртам лё[х]ка. 5. У роднай старона[цц]ы птушачкі пяюць, а ў чужой старона[цц]ы часта [с']лёзы льюць. 6. І пту[с]цы адной нудна. 7. Добра,

як сусе[т] блі[с]ка і перала[с] ні[с]ка. 8. І печанае рэ[ц']кі [з']ясі, калі выгаладае[с'с']я. 9. А[т]кла[т] не ідзе ў ла[т]. 10. Будзе до[шч] і[с']ці — будзе хле[п] ра[с']ці. 11. Гаспадарку ве[с']ці — не лапці пле[с']ці. 12. [дз']ве работы за ра[с] не зробіш.

- Вусна растлумачце сэнс прыказак.

📖 Правільнасць маўлення

УПЕРАМЕШКУ — УПЕРАМЕЖКУ

Уперамешку — у перамяшаным выглядзе, у беспарадку: *гарох з фасолляй уперамешку*.

Уперамежку — папераменна чаргуючыся адно з другім, размяшчаючыся ў пэўным парадку: *вагоны размяшчаліся ўперамежку з цыстэрнамі*.

55. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі.

1. Бера(г / х)чы хле(б / п), шанаваць самы маленькі кавалачак, кожную скарыначку прывучалі дзе(д / т) і бацька (І. Грамовіч). 2. Пасля мая сумка з кні(ж / ш)камі ды (ш / с)шыткамі ціха шуснула ўні(з / с), на дарогу!.. (Я. Брыль). 3. У рэ(д / т)кім хвойнічку, што быў за бал(т / ц)цам, дзеці знайшлі рыжык (Р. Ігнаценка). 4. Садзіцца птах на галінку — і давай чысціць дзю(б / п)ку (Х. Гурыновіч). 5. Знаёмства наша адбылося выпа(д / т)кова, як гэта найчасцей і бывае сяр(д / т) рыбакоў (Р. Ігнаценка). 6. Са сце(ж / ш)кі хлопчык скіраваў у панскі са(д / т) (М. Корзун). 7. Яны [слівы] былі слі(з / с)кія і халодныя, як ры(б / п)кі, выцягнутыя з вады (В. Казько). 8. Ма(т / ч)чных слоў не забуду ніколі (К. Кірэенка). 9. Лё(г / х)кія

пушынкі ляталі, кружыліся ў паветры і асядалі на дрэвы, на аголены куст бэзу ў нашым агаро(д / ч)чыку пад акном (І. Грамовіч).

• Падкрэсліце словы, у якіх адбываецца аглушэнне зычных гукаў.

56. Спішыце тэкст, рашаючы арфаграфічныя задачы.

Да новага дз..в..ціпав..рховага дома пад..я..джалі грузавікі з н..васёламі. З машын здымалі ст..лы, ло(ж / ш)кі, посу(д / т)... Дзя(дз / ц)ькі ас(?)ц..рожна (з / с)пускалі з грузавіка чорнае пі..ніна. Я падбе(г / х) і так(?)сама па(д / т)ставіў пл..чо. Але (не) ўзабаве, калі пі..ніна ўк..цілі ў пад..ез(д / т), вымушаны быў а(д / т)ступіцца: на лес(?)віцы было зана..та цесна.

Б..лявы хл..пчук гадоў дв..на..цаці па(д / т)скочыў да пажылой жанчыны, якая (ні) як (не) м..гла (ад) разу падняць з з..млі вазон з кактусам і клунак з ку(б / п)камі, спо(д / т)камі, лы(ж / ш)камі. Ён (з / с)хапіў аберуч гаршчок з кактусам і з(?)нік у пад..ездзе. А жанчына нагнулася, з(?)біраючыся на гэты ра(з / с) узяць вя(з / с)жу кні(г / х), ды (не) паспела. Хл..пчук, нібы метэ..р, выл..цеў з ра..чыненых насце(ж / ш) дз(?)в..рэй і выгукнуў:

— Бабуля, (не) чапай! Я сам іх адн..су!

(Паводле С. Міхальчука)

• Падкрэсліце словы, у якіх адбываецца прыпадабненне свісцячых зычных да шыпячых.

Праваніс спалучэнняў зычных на стыку кораня і суфікса, прыстаўкі і кораня

1. На стыку кораня і суфікса адбываецца прыпадабненне груп зычных, што **на пісьме не перадаецца**:

спалучэнні зычных *дч, тч* вымаўляюцца як падоўжаны гук [ч]: *дакладчык — дакла[чч]ык, пераплетчык — пераплет[чч]ык;*

спалучэнні зычных *дц, тц, чц* вымаўляюцца як падоўжаны [ц]: *сялядцы — селя[цц]ы, кладачцы — клада[цц]ы, вопратцы — вопра[цц]ы;*

спалучэнне зычных *дс* вымаўляецца як гук [ц]: *гарадскі — гара[ц]кі, людскі — лю[ц]кі;*

спалучэнні зычных *жс, шс, зс* вымаўляюцца як [с]: *нясвіжскі — нясві[с]кі, добрушскі — добру[с]кі, французскі — францу[с]кі.*

2. Напісанне зычных *з і с* у прыстаўках адпавядае вымаўленню:

перад галоснымі і звонкімі зычнымі пішуцца прыстаўкі *з-, уз-, без-, раз-*: *змяляваць, узлесак, безабаронны, бязрадасны, разбег, разагнацца;*

перад глухімі зычнымі пішуцца прыстаўкі *с-, ус-, бес-, рас-*: *схапіць, успомніць, беспадстаўна, раскінуць.*

❗ Прыстаўка іншамоўнага паходжання *дыс-* пішацца нязменна незалежна ад наступнай літары: *дыскваліфікацыя, дысгармонія.*

Прыстаўкі *ад-, пад-, над-, перад-, аб-* пішуцца перад глухімі і перад звонкімі нязменна: *адрабіць, адхапіць; падрэзаць, падкласці; надламаць, надпісаць; пераднаціскны, перадсвяточны; абгрызіці, абсекчы.*

❗ Незалежна ад вымаўлення пішуцца нязменна ўсе прыназоўнікі: *ад рэчкі, ад хаты; пад зоркамі, пад сталом; з мамы, з сястрой; без радасці, без памылак.*

57. Запішыце словы, выбіраючы з дужак патрэбную прыстаўку.

(Ад / ат)правіць, (з / с)рэзаць, (дыз / дыс)гармонія, (з / с)пілаваць, (перад / перат)ваенны, (уз / ус)гадаваць,

(без / бес)заганны, (аб / ап)гачыць, (раз / рас)галінаваны, (дыз / дыс)камфорт, (пад / пат)каваць, (уз / ус)хваліць, (над / нат)палубны, (раз / рас)кланяцца, (без / бес)пазваночны, (раз / рас)чуліць, (аб / ап)церці, (бяз / бяс)хмар'е, (дыз / дыс)прапорцыя, (з / с)крануць.

► Арфаграфія і фразеалогія

58. Устанавіце адпаведнасць паміж фразеалагізмамі і іх значэннямі.

а) на ра(з / с)бор шапак	1) хто-небудзь бясследна, імгненна знік, схаваўся
б) ра(з / с)сыпацца дробным мака	2) уціхамірыць, утаймаваць, зрабіць больш памяркоўным каго-небудзь, прымусіць пакарыцца
в) па(д / т)пілаваць рогі	3) бясплённа марыць, не заўважаючы навакольнага
г) а(д / т)пускаць лейцы	4) бяздзейнічаць, туляцца без справы
д) як ветрам (з / с)дзьмула	5) пад самы канец чаго-небудзь, з вялікім спазненнем
е) (з / с)кінуць з шыі ярмо	6) змяншаць кантроль, паслабляць увагу, пільнасць, патрабаванні да каго-небудзь
ж) лунаць у на(д / т)хмар'і	7) вызваліцца з-пад чыёй-небудзь улады
з) а(б / п)ціраць вуглы	8) лісліва дагаджаць каму-небудзь, паддобравацца да каго-небудзь

• Запішыце фразеалагізмы, раскрываючы дужкі. Рас тлумачце правапіс зычных на стыку прыстаўкі і кораня.

59. Спішыце сказы, рашаючы арфаграфічныя задачы.

1. У ахвоту намахнуўшыся спінінгамі, моўчкі с..дзім на высокім мурожным беразе, (з / с)весіўшы да вады босыя

ногі, а(д / т)пачываем (*Р. Ігнаценка*). 2. Люд..і спакойна а(д / т)пачывалі і, здаецца, а(д / т)чувалі с..бе прыемна (*Я. Майр*). 3. Зусім нечакана з(?)пад ног дзя(дз / ц)ькі Яўмена ў(з / с)хашіўся заяц (*Р. Ігнаценка*). 4. Знойд..еная арх..олагамі п..чатка князя Ізяслава з на(д / т)пісам лічыцца адным з на..даўнейшых помнікаў піс(?)менства ў(з / с)ходніх славян (*У. Арлоў*). 5. Альберт Іванавіч ужо с..дзіць за ст..лом з ра(з / с)шпіленым каўняром.. (*Я. Каршукоў*). 6. (З / с)права пачулася ціхае шапацен..е па(д / т)мёрзлага ліс(?)ця на з..млі (*Р. Ігнаценка*). 7. Дзе-ля ўшанаван..я б..гоў про(д / т)кі будавалі бажніцы — ка-пішчы, дзе заўсёды па(д / т)трымліваўся агонь (*У. Арлоў*). 8. Усю тую ноч у цё(т / ч)чынай хаце я н.. заснуў н.. на хвіліну (*А. Васілевіч*).

• Падкрэсліце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс спалучэнняў зычных на стыку прыстаўкі і кораня».

» Арфаграфія і лексікалогія

60. Да слоў з левага слупка падбярыце сінонімы з правага слупка. Запішыце словы парамі, раскрываючы дужкі.

<p>Загарэцца, шчыпаць, ашукаць, акружыць, зняверыцца, спрактыкаваны, слабы, аблічча, каснік, эгаізм, абгрунтаванне, шост, шанс, рэха, фурман, баец, схіл, дзірка, здраднік, тайнік.</p>	<p>Дока(з / с), ма(г / х)чымасць, во(з / ш)чык, а(б / п)ступіць, абя(з / с)сілены, сту(ж / ш)ка, бара(дз / ц)ьбіт, ра(ш / с)чаравацца, а(д / т)кос, а(д / т)галосак, выгля(д / т), самалю(б / п)ства, а(д / т)ступнік, жэр(д / т)ка, дасве(д / ч)чаны, (з / с)ховішча, у(з / с)пыхнуць, ску(б / п)ці, а(б / п)хітрыць, а(д / т)туліна.</p>
---	--

61. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі. Растлумачце правапіс зычных.

З *гарышча* в..сковага дома я па(з / с)носіў на *лецішча* старыя кні(ж / ш)кі, каб ра(з / с)пальваць імі камін. Хацеў выдраць з адной з іх нек..лькі старонак і ... кні(ж / ш)ка ра(з / с)гарнулася якраз на тым месцы, дзе была (з / с)хавана засушаная кветка. Тры дз..с..ці-годдзі прал..жала т..нюткая сц..блінка з празрыстымі п..лёсткамі. У ёй ця(ж / ш)ка было ўгадаць блакітную пра-ле(з / с)ку. Разам з н..чаканай знахо(д / т)кай у(з / с)плы-лі цёплыя ў(з / с)паміны. На (?)мгненне я стаў васьмі-клас..нікам, зноў апынуўся за школьнай партай, н..смела ў(з / с)міхнуўся дз..ўчынцы з доўгай к..сой... І сола(д / т)ка зашчымела сэр(?)ца.

(Паводле Х. Гурьновіча)

- Раствлумачце лексічныя значэнні выдзеленых слоў.

✦ Назвы роднага краю

ПАДЦАЦКІЯ, РАСЦЯРОБЫ

Назва вёскі *Падцацкія* пайшла ад мянушкі чалавека, які ўмеў так аздабляць разьбярствам свой дом, што пра гаспадара казалі: жыве *пад цацкамі*. Ён выштукаваў і суседнія дамы, так што пра жыхароў вёскі казалі: жывуць *пад цацкамі*. А каб карацей называць, вёсцы далі назву *Падцацкія*.

(Паводле У. Юрэвіча)

У беларускай мове слова *расця-роб* абазначае месца, дзе расцерабілі, высеклі лес, кустоўе. Нярэдка гэта слова ўжываецца ў якасці назваў населеных пунктаў: пасёлкі *Расцяроб*, *Расцяробы*.

(Паводле В. Лемцюговай)

62. Прачытайце тэкст. Раствлумачце сэнс загалова.

ЖАНОЧАЯ МОВА

Ручнік, які ткалі беларускія жанчыны, можна ў пэўным сэнсе паставіць у адзін ра(д / т) з фрэскамі егіпец(ц / тс)кіх пірамід(д / т) або з кель(ц / тс)кімі рунамі. Ён у..нік яшчэ ў дахрысціянскую эпоху і ўвасабляе двухвер'е — суіснаванне язычні..тва і хрысціян..тва.

Беларускі ручнік мае свае нацыянальныя прыметы. Разам з тым у кожным рэгіёне, а часам і ў асобнай вёсцы ствараліся ручнікі, якія а..люстроўвалі асаблівасць менавіта гэтай мясцовасці. Полацкія ручнікі а..розніваюцца ад чэрвеньскіх, столін(ц / с)ка-пін(ц / с)кія — ад клецак-ляхаві(ц / чс)кіх, а ў калінкаві(ц / чс)кіх і слаўгара(ц / дс)ка-быхаўскіх ручніках ёсць агульныя рысы.

Ні ў Беларусі, ні за яе межамі нельга знайсці аналага знакамітым мотальскім ручнікам (Іванаўскі раён Брэс(ц / тс)кай вобласці). Яны вылучаюцца не толькі складаным тканым узорам, але і вузельчыкавымі карункамі на канцах.

Тое цяпло, якое захоўваюць беларускія ручнікі, — цяпло жаночых рук і а..чуванне ў..вышанасці і чысціні жаночых думак.

(Паводле В. Мядзведзевай)

• Выпішыце з тэксту словы, у якіх трэба раскрыць дужкі або ўставіць прапушчаныя літары. Вусна растлумачце іх правапіс, асаблівасці вымаўлення.

 Тэст 7 для самаправеркі

A1. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара з:

1) ка..ьба

3) у..горак

5) слі..кі

2) ра..ьба

4) у..краіна

A2. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *д*:

- 1) па..коп 3) зага..ка 5) сві..ка
2) баске..бол 4) абхо..чык

A3. Адзначце правільна напісаныя словы:

- 1) разжаваць 3) спяшаешся 5) дызбаланс
2) прыяжджаць 4) у клетцы

A4. Адзначце словы, напісанне якіх адпавядае вымаўленню:

- 1) чэшскі 3) ткацкі 5) рассунуцца
2) завесці 4) вакзал

B1. Запішыце згодна з арфаграфічнымі нормамі прыведзенае ў транскрыпцыі слова [*пац'ц'агн'эс'с'а*].

Праваніс *д і дз, т і ц*

У беларускай мове літары *д, т* пішуцца для перадачы на пісьме цвёрдых зычных гукаў [д], [т], а літары *дз, ц* — для перадачы мяккіх зычных гукаў [дз'], [ц'].

1. Чаргаванне цвёрдых зычных гукаў [д], [т] з мяккімі [дз'], [ц'] (дзеканне і цеканне) адбываецца:

перад галоснымі *е, ё, ю, я, і*: *агарод* — *у агародзе, іду* — *ідзеш, вада* — *вадзяністы, палёт* — *у палёце, тры* — *цярці, шосты* — *шэсць, латынь* — *лацінка*;

перад мяккім [в']: *два* — *дзе, дзвесце, чэрствы* — *счарсцвелы*;

перад суфіксамі і спалучэннямі суфіксальнага паходжання *-ін-, -ір-, -ік-, -ёр-, -еец-, -ейск-* у словах іншамоўнага паходжання, а таксама ў словах, вытворных ад іх: *каманда* — *камандзір, індзеец, індзейскі* (але: *Індыя* — *індыец, індыйскі, індыйцы*), *гвардыя* — *гвардзеец, гвардзейскі, білет* — *білецеёр, білецік*.

2. Літары *дз і ц* перад мяккім [в'] пішуцца згодна з вымаўленнем у словах *дзверы, чацвер, подзвіг, мядзведзь, цвёрды*,

цвярозы, цвік, цвілы, цвісіці, ліцвін, ліцвінка, яцвяг, Дзвіна, Мацвей і інш. Выключэнне: *твіст*.

3. Літары *д* у складзе прыстаўкі і *т* у складзе суфікса перад [в'] перадаюцца адпаведна літарамі *д* і *т*: *адвезці, падвязаць, у таварыстве, у агенцтве, у выдавецтве, аб прыродазнаўстве, у братэрстве; бітва — у бітве, брытва — брытве, брытвенны, клятва — клятве, клятвенны*.

Літары *д* і *т* пішуцца таксама ў некаторых іншых словах: *мардва — мардве, мардвін, Мардвінаў, Літва — у Літве*.

4. У пераважнай большасці слоў іншамоўнага паходжання ў адпаведнасці з літаратурным вымаўленнем пішуцца *д* і *т*: *студэнт, дэпутат, дывізія, дэмакратыя, медыцына, апладысменты, дэманстрацыя, дыктатура, дыцыпліна, дэлегат, атэстат, кватэра, тыраж, тыгр, майстар, матэрыял, універсітэт, пластык, авантура*.

У некаторых словах іншамоўнага паходжання ў адпаведнасці з традыцыяй і літаратурным вымаўленнем пішуцца *дз, ц*: *цір, арцель, эцюд, цюль, цюльпан, цюркскі, цітры, уверцюра, нацюрн, каранцін, карцеч, касцюм, цюбік, цюк, цюфяк, дзюбель, дзюдо, мундзір, дзюна, дзюшэс, бардзюр*.

5. Ва ўласных назвах літары *д, т* і *дз, ц* пішуцца ў адпаведнасці з літаратурным вымаўленнем: *Дэфо, Балтыка, Ватыкан, Антарктыда, Тэгеран, Людміла, Дэтройт, Атэла, Тэрэза, «Юманітэ»;* *Хрысціна, Дзікенс, Гарыбальдзі, Аргенціна, Цюмень, Цімкавічы, Гаіці, Палесціна*.

63. Раскажыце пра дзеканне і цеканне ў беларускай мове. Параўнайце, як вымаўляюцца ў беларускай і рускай мовах наступныя словы.

Церці — тереть, сцяна — стена, Радзіма — Родина, дзевяць — девять, дзверы — дверь, ляцець — лететь, цярпець — терпеть, дзядзька — дядя, дзіва — диво.

64. Прачытайце тэкст. Выпішыце з яго словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Праваяпіс літар *д і дз, т і ц*».

ВЯТРЫ

Заходнія вятры прыносяць у Беларусь цёплае атлантычнае паветра. Марское паветра нясе воблакі, туманы, *ападкаі*, павышэнне тэмпературы нават зімою. Арктычнае паветра даходзіць да нас з цыклонамі. Тады нават летам рэзка халадае, з'яўляюцца парывісты вецер, вялікая *воблачнасць*. Трапічнае паветра, прынесенае на крылах вятроў, павышае тэмпературу.

Над нашай зямлёю часта дужаюцца цыклоны і антыцыклоны. А мы тады маем *няўстойлівае* надвор'е.

(Паводле Я. Сінакова)

- Назавіце арфаграмы ў выдзеленых словах.

✦ Назвы роднага краю

РУДЗЕНСК

Назва гарадскога пасёлка *Рудзенск* у Пухавіцкім раёне сваім паходжаннем стаіць у адным шэрагу з тым мноствам (каля сотні) назваў, што ўтварыліся ад слова *рудня* — мясціна, дзе здабывалі з балота жалезную руду.

(Паводле У. Юрэвіча)

65. Спішыце, раскрываючы дужкі. Растлумачце праваяпіс літар *д, т, дз, ц*.

(Ды / дзі)ктар, (ды / дзі)спетчар, (тэ / це)арэ(ты / ці)к, (ду / дзю)на, валакар(ды / дзі)н, (дэ / дзе)фект, мун-(ды / дзі)р, ман(то / цё)р, бар(ду / дзю)р, на(ту / цю)юрморт,

ак(то / цё)рскі, біле(то / цё)р, ар(тэ / це)ль, п'е(дэ / дзе)стал, у грама(д / дз)стве, у Лі(т / ц)ве, ла(ты / ці)нь, (тэ / це)мп, гвар(дэ / дзе)йскі, (ту / цю)льпан, сту(дэ / дзе)нт, (тэ / це)атр, па(т / ц)вердзіць, у вучнёўс(т / ц)ве, С(тэ / це)ндаль, Гарыбаль(ды / дзі), Ма(т / ц)вей, канс(ты / ці)туцыя.

66. Запішыце словы і словазлучэнні па-беларуску, растлумачце правапіс.

Авторитет, юпитер, аптечный киоск, латинский, этюд, подвиг, тигровая шкура, вахтер, партизан, твердый, плотина, Гаити, стадион, техника, карантин, академия, демонстрация, кандидат, дивизия, командир, ветеран, вестибюль.

📖 Правільнасць маўлення

ТЭЛЕВІЗАРНЫ – ТЭЛЕВІЗІЙНЫ

Тэлевізарны — які мае адносіны да тэлевізара, прызначаны для яго; звязаны з вырабам тэлевізараў: *тэлевізарны экран, тэлевізарны столік, тэлевізарны завод.*

Тэлевізійны — які перадаецца ці прымаецца па тэлебачанні; прызначаны для перадачы або прыёму відарысаў з дапамогай сродкаў тэлебачання: *тэлевізійны фільм, тэлевізійная перадача, тэлевізійная антэна.*

67. Запішыце словы, выбіраючы з дужак правільны варыянт і размяркоўваючы іх у два слупкі: 1) словы з літарамі *д, т*; 2) словы з літарамі *дз, ц*.

(Д / дз)веры, бамбар(ды / дзі)раваць, (дэ / дзе)по, прак(ты / ці)кант, каман(ды / дзі)роўка, (дэ / дзе)путат, (тэ / це)левізійны, (дэ / дзе)кабрысты, ап(тэ / це)ка, (Ты / Ці)бет, апла(ды / дзі)сменты, (тэ / це)ф(тэ / це)лі,

Лю(д / дз)міла, (ды / дзі)ятэз, (ты / ці)раж, (Тэ / Це)ляханы, Палес(ты / ці)на.

68. Спішыце сказы, выбіраючы з дужак правільныя напісанні.

1. Трэба было паведаміць аб выніках каман(ды / дзі)роўкі і здаць ма(тэ / це)рыял, а затым (тэ / це)рмінова засесці за нарыс у наступны нумар (А. *Васілевіч*). 2. Кірыла неяк у кампаніі пагразіўся, што зробіць Рагойшу персанажам са(ты / ці)рычнай аповесці, нават прозвішча не зменіць (І. *Шамякін*). 3. Праз хрыс(ты / ці)янскую культуру Беларусь увайшла ў еўрапейскую цывілізацыю (У. *Арлоў*). 4. І нават добры па натуре чалавек, (дэ / дзе)макрат, калі трапляе ў гэтую бюракра(ты / ці)чную машыну, перастае быць тым, кім быў (Б. *Сачанка*). 5. У Івана заўсёды нараджаюцца і(дэ / дзе)і, і слоў на вецер ён не кідае (І. *Навуменка*). 6. Жэня неяк паспешліва закончыла свой расказ, прыпомніўшы яшчэ (д / дз)ве-тры (дэ / дзе)талі нашага сту(дэ / дзе)нцкага жыцця (А. *Васілевіч*). 7. Давялося заказваць кас(ту / цю)мы ў а(тэ / це)лье (Б. *Сачанка*).

■ Пераклад тэксту

69. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Только что поступив в академию, Саня достала работу в детском издательстве. У нее была любовь к миниатюре — искусство, которым теперь почти не занимаются наши художники. Тонкость, с которой она выписывала все мелкие детали лица и одежды, была просто необыкновенная.

(По В. *Каверину*)

☞ Мова і нацыянальная культура

70. Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары.

Тал..рантнас(т / ц)ь, што ў перакла(д / дз)е з ла(ты / ці)н-скай мовы азначае (т / ц)ярпенне, л..гла ў аснову м..нта-лі(тэ / це)ту беларусаў. Яна ўключае такія якас(т / ц)і ў харак(та / це)ры і паво(д / дз)інах, як спакойны, вы-трыманы нораў, добрыя адносіны да сусе(д / дз)яў, пачу(тт / цц)ё асабістай годнас(т / ц)і, любоў да сваёй зямлі, гатоўнас(т / ц)ь з самаа..данас(т / ц)ю, а калі трэба, і з сама-ахвярнас(т / ц)ю барані(т / ц)ь родныя мяс(т / ц)іны.

Адна з найбольш яскравых праяў тал..рантнас(т / ц)і адлюстравана ў культуры — не толькі ма(тэ / це)рыяльнай, але і духоўнай. Харак(тэ / це)рна, што нашы прашчурцы, з'яўляючыся мужнымі абаронцамі сваёй зямлі, будучы лю(д / дз)зьмі, якія вялі з ворагам самаа..даную і г..раічную бара(дз / ц)ьбу, у той жа час не праяўлялі заваёўніцкіх на-мераў. Гэта сугучна нават зместу вуснай народнай твор-час(т / ц)і, якая, як вядома, дакладна адлюстроўвае душу народа. У старажытным эпасе беларусаў значна менш, у па-раўнанні з іншымі п..рсанажамі, праслаўляюцца волаты, якія наво(д / дз)ілі жах на сусе(д / дз)яў-заваёўнікаў.

(Паводле М. Касцюка)

• Устанавіце адпаведнасць паміж якасцямі характару беларусаў — складнікамі талерантнасці і прыказкамі, у якіх знайшлі адбітак гэтыя рысы.

- а) спакойны, вытрыма-ны нораў
- б) добрыя адносіны да суседзяў
- в) пачуццё асабістай год-насці
- г) любоў да сваёй зямлі
- д) гатоўнасць з самаад-данасцю бараніць род-ныя мясціны

- 1) Не той моцны, хто стрымлівае коней, а той, хто стрымлівае сябе.
- 2) Усякая птушка сваё гнездо ба-роніць.
- 3) Ідзі ў родны край, там і пад елкаю рай.
- 4) Шануй сябе, то і людзі будуць шанаваць.
- 5) Добры сусед раднейшы за род-нага брата.

• Назавіце імёны беларускіх казачных асілкаў.

📖 Тэст 8 для самаправэркі

- A1.** Адзначце словы, у якіх прапушчаны літары *дз*:
- 1) каар..ынаты 3) ..весце 5) ві..эасалон
2) у зго..е 4) па..везці
- A2.** Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *т*:
- 1) шах..ёр 3) на плане..е 5) на..юрморт
2) ап..эка 4) у сваяц..ве
- A3.** Адзначце правільна напісаныя словы:
- 1) цюбецейка 3) індэец 5) Хрысціна
2) затвярдзелы 4) аптымізм
- A4.** Адзначце словы, пры перакладзе якіх з рускай мовы на беларускую адбываецца пераход *т* у *ц*:
- 1) терпение 3) бантик 5) четверг
2) терраса 4) бритвенный
- B1.** Перакладзіце з рускай мовы на беларускую слова *дебютировать*.

Праваніс падоўжаных зычных

1. У беларускай мове ў становішчы паміж галоснымі зычнымі гукі [з'], [л'], [н'], [с'], [дз'], [ц'], [ж], [ш], [ч] вымаўляюцца падоўжана. Такое іх вымаўленне на пісьме перадаецца падвоеным напісаннем адпаведных літар: *маззю, вяселле, насенне, калоссе, пяццю, збожжа, узвышша, ноччу, Наталля, Палессе, Закарпацце*. Падоўжаны гук [дз'] перадаецца на пісьме спалучэннем літар *ддз*: *суддзя, стагоддзе*.

2. Падаўжэнне зычных не адбываецца:

у словах *Ілья, Ульяна, Касьян, Емяльян, Юльян, Юльяна* і вытворных ад іх: *Ільін, Ільіч, Ільінскі, Ульянай, Ульянайск, ульянайскі, Касьянавіч, Емяльянавіч* і інш., а таксама ў словах, утвораных ад дзеяслова *ліць*: *лье, льеца, налью*;

у запазычаных словах, у тым ліку ва ўласных імёнах і назвах, і вытворных ад іх словах: *граматыка, сума, каса, аляя, група, клас, калекцыя, тона, калектыў, Ала, Іна, Нона, Васа, Іпаліт, Кірыл, Генадзь, Адэса, Марока, Ніца.*

❗ **В**ыключэнне складаюць словы: *ванна, манна, панна, бонна, мадонна, мецца, саванна, Ганна, Жанна, Мекка* і інш.

71. Прачытайце тэкст. Выпішыце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правая і падоўжаных зычных».

Ліпавае суквецце мае калякветкавы лісток. Ён служыць ветразем для арэшка — насення ліпы. Гэтымі арэшкамі ахвотна ласуюцца сойкі, дзятлы, вавёркі. Плады ліпы вісяць да зімы, яны ніколі не прарастаюць у першы год. Ім трэба астудзіцца. За многія стагоддзі ліпа так прызвычалася да холаду, што без яго насенне не можа развівацца.

(*Х. Гурьновіч*)

72. Запішыце словы, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары.

Кал..ектыў, імгнен..е, бас..ейн, сум..а, багац..е, Емял..ян, гнездаван..е, падарож..а, паўгод..е, кар..эспандэнт, палоз..е, Купал..е, сён..ня, сол..ю, груп..а, ван..а, узбярэж..а, Жан..а, ноч..у, Палес..е, раўнадуш..а, кахан..е, адзен..е, тэр..ыторыя, тры..цаць, Іл..іч, правасуд..е, прагрэс..іўны, ат..ракцыён, маўчан..е.

Запомніце!

Ад падоўжаных зычных неабходна адрозніваць падвоеныя зычныя, якія ўзнікаюць на стыку прыстаўкі і кораня, кораня і суфікса, суфікса і постфікса: *рассмязыць, аддаць; лімонны, кішэны, каменны; затрымацца, усхапіцца.*

73. Выпішыце спачатку словы з падаўжэннем зычных, а затым — з падваеннем.

Раззлаваны, пытанне, ззаду, ранні, Ганна, рассекчы, аддалены, дзённы, вецце, паддон, ссечаны, аддзяленне, каменне, каменны, Залессе, Паддубішча, голле, паўтарэнне, збожжа, усадзіць, аббегчы, зацішша, асенні, прымадонна, бявенне, суддзя, бясспрэчны, соллю, бяздонны, раздолле, гучанне, аконны.

74. Выпішыце з тэксту спачатку словы, у якіх праяўляецца падаўжэнне, а затым — падваенне зычных.

Многае выпала бачыць і чуць хвалям дзвінскім. У іх адлюстраванне не толькі мірыяд зямных сонцаў старажытнага Полацка і яго юнага сабрата Наваполацка. У іх спешнай гаворцы — гартанны спеў весляроў гандлёвых суднаў на шляху «з варагаў у грэкі», прычытанні жанок, што праводзілі на бітву дружыннікаў Якава Палачаніна... Помніла Полаччына, і не раз паўтаралі яе сыны і дачкі словы легендарнага палкаводца Аляксандра Неўскага: «Хто з мячом да нас прыйдзе, ад мяча і загіне». А гасцей жаданых сустракаў мой край хлебам-соллю.

(Паводле В. Лушчы)

Правільнасць маўлення

КОЛАС — КАЛАСЫ — КАЛОССЕ

Зборныя назоўнікі *кало́ссе, карэ́нне, галлэ, насэ́нне* і іншыя маюць толькі форму адзіночнага ліку.

Трэба адрозніваць зборныя назоўнікі ад аднакаранёвых назоўнікаў адзіночнага і множнага ліку:

ка́мень (адз. л.) — *камяні́* (мн. л.) — *каме́нне* (зб.);

бервяно́ (адз. л.) — *бярвёны* (мн. л.) — *бярвённе* (зб.);

праме́нь, прóмень (адз. л.) — *праме́ні, прамяні́, прóмні* (мн. л.) — *праме́нне* (зб.).

75. Спішыце сказы, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары.

1. Будзе шастаць пад зімовымі вятрамі гол..е старой яліны, глуха шумець сасон..ік, але ўсё гэта мне прыйдзец..а слухаць без Антаніны (*І. Навуменка*). 2. Паляўнічы налічыў у чарадзе ажно два..цаць аднаго дзіка (*Р. Ігнаценка*). 3. Усюды чысціня, ак..уратныя, гожыя цагляныя домікі, плітачныя тратуары, асфальт... (*Б. Сачанка*). 4. Ці можа жыць чалавек толькі розумам, без пачуц..яў, без душы і сэрца, без спагады і спачуван..я болю, гору і няшчасц..ю іншых людзей? (*В. Вітка*). 5. Пацягнула свежай вільгац..ю і водарам веснавых траў (*Я. Бяганская*). 6. Мой народ праз стагод..зі пранёс дабрату, да сусед..зяў-народаў павагу (*А. Ставер*). 7. Мне адразу ж стала неяк лягчэй, хоць навакол..е не магло пахваліц..а весялосц..ю (*У. Караткевіч*). 8. За акном, на пер..оне, віравала людское мора (*М. Гіль*).

76. Спішыце тэкст, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары і ставячы знакі прыпынку.

Гаі раскідан..ыя па ў..горках стаялі ў золаце і ў самых р..знастайных адцен..ях пурпуру. У паветры насычан..ым свежасц..ю і сухім хол..дам было так ціха і чыста што самае лё..кае дрыжан..е не парушала с..рабрыстага павуцін..я якое вісела на гол..і дрэў. Паміж палоскай узаран..ай з..млі і гарадам поўным засохлага был..я с..дзіба каваля ўяўляла карціну гл..бокага спакою што ажыўляўся мігцен..ем на со..нцы шыбаў малых вокнаў.

(*Паводле Э. Ажэшкі*)

• Падкрэсліце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс падоўжаных зычных».

77. Прачытайце тэкст.

У нас адно паселішча называецца *Церасполле*. Каб патрапіць у Церасполле, трэба перайсці цераз поле. Няцяжка

здагадацца, як утварыліся назвы вёсак *Заполле, Загор'е, Падгор'е, Залессе, Падлессе, Прылессе, Залужжа, Падлужжа, Зарэчча, Надрэчча, Прырэчча.*

(Паводле В. Віткі)

• Пісьмова растлумачце паходжанне трох-чатырох назваў вёсак, пра якія ідзе гаворка ў тэксце.

✦ Назвы роднага краю

КРАСНАПОЛЛЕ, ВЯЗЗЕ

Ворыўны пласт гліназёму стварае чырванаватае адценне на тутэйшых палях, таму і назву такую атрымаў пасёлак на Магілёўшчыне — *Краснаполле.*

Словам *вязь* называюць гразкае, топкае балота. Пра дарогу, якая ідзе па нізіне, кажуць: ажно конь вязне. У такой мясціне і была заснавана вёска *Вяззе.*

(Паводле У. Юрэвіча)

👁 Самадыктант

78. Спішыце тэкст, афармляючы яго ў адпаведнасці з арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі нормамі.

АДЗНАКІ ЗА КАНТРОЛЬНУЮ

Грыша якому вучоба давалася без асаблівых ця..касцей меў у св..ім характ..ры адну дрэн..ую рысу. Ён быў упэўн..ны што выдатны.. адзнакі заслужан..а ўпрыгож(?)ваюць тол..кі яго дзён..ік а астатнім вучням яны ставяц..а проста так..

Усё а(д / т)былося ў суб..оту пасля ра(з / с)дачы кантр..оль..ных па алг..бры. Быц..ам у нас(?)мешку амаль палова клас..а атрымала п..цёркі а Грышу паставілі н..шчас..ную чац(?)вёрку!

П..цёрку атрымаў і Лёня. (Не) хаваючы св..йго ра(з / с)чаван..я Грыша ўзяў (Л / л)ёнеў (с / ш)шытак і нас(?)мешліва ра(з / с)гл..даючы яго голасна (з / с)казаў:

— Цікава выход..іць! Хто (з / с)пісваў у таго п..цёрка...

— А хто ў (табе / цябе) (з / с)пісваў? — ра(з / с)злаваўся Лёня.

Тут ум..шаўся настаўнік і (з / с)пыніў спрэчку.

(Паводле А. Васілевіч)

- Выканайце самаправерку (гл. с. 122).
- Дайце ацэнку ўчынку Грышы.

Тэст 9 для самаправеркі

A1. Адзначце словы, у якіх прапушчаны літары:

1) трэц..і	3) замуж..ам	5) тэр..ыторыя
2) даўгалец..е	4) замуж..а	

A2. Адзначце словы, у якіх пішуцца літары *нн*:

1) насе(н / нн)е	3) то(н / нн)а	5) Га(н / нн)а
2) на се(н / нн)е	4) мадо(н / нн)а	

A3. Адзначце словы, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:

1) ружжо	3) Ілліч	5) каледж
2) палесскі	4) разводзе	

A4. Адзначце словы, пры перакладзе якіх з рускай мовы на беларускую захоўваецца падвоянае напісанне літар:

1) ванна	3) <i>аппетит</i>	5) <i>программа</i>
2) Одесса	4) <i>Жанна</i>	

B1. Запішыце назоўнік *гусь* у форме творнага склону адзіночнага ліку.

Правапіс некаторых спалучэнняў зычных

1. У асобных словах адбылося спрашчэнне груп зычных: гістарычныя спалучэнні *здн*, *згн*, *стн*, *скн*, *стл*, *рдн* вымаўляюцца як [зн], [сн], [сл], [рн], што і адлюстроўваецца на пісьме:

здн — *зн*: *праязны*, *выязны* (параўн.: *прыезд*, *выезд*), *позна*, *спазніца*, *Познышаў*;

згн — *зн*: *бразнуць* (параўн.: *бразгаць*);

стн — *сн*: *пачэсны* (параўн.: *чэсць*), *скарасны* (параўн.: *скорасць*), *колькасны* (параўн.: *колькасць*), *абласны* (параўн.: *вобласць*), *посны* (параўн.: *пост*); тое ж у запазычаных: *кантрасны* (параўн.: *кантраст*), *кампусны* (параўн.: *кампост*), *фарпусны* (параўн.: *фарпост*);

скн — *сн*: *бліснуць* (параўн.: *бліскаць*, *бліскавіца*, *бляск*), *пырснуць* (параўн.: *пырскаць*), *пляснуць* (параўн.: *пляскаць*), *трэснуць* (параўн.: *трэскаць*); але: *віскнуць*, *націскны*;

сцл, *стл* — *сл*: *жаласлівы* (параўн.: *жаласць*), *шчаслівы* (параўн.: *шчасце*), *помслівы* (параўн.: *помста*), *паслаць* (параўн.: *пасцялю*, *пасцель*);

рдн — *рн*: *міласэрны*, *міласэрнасць* (параўн.: *сардэчны*).

2. Спалучэнні зычных *ск*, *ст*, *сц* [с'ц'] на канцы кораня слова могуць чаргавацца з *шч*, што і перадаецца на пісьме: *воск* — *вашчыць*, *густы* — *гушчар*, *хрысціць* — *хрышчоны*; але: *пясчаны*, *пясчынка*, *пясчанік*, *супясчаны*, *супясчанік*.

3. Спалучэнне зычных *дт* на канцы слоў іншамоўнага паходжання перадаецца праз *т*: *Гумбальт*, *Кранштат*, *Шміт*.

79. Прачытайце тэкст. Выпішыце з яго словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс некаторых спалучэнняў зычных».

Быў адзін з тых летніх дзён, якія бываюць, мусіць, толькі ў Беларусі. Сонца пячэ неміласэрна, а гарачыні няма:

лішак яе паглынаюць і рака, і зараснікі аеру ды чароту, і непралазны алешнік ды лазняк.

Усім радасна ў такі дзень. Радасна і вунь таму хлапчуку год васьмі, што спускаецца з пясчанага пагорка. Радасць так і пырскае з яго шчаслівых блакітных вачэй. Што адбываецца ў яго маленькім чыстым сэрцы?

(Паводле Я. Майўра)

80. Запішыце словы, устаўляючы, дзе трэба, літару *д* ці *т*.

Карыс..ны, праяз..ны, неміласэр..ны, свіс..нуць, разас..ла..ны, бязлітас..ны, фарпос..ны, Рэмбран..т, пачэс..ны, кампегэн..ны, няўрымс..лівы, капус..ніца.

 Правільнасць маўлення

ПЯСЧАНЫ – ПЯСОЧНЫ

Пясчаны — пакрыты пяском; з аднаго пяску: *пясчаная выспа*; з вялікай прымессю пяску; у якім шмат пяску: *пясчаная глеба*.

Пясочны — які мае адносіны да пяску; з пяску: *пясочны гадзіннік*; шаравата-жоўты, колеру пяску: *паліто пясочнага колеру*; прыгатаваны з сухога, рассыпістага цеста: *пясочнае пірожнае*.

81. Запішыце словы па-беларуску.

Кронштадт, поздний, капустный, воцение, милосердный, песчаный, безжалостный, треснутый, сердце, солнце, крещение, счастливец, брусчатый.

82. Спішыце сказы, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары.

1. Я паціс..нуў плячыма (Б. Сачанка). 2. Калі поз..ні сававіцкі досвітак сіняватым святлом пачаў разганяць цемру, Павел яшчэ спаў (Э. Ажэшка). 3. Юзік пачуў, як браз..нула клямка, а перад самым яго носам шчоўкнула і засаўка (В. Вітка). 4. Пад яркім со..нцам у сінім небе радас..на іскрыцца возера (В. Вольскі). 5. З кветак ліпы заварваюць чай, ён не толькі карыс..ны, але і лячэбны (Х. Гурьновіч). 6. [Дрэва] храс..нула апошні раз і са страшэнным трэскам шас..нула на грэблю (Я. Майр). 7. У пакоі стаяў вялікі самаробны стол, зас..ланы белым палатняным абрусам (Б. Сачанка). 8. Гэты прарэзлівы, жалас..ны крык прагучаў як скарга (В. Вольскі). 9. Між будынкамі валас..нога праўлення і школы пралягала шырокая дарога (Я. Колас). 10. Дзе хочаш дастань капусты, а суп капуст..ны падай на стол (Б. Сачанка).

83. Адзначце радкі, у якіх усе словы напісаны правільна.

1) міласэрны, абвесны, страсны, Рэмбрант, роднасны, гладкашэрсны;

2) праязны, Кранштат, хуткасны, кантрастны, аднаместны, жаласлівы;

3) капустны, сэрца, якасны, скарасны, баластны, прадвеснік;

4) карысны, наўмысны, налістнік, прыціснуць, Гумбальт, наместнік;

5) свіснуць, сонца, наезнік, посны, абласны, хіснуцца.

• Запішыце словы, у якіх дапушчаны памылкі, згодна з арфаграфічнымі нормамаі.

Правяпіс прыстаўных і ўстаўных літар в, г

1. Прыстаўная літара *в* пішацца:

перад націскным *о* ў пачатку слоў: *возера, вольха, восень, вось, вокны, войкаць, ворыва, воблака, вобласць, востраў,*

Вогненная Зямля, Вольга, у вытворных ад іх словах пасля прыставак: *адворцаць, павойкаць, увосень*; але: *окаць* (і вытворныя ад яго), *одум*. Пры змене месца націску *о* пераходзіць у *а* і прыстаўная *в* у гэтых словах не пішацца: *восень — асенні, востраў — астраўны, возера — азёрны, вокны — акно*;

перад прыстаўкамі *о-*, *об-*, *од-* (*от-*): *вокіс, вокісел, воклік, вокліч, вокрык, вопіс, вобземлю, вобыск, водгалас, водгук, воддаль, водзьў, водпуск, водсвет, водступ*, а таксама ў словах *навобмацак, наводдалек, наводле, наводишыбе*;

у запазычаных словах: *вохра, воцат* і вытворных ад іх: *вохрыць, навохрыць, воцатнакіслы*;

перад каранёвым *у* ў пачатку слоў: *вугал, вуда, вугаль, вуж, вузел, вузы, вуліца, вунь, вус, вусны, вуха, вучань*, а таксама ў вытворных ад іх незалежна ад месца націску: *абвуглены, каменнавугальны, чатырохвугольнік, завулак, навудзіць, вудзільна, вузлы, вузлаваты, вусаты, чарнавусы, вусач, вучыцца, навука, педвучылішча, вушамі, завушніцы, лапавухі, залатавуст*;

перад націскнымі прыстаўкамі *у-*, *уз-* (*ус-*): *вупраж, вузгалаўе, вуцілка, вуціш, вуцішна*;

у словах *вока, востры, вакол* і вытворных ад іх незалежна ад націску: *вочы, вачэй, уваччу, вачаняты, завочны; вастрыць, вастрэйшы, вастрыня; наваколле, ваколіца; вавпаваты*.

2. Прыстаўная літара *в* не пішацца:

перад пачатковым націскным *о* ў запазычаных словах і некаторых уласных імёнах і назвах: *опера, оперны, ода, офіс, Оксфард, Ом, Орша*;

перад націскным пачатковым *у* ў запазычаных словах і некаторых уласных імёнах і назвах: *ультрафіялетаваы, унтэр, унікум, унія, урна* (але: *вустрыца*), *Ульяна, Уздзенскі раён, Урал, Узбекістан, Украіна, Ушачы*;

перад прыставачным *у* і перад *у*, якое паходзіць з *в*: *удвух, угнаенне, унук, учора, улада, увага*.

3. Устаўная літара *в* пішацца:

перад націскным *о* ў сярэдзіне некаторых слоў: *ніводны, Лявон, Лявончанка, Ларывон, Радзівон, Радзівонаў*;

перад націскным *у*: *павук, цівун, каравул, есавул*, а таксама ў вытворных ад іх незалежна ад месца націску: *павуцінне, цівуном, каравульны, есавульскі*;

перад *у* ва ўласных імёнах і геаграфічных назвах: *Матэвуш, Навум, Навумаўка, Навуменка, Тадэвуш*.

4. Прыстаўная літара *г* пішацца:

у займенніках *гэты, гэтакі, гэтулькі*; у прыслоўях *гэтак, гэтаксама, адгэтуль, дагэтуль*; у выклічніках *гэй, го, га, гэ*.

84. Прачытайце тэкст. Выпішыце з яго словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс прыстаўной і ўстаўной літары *в*».

Бабуля строга наказала ўнуку глядзець як вока ў ілбе куранят, якіх выседзела квахтуха. Хлопчык уважліва каравуліў курыную сямейку, хоць варона, што пасялілася на высокай вольсе, і не думала хапаць куранят. Яе вараняняты, навучыўшыся махаць крыльцамі, пачалі самі злятаць на паплавец па той бок вуліцы. Маці вучыла іх, як высочваць у норках мышэй, дзе шукаць жукоў, вусеняў, павукоў. Нават на вуліцу выводзіла, калі паблізу не было ніводнай машыны, і паказвала, што і тут сёе-тое можна знайсці.

(Паводле В. Віткі)

- Растлумачце сэнс фразеалагізма *як вока ў ілбе*.

85. Выпішыце словы, у якіх ёсць прыстаўная зычная *в* або *г*.

Вузкі, горкі, гэты, вуліца, воля, вогнішча, гушчар, вуглавы, гэтулькі, Ганна, ваенны, ніводнага, гора, вопыт, абвуглены, вастравухі, вулей, вяселле, вустрыца.

86. Да слоў з левага слупка падбярыце сінонімы з правага слупка. Запішыце словы парамі, падкрэсліце прыстаўныя і ўстаўныя літары.

вугал, вуглякоп, вуголле, навокал, вуда, вузел, вулей, вусны, навобмацак, вучань, вучоны, вуж, востраў, вопыт, водблеск, вогнішча, вобласць, воблік, водгулле, воддаль, водпуск

даследчык, баул, адпачынак, кут, паўзун, дотыкам, рот, спінінг, навыкі, шахцёр, рэха, кругом, прысак, выспа, школьнік, борць, далёка, выгляд, успышка, рэгіён, полымя

87. Запішыце словы, устаўляючы, дзе трэба, літару *в*.

..одблеск, ..огненны, на..учанне, ..устрыца, ..улан, ..упарты, ..узнагарода, ..убор, ..опера, ..уклад, ..окісны, ..ольха, ..угор, ..ордар, ..угаль, ..образ, ..утопія, ..узброіць, ..опратка, ..астраслоўе, ..обласць, ..улада, ..офіс, ..ураган, ..остраў, ..одпуск, ..опытны, ..оканне, ..узрост, ..удзільна, ..астрэйшы, ..аколіца, ..ушанка.

 Правільнасць маўлення

ВУЖ – ВУЖАКА

Вуж — адна з недавітых змей сямейства паўзуноў: *шэры вуж*.

Вужака — 1) агульная назва паўзуноў з доўгім гнуткім целам без ног; змяя: *пайзе вужака*; 2) ліхі, каварны чалавек: *Ну ты і вужака!*

88. Запішыце словы па-беларуску.

Заочный, остроносый, уж, паук, Ульяна, осенний, осень, история, внук, этот, озеро, урна, ойкать, угловой, участок,

заострыць, ультразвук, унікальны, облако, оптом, окрик, Родион, Ольга, Орша, Узда, Огненная Земля, Анна, эй.

✦ Назвы роднага краю

ОРША

Першае ўпамінанне пра горад Оршу адносіцца да 1067 года. На працягу чатырох стагоддзяў значыўся як «горад на Ршы» — на рацэ *Ршы*, або *Ржы* (рацэ з іржавай вадой). Назва *на Ршы* ператварылася ў *Оршы*, затым у *Оршу*. А рэчка стала называцца *Оршыцай*.

(Паводле У. Юрэвіча)

89. Выберыце правільны варыянт, запішыце яго.

Орган — ворган, азярцо — вазярцо, наогул — навогул, наўшнікі — навушнікі, усаты — вусаты, оптам — воптам, універсам — вуніверсам, обласць — вобласць, угаль — вугаль, астраносы — вастраносы, агненны — вогненны, урна — вурна.

90. Спішыце сказы, устаўляючы, дзе трэба, літару *в*.

1. Калі ўсходзіцца вецер, ад ..озера плыве роўны шум і відаць праз ..акно, як пакрытыя пенаю хвалі падымаюць угору і зноў кідаюць уніз рыбацкія лодкі (*Я. Баршчэўскі*). 2. Доўгія ..усы рабілі твар суровым і жарсткаватым (*У. Караткевіч*). 3. Крыху ..оддаль ад паляны, пад старымі змрочнымі ялінамі, уся зямля ..ускапана (*В. Вольскі*). 4. Усе пні былі за..остраныя, нібы калы (*Я. Майр*). 5. Неяк непрыкметна і хутка зацягнула неба высокая лёгкая ..облачнасць (*І. Шамякін*). 6. На..огул я чалавек цярплівы (*У. Дубоўка*). 7. Па ўсёй ..аколіцы разнеслася пагалоска, што Сямён — чару́нік (*Я. Баршчэўскі*). 8. Серабрылася на чырвоных клёнах

па..уцінне, ціха, без шораху, ападалі лісты з бяроз (*М. Лынь-кой*). 9. У Нарачы самцоў ..угра няма, адны толькі самкі. Самцы трымаюцца ў ..усці Нёмана (*В. Вольскі*). 10. Рахманья ..очы ..остра з..узіліся (*У. Караткевіч*).

91. Выпішыце з тэксту словы з прыстаўнымі літарамі, устаўляючы іх, дзе трэба.

СЯРОЖАВЫ БАРАВІЧКІ

Маці нажом здзірае са слоіка прысохлую накрыўку, і першыя баравічкі, малюпасенькія, крамяна-жоўтыя, пльвуць са слоіка ў Сярожаву талерку. Да пахаў сырадою, свежай бульбы, жытняга хлеба далучаюцца пахі лаўровага лісту, гваздзікі, перцу, і ўжо Валодзя, глыбакадумна ўцягваючы носам ..острую грыбную духмянасць, з замілаванай ..усмешкай цікуе на брата:

— Добрых грыбоў сёлета і не было. Сухмень стаяла. Адзін Сярожа немаведама дзе панавыпорваў.

— Дзе-дзе, пад ..мхом, — ганарыста кідае малы.

— Там няма ..моху, дзе ты збіраў, — кажа Валодзя, сухімі ..уснамі цягнучыся да лыжкі з грыбамі.

Гаворка за сталом паступова гасне. У прачыненнае ..акно чуваць рэдкія галасы вячэрняй ..уліцы.

(*В. Карамазіў*)

92. Спішыце, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары. Падкрэсліце словы з прыстаўнымі і ўстаўнымі зычнымі, вусна растлумачце іх правапіс.

Млела і песцілася пад скупымі промнямі ..осені бабіна лета, з цікаўнасц..ю загляд..ваючы ў ..окны новай хаты ..удавы Варвары.

— Лепей бы куст пі..оні пасадзіла, — жартавалі мужчыны, не прамінаючы кінучь заўвагу наконт Варварынага агаро..чыка.

— Пі..оня ..спыхнула і патухла, а бабіна лета да самых мар..зоў грэе, — см..ецца чарна..окая ..удава. І сапраўды, ці то ад цвету ..этага бледна-ружовага, ці то ад смеху ..удовінага, іскрыстага, звонкага, ц..плей робіцца на сэр..цы.

(Паводле А. Васілевіч)

Мова і нацыянальная культура

93. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі. Устаўце ў тэкст патрэбныя народныя параўнанні.

НАРОДНЫЯ ПАРАЎНАННІ

Тонкая наз..ральнасць б..ларусаў пра..ўляецца ў параўнаннях, у якіх сканц..нтраваны жыц..ёвы (?)опыт народ.., іскрыц..а дасціпны гумар. Відаць, з вус(?)наў пастуха нарадзілася параўнанне «...». Толькі дбайная гаспадыня, якая клапаціліва гадуе сваё пта(?)ства, магла ўп..ршыню сказаць: «...».

У параўнаннях зна(?)шлі а(д / т)бітак і (?)образы язычні..кай д..маналогіі («...»), і культ про..каў («...»), і хр..сці..нскае (?)учэнне аб збавенні душы («...»), і (?)історыя народ.. («...»).

У асобных параўнаннях, як у міні..цюрах, намалюваны карціны побыт.. старой вёскі. У выслоўі «...» названы харак(тэ / це)рны спосаб ра(з / с)кладання снапоў на такую для мала..бы цэпам. У параўнанні «...» згад(?)ваецца радас(?)нае св..ткан..е заканчэн..я жніва. Пра б..ларускі валачобны абра.. гаворыць параўнанне «...». У выслоўі «...» для параўнання выкарыстаны абавя..ковы пр..дмет старога с..лянскага побыт.. — прылада для пален..я лучыны.

(Паводле М. Грынבלата)

Д л я д а в е д к і: добра як на дажынках; вылучіў вочы як баран на воўка; дзяцей як снапоў у пасадзе (многа);

растрапаны валасы як у лоўмы (*лоўма* — злая істота, чарціха); добра як у раі; бродзіць па хатах як старац на Вялікдзень; далікатны як куранятка; стаіць як лучнік пасярод хаты; страў як на Дзяды; ідуць як на паншчыну.

- Падкрэсліце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс прыстаўных зычных».

- Растлумачце адсутнасць коскі перад злучнікамі *як* у параўнаннях.

- Прывядзіце ўласныя прыклады параўнанняў, у якіх знайшлі адбітак асаблівасці народнага побыту.

Тэст 10 для самаправеркі

A1. Адзначце словы з прыстаўной літарай *в*:

1) вулкан	3) воўчы	5) воблік
2) вокны	4) вулей	

A2. Адзначце словы, у якіх прапушчана першая літара:

1) ..обмацкам	3) ..огнішча	5) ..оперны
2) ..азёры	4) ..оксфардскі	

A3. Адзначце словы, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:

1) вусны	3) оканне	5) узельчык
2) васенні	4) навушнік	

A4. Адзначце словы, пры перакладзе якіх з рускай мовы на беларускую з'яўляецца прыстаўны ці ўстаўны зычны:

1) охра	3) Узда	5) униформа
2) есаул	4) заострить	

B1. Які горад з'яўляецца цэнтрам Аршанскага раёна Віцебскай вобласці?

Праваніс літар у, ў

1. Літара *у* (*у* складовае) абазначае галосны гук [у] і пішацца:

у пачатку сказа, пасля знакаў прыпынку і пасля зычных:
У ціхім шалаху развяваліся сцягі, асветленыя сонцам, ярка блішчалі і звінелі медалі. Яны, мусіць, усё ж не звінелі, але яму гэтага хацелася, і ён, здаецца, чуў іхні звон (Я. Сіпакоў);

у пачатку ўласных назваў: *каля Узды, Галіна Уланава, ва Узбекістане*;

у запазычаных словах, якія заканчваюцца на *-ум, -ус*: *прэзідыум, радыус, страус, соус* і вытворных ад іх;

у словах з націскным *у*: *аул, баул, Брэсцкая унія, каля урны, прывезлі унты, пачулася уханне*;

на канцы запазычаных слоў не пад націскам: *фрау, Шоу, Каратау, ток-шоу, ноу-хау*.

2. Літара *ў* (*у* нескладовае) абазначае зычны гук [ў] і пішацца:

пасля галосных у пачатку слова: *на ўкраінскай мове, сонца ўзышло, на ўзлеску, ва ўніверсітэце, царква ўніяцкая, метады ўніверсальныя*;

у сярэдзіне слова пасля галосных перад зычнымі: *аўдыторыя, паўза, майзалеі, лаўрэат, сайна, файна, майзер, джойль, майр, аўра, райнд*;

пры чаргаванні [л] з [ў]: *чытай, думаў, спявай, воўк, шоўк, шайковы, поўны, пайметра, шчоўкнуць, мойчкі*; але: *палка, памылка, сеялка, Алжыр, Валдай, Балгарыя, Албанія*;

пры чаргаванні [в] з [ў]: *лаўка (лава), аўса (авёс), бацькаў (бацькавы), любой (любаві), кроў (крыві), аўторак, Аўстрыя, Аўстралія, Кайказ*; але: *ва В'етнаме, на рацэ Влтава*;

пасля злучка ці двукосся, калі папярэдняе слова заканчваецца на галосны: *хлопцы-ўмельцы, пайночна-ўсходні, у «Выбранае» ўвайшлі, гучнае «ўра».*

Мова і нацыянальная культура

94. Прачытайце тэкст. Выпішыце з яго словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Праваяпіс літар *у, ў*».

МУЗЕЙ-ПАРК

На былым балоце на ўскраіне Мінска, ва Уруччы, пад *адкрытым* небам сабраны з усіх *рэгіёнаў* Беларусі аж 2134 ледавіковых валуны.

Ідэя стварэння музея і яе *ажыццяўленне* належыць выдатнаму беларускаму вучонаму, доктару геолога-мінералагічных *навук, акадэміку* Гаўрылу Гарэцкаму. Ён, убачыўшы, што ўнікальных гістарычных камянёў на нашай зямлі становіцца ўсё меней, прыклаў шмат намаганняў, каб захаваць тое, што засталася.

Музей-парк быў спланаваны на *мясцовасці* як карта Беларусі: насыпныя пагоркі — нашы грады і ўзвышшы, пешаходныя дарожкі — нашы рэкі, штучныя вадаёмы — нашы азёры.

(*Паводле Я. Сіпакова*)

- Назавіце арфаграмы ў выдзеленых словах.

95. Выберыце правільны варыянт, запішыце яго.

Радус — радыўс, пауза — паўза, фрау — фраў, да Усяслава — да Ўсяслава, страус — страўс, аул — аўл, беларуска-украінскі — беларуска-ўкраінскі, фауна — фаўна, аукцыён — аўкцыён, накаут — накаўт, паўднёва-усходні — паўднёва-ўсходні.

96. Запішыце беларускія народныя параўнанні, злучыўшы пачатак і канец выслоўяў. Раскрыйце дужкі.

надзьму(у / ў)ся
трапі(у / ў)
спіць
круціцца
баіцца
бегае
вые
лезе
ляпну(у / ў)
ма(у / ў)чыць

ЯК

аса (у / ў) вочы
(у / ў)юн на гарачай патэльні
во(у / ў)к у піліпа(у / ў)ку
мыш на крупы
воцату выпі(у / ў)шы
во(у / ў)к ягняці
лісіца (у / ў) саладуху
лапцем па балоце плясну(у / ў)
з вуглямі (у / ў) нагавіцах
пшаніцу прада(у / ў)шы

97. Спішыце, устаўляючы *у* ці *ў*.

Ка..нер, красёнцы-ча..начкі, прэзіды..м, аквары..м, бра..
нінг, со..с, ва ..ніверсітэце, рака ..шача, да ..краіны, Вольга
..ладзіміра..на, Сарока ..ладзя, па..чарашняму, па..за, ды..
наза..р, па..днёва-..сходні, ла..рэат, ваку..м, а..дыторыя.

✦ Назвы роднага краю

УБАРЦЬ, УША

Убарць — прыток Прыпяці — Дняпра. Па берагах ракі некалі на дрэвах віселі вуллі-борці, у якія пчолы насілі мёд. Потым яго даставалі гаспадары гэтых вулляў, бортнікі.

Уша — прытокі Віліі — Нёмана і Бярэзіны — Дняпра. Некалі рака называлася *Ужа*, таму што каля яе пладзіліся вужы.

(Паводле У. Юрэвіча)

98. Выпішыце спачатку словы, у якіх пішацца *у*, а за тым — *ў*.

Каля ..барці, ма..клівы, маці-..краінка, Брэсцкая ..нія, а..кцыён, га..лтвахта, прэзіды..м, стра..с, са..на, па..годдзе, ня..мелы, вельмі ..важлівы, Вера ..льянаўна, жыць ва ..ручы, гучнае «..ра», ва ..нісон, жанчына-..рач, да ..севалада, часопіс «Бярозка» ..знагародзіў удзельніка.. конкурсу, ла..рэат, прысло..е «..ніз», каля ..ладзівастока, ма..залей, астрана..т, сімпозі..м, а..тастрада, каля ..ніверсальнага магазіна, кант-рольна-..ліковы, за..вага, фа..на, гэта ..топія, мане..р, ба..л.

99. Спішыце сказы, устаўляючы замест кропак *у* ці *ў*, растлумачце іх правапіс.

1. Наш тры..мф у яднанні (*У. Караткевіч*). 2. Нячутны гук, які навука называе ..льтрагукам, адбіваецца ад насякомага, што пралятае паблізу, трапляе .. вуха кажана і падказвае яму і напрамак, і адлегласць, на якой знаходзіцца здабыча (*У. Ляўданскі*). 3. Дзясяткі хвароб лечаць брусніцы як пладамі, так і лісцем: гастрыт, рэ..матызм, падагру, язву стра..ніка... (*Х. Гурьновіч*). 4. Францыск Скарына паказа.. прыклад незвычайнай настойліvasці і працавітасці, творчай смеласці і духо..най сілы, калі закладва.. глыбокі падмурак кнігадрукавання ва ..сходняй Е..ропе, калі самааддана працава.. над перакладам і выданнем шматлікіх кніг на роднай мове (*В. Чамярыцкі*). 5. Разма..лялі ва ..ніверсітэце на латыні (*А. Клышка*). 6. Калегі..мы давалі адукацыю, ..зровень якой мала адрозніва..ся ад ..ніверсітэцкай (*У. Арлоў*).

Мова і нацыянальная культура

100. Спішыце тэкст, афармляючы яго ў адпаведнасці з арфаграфічнымі нормамі.

СТВАРАЛЬНІК УНІІ

Адам Пацей з юна..кіх гадо.. вызнача..ся высокай адукаванас(?)цю. Ён служы.. в..лікаму князю Жыгімонту А..гус-

ту, меў шмат абавя(з / с)ка.. Але пас(?)ля с(?)мерці жонкі засмуці..ся Адам, ра(з / с)да.. маёмас(?)ць люд..ям, адмові..ся ад высокіх паса(д / т). Нават імя (з / с)мяні.. : бы.. Адамам, ста.. Іпаціем. Зрабі..ся Іпацій манахам, затым ста.. епіскапам Брэс..кім і (У / Ў)лад..імірскім.

Неяк задума..ся Пацей, чаму няма ад..інства паміж хрысці..намі. Паехалі правасла..ныя епіскапы да Папы Рымскага. Пачалі пр..сіць аб..яднаць хрысці..н — стварыць ..нію.

Восен..ю 1596 года была абве(с / ш)чана Брэс..кая царко..ная ..нія. Іпацій Пацей і іншыя ..ніяты чакалі, што цяпер наступіць мір у Беларусі і (У / Ў)краіне. Але памыліліся: вайна паміж хрысці..нскімі галінамі ра(з / с)гарэлася яшчэ бол..ш.

(Паводле А. Бензерука)

- Растлумачце правапіс літар *у, ў*.

► Арфаграфія і лексікалогія

101. Запішыце словы, якія адпавядаюць наступным лексічным значэнням.

1. нарада ўрачоў для вызначэння характару захворвання і спосабаў яго лячэння. 2. пышнае сцэнічнае відовішча з удзелам майстроў эстрады, цырка і інш. 3. памяшканне, прызначанае для чытання лекцый, дакладаў. 4. падарожны куфэрак круглаватай формы. 5. прыправа, падліва для стравы. 6. трохмінутны перыяд у боксе, на працягу якога вядзецца бой. 7. сукупнасць усіх відаў жывёл якой-небудзь тэрыторыі або геалагічнага перыяду. 8. конны пастух у стэпах Паўночнай Амерыкі. 9. паселішча ў Сярэдняй Азіі і на Паўночным Каўказе. 10. становішча ў спартыўных гульнях, калі мяч або шайба выходзіць за межы спартыўнай пляцоўкі.

Для даведкі: со(у / ў)с, а(у / ў)т, ка(у / ў)бой, а(у / ў)дыторыя, фа(у / ў)на, кансілі(у / ў)м, ра(у / ў)нд, ба(у / ў)л, а(у / ў)л, шо(у / ў).

 Тэст 11 для самаправеркі

- A1.** Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *у*:
1) да ..рача	4) беларуска-..краінскі
2) рады..с	5) шо..
3) ка..чук	
- A2.** Адзначце выпадкі, у якіх прапушчана літара *ў*:
1) фа..на	4) а..тограф
2) са..дат	5) вуліца ..барэвіча
3) слова «..поперак»	
- A3.** Адзначце выпадкі, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:
1) фраў	4) да Уладзіслава
2) Кавказ	5) вялікая ўрна
3) сімпозіум	
- A4.** Адзначце словы, пры перакладзе якіх з рускай мовы на беларускую адбываецца пераход *л* у *ў*:
1) Волга	4) колхоз
2) полтысячи	5) колбаса
3) шёлк	
- B1.** Як называецца буйная афрыканская птушка атрада бегуноў з прыгожым апярэннем?

ПРАВАПІС МЯККАГА ЗНАКА І АПОСТРАФА

Змякчальны мяккі знак як сродак абазначэння мяккасці папярэдняга зычнага

1. Мяккі знак пішацца пасля зычных *з, л, н, с, ц* (з мяккага *т*), *дз* (з мяккага *д*):

для абазначэння на пісьме мяккасці зычнага на канцы слова: *мядзведзь, мазь, соль, рунь, вучань, гусь, вось, штось, памяць, думаць, дзевяць, вішань*;

для абазначэння на пісьме мяккасці зычнага перад цвёрдым, а таксама перад мяккім зычным, які пры змене слова можа чаргавацца з цвёрдым: *рэдзька, барацьба, пісьменнік — пісьмо, на касьбе — касьба, дзьме — дзьмуць*;

пасля мяккага [л'] перад цвёрдым або мяккім зычным, за выключэннем падоўжанага [л']: *бульба, вельмі, столькі, пальцы, больш* (але: *галлё, вяселле*);

2. Мяккі знак пішацца ў некаторых граматычных формах:

у дзеясловах загаднага ладу перад канчаткам 1-й асобы множнага ліку *-ма*, перад канчаткам 2-й асобы множнага ліку *-це*, перад постфіксам *-ся*: *кіньма, станьма, гляньма; гляньце, станьце; кінься, агледзься, застанься*;

у назоўніках перад канчаткам творнага склону множнага ліку *-мі*: *людзьмі, слязьмі, коньмі*;

у складаных лічэбніках *пяцьдзясят, шэсцьдзясят, шэсцьсот, дзевяцьсот*;

у прыслоўі *ледзьве* (як і ў слове *ледзь*);

у постфіксе *-сьці*: *хтосьці, штосьці, камусьці, дзесьці, чамусьці*.

перад суфіксам *-ск-* у прыметніках, утвораных ад назваў месяцаў на *-нь* і ад слова *восень*: *жнівень — жнівеньскі, восень — восеньскі*;

перад суфіксам *-чык*, калі слова без гэтага суфікса заканчваецца на мяккі знак: *камень — каменьчык, рэмень — раменьчык, агонь — агеньчык*;

у суфіксах прыметнікаў *-аньк-, -еньк-, -эньк-*: *малосенькі, добранькі, прыгожанькі, старэнькі, маленькі*;

перад суфіксам *-к-* пасля мяккага [н']: *вішанька, банька, песенька*;

3. Мяккі знак не пішацца:

пасля зацвярдзелых зычных, а таксама пасля губных *б, в, м, п, ф*: *нож, дождж, мыш, печ, купец, голуб, верф, насып, цар, сем, стэп*;

пасля мяккіх зычных *з, с, ц, дз* перад мяккімі, калі пры змене слова абодва зычныя застаюцца мяккімі або становяцца цвёрдымі: *звер — звяры, песня — песню, дзве — два, збіраць — зборы, дзверы — дзвярэй*;

паміж падоўжанымі зычнымі: *калоссе, стагоддзе, сумленне, голле*;

перад суфіксам *-ск-* у прыметніках, утвораных ад назоўнікаў на *-нь*, калі гэтыя назоўнікі не з'яўляюцца назвамі месяцаў: *конь — конскі, Разань — разанскі, Любань — любанскі* (але: *Чэрвеньскі раён*), *Цянь-Шань — цянь-шанскі*.

102. Прачытайце тэкст. Выпішыце з яго словы, напісаныя не якіх адпавядае правілу «Правапіс змякчальнага мяккага знака».

За нашай вёскай былі калісьці ляскі, якія потым чамусьці высеклі. І паміж шэранькіх пянькоў буяла трава з *духмянасцю* кветак і званам пчол.

З тых дзён мне з асаблівай *выразнасцю* помняцца маленькія блакітныя матылькі, якіх мы лавілі сачкамі для

школьнай калекцыі. А яшчэ больш — для *радасці*. Як аказалася — на ўсё *жыццё*.

(Паводле Я. Брыля)

• Растлумачце адсутнасць мяккага знака ў выдзеленых словах.

✦ Назвы роднага краю

ВІЦЬБА, ЯСЕЛЬДА

Віцьба — прыток Заходняй Дзвіны. Назва ракі паходзіць ад слова *віць*, што ў стараславянскай мове азначала вільготную, волкую мясіну, твань.

Ясельда — прыток Прыпяці — Дняпра. У аснове назвы славянскае слова *яслі* — кармушка для свойскай жывёлы, куды закладваюць сена.

Паплавы ўздоўж Ясельды даюць шмат сена, якое можна закладаць праз усю зіму ў яслі.

(Паводле У. Юрэвіча)

103. Вызначце, як абазначана мяккасць зычных у прыведзеных словах. Падкрэсліце зычныя, мяккасць якіх на пісьме не перадаецца.

Віцьба, далячынь, насенне, смех, цясляр, некалькі, нацянальны, вільгаць, глянце, наўцёкі, разбіць, возьмеш, дзверы, мітусня, чацвёрты, дзевяцьсот, жнівеньскі, восем, зацвісці, пасля, забудзьце, старасць, дзесьці, грудзьмі, ляснік, счарсцевець, малацьба, каменне, унікальны, разьбяр, даражэнькі, сцяблінкі, скрозь.

104. Утварыце ад прыведзеных дзеясловаў формы 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку загаднага ладу, запішыце іх.

Забрудзіць, кінуць, сустрэць, глянуць, глядзець, звесіць, злазіць, сядзець, стаяць, застацца, прыгледзецца, агледзецца, намыліцца, замазаць.

105. Утварыце і запішыце ад назоўнікаў прыметнікі з дапамогай суфікса *-ск-*.

Верасень, снежань, чэрвень, конь, Казань, Любань, Лепель, Капыль, Хатынь, Смаргонь, Астрахань, Фаніпаль, Разань, Чэрвень, Цюмень, Мядзел.

📖 Правільнасць маўлення

ЧЫТАЛЬНЫ – ЧЫТАЦКІ – ЧЫТАЛЬНІЦКІ – ЧЫТЭЛЬНЫ – ЧЫТАБЕЛЬНЫ

Чыталыны — прызначаны для чытання, заняткаў з кнігамі, часопісамі: *чытальная зала*.

Чытацкі — які мае адносіны да чытача: *чытацкі білет*.

Чыталыніцкі — які мае адносіны да чыталыніка, дэкламатара: *чыталыніцкія здольнасці*.

Чытэлыны, чытабельны — які лёгка чытаецца, выразны: *чытэлыны (чытабельны) почырк*.

106. Запішыце словы. Устаўце, дзе трэба, мяккі знак.

З..бірал..нік, дзевяц..сот, дз..ве, дз..ме, рэдз..ка, дз..весце, піс..мовы, пас..пешлівас..ц., радас..цю, камен..чык, стан..це, вішан..ка, ледз..ве, камус..ці, растрэс..ці, любан..скі, восен..скі, барац..біт, чытал..ны, сляз..мі, дз..веры, карэн..не, карэн..чык, прыгожан..кі, свежас..ць, завез..ці, людз..мі, застан..ся, прыгледз..ся, ц..віс..ці, мен..шы, мядз..ведзь, сем.., чац..вер, уз..нес..ціся.

107. Спішыце сказы, устаўляючы, дзе трэба, мяккі знак.

1. Заяц прабег з пару соцен.. метраў па полі і непрыкметна прылёг у зялёнай азіміне, стаіўся (*Р. Ігнаценка*). 2. Калі

ідзе дождж, да шыбін прыліпаюц.. буйныя серабрыстыя кроплі, зліваючыся затым у тонен..кія струмен..чыкі (І. Навуменка). 3. У гэты момант з-за шэрага кустоўя чырвоным колам выкацілася жнівен..скае сонца (Р. Ігнаценка). 4. Дз..ве с..вечкі адбіваліся ў вадзе і ц..мяным люстэрку (У. Караткевіч). 5. Сонечныя прамен..чыкі, вырваўшыся з палону паднябес..ся, здавалася, наскроз.. пранізвалі траву... (А. Карлюкевіч). 6. Яркай чырван..ню запалілася на захадзе восен..скае неба (Р. Ігнаценка). 7. Мен..шыя дзеці, вол..ныя ад хатніх работ, напаўнялі класы сваімі звонкімі галасамі (Я. Колас). 8. Увогуле ўзаемаадносіны паміж людз..мі на заводзе яму падабаліся (І. Шамякін).

108. Прачытайце тэкст. Выпішыце словы са змякчальным мяккім знакам, вусна растлумачце іх правапіс.

У снежан(?)скім лесе было вел(?)мі ціха. Хіба дзес(?)ці ў арэшніку нечакана неспакойная кедроўка закрычыц(?)ал(?)бо цін(?)кне нябачная сініца.

У адным месцы дзядз(?)ка Пракоп прысеў на кукішкі і чамус(?)ці ў моху поркаецца. Я нахіліўся і выцягнуў з сырога моху грыб з белен(?)кай ножкай. Гэта была радоўка асення. Я націснуў пал(?)цамі на карэн(?)чык. З яго тонен(?)кім струмен(?)чыкам пабегла халодная вадкасц(?), якая пахла с(?)негам. Шапачка грыба таксама моцна напрыняла віл(?)гаццю.

(Паводле Р. Ігнаценкі)

Правапіс раздзяляльнага мяккага знака і апострафа

1. Раздзяляльны мяккі знак пішацца пасля зычных *з, л, н, с, ц* (з мяккага *т*), *дз* (з мяккага *д*) і непрыставачнага *н* перад галоснымі *е, ё, ю, я, і*:

у словах іншамоўнага паходжання: *калье, медальён, канферансье, каньён, мільярд, рэльеф, парцера, мільён, Ла-вуазье*; але: *булён*;

ва ўласных імёнах, утвораных ад імёнаў на *-ій (-ый)*, перад суфіксальным *-ей- (-ев-)*: *Савельей, Савельевіч, Васільей, Васільевіч, Арсеньей, Арсеньевіч, Лаўрэнцьеў, Лаўрэнцьевіч, Анатољевіч*; пасля *г, к, х* і збегу зычных, акрамя *нц*, перад суфіксальным *-ей- (-ев-)* пішацца *і (ы)*: *Георгіей, Іракліевіч, Ануфрыевіч, Дзмітрыей* (але: *Вікенцьевіч, Лаўрэнцьеў, Лаўрэнцьевіч, Кліменцьевіч* і інш.);

у словах *Ілья, Ульяна, Касьян, Емяльян, Юльян, Юльяна* і вытворных ад іх: *Ільін, Ільіч, Ульянаў, Ульянаўск, ульянаўскі, Касьянавіч, Емяльянавіч* і інш.;

у словах, утвораных ад дзеяслова *ліць*: *налью, разалью, падалье, недалье*.

2. Апостраф пішацца перад галоснымі *е, ё, ю, я* і націскным *і*:

пасля прыставак, якія заканчваюцца на зычную: *аб'езд, пад'ехаць, аб'яднанне, раз'юшаны, аб'ява, аб'інець, з'едлівы*;

у сярэдзіне слова пасля зычных, акрамя *з, л, н, с, ц* (з мяккага *т*), *дз* (з мяккага *д*): *аб'ём, вераб'і, куп'істы, інтэр'ю, п'еса, надвор'е, п'е, сям'я, бар'ер, Дзям'ян, Лук'янаў, Грыгор'ей, Пракоф'ей, В'етнам, Мар'іна Горка*;

у складаных словах пасля частак *двух-, трох-, чатырох-, шат-*: *двух'ярусны, трох'ярусны, чатырох'ярусны, шат'ёмісты*.

Апостраф не пішацца:

пасля *ў* (у нескладовага) перад літарамі *е, ё, ю, я, і*: *зда-роўе, салаўі, разнатраўе, праваслаўе, прыслоўе, любоўю*;

у складаных і складанаскарочаных словах на мяжы састаўных частак, у тым ліку калі іх часткі пішуцца праз злучок: *цэхязчэйка, дзяржорвыдавецтва, трэд-юніёны*.

109. Выпішыце спачатку словы, у якіх мяккі знак абазначае мяккасць зычных, а затым — словы з раздзяляльным мяккім знакам.

Заквітнець, кампаньён, кудысьці, медальён, касьба, пяцьдзясят, налью, мільярд, Вольга Васільеўна, Ілья Аркадзевіч, Марэсьеў, грабеньчык, кінафільм, будзьце, дзядзька, каваль, канферансье, цырульня, шыльда, крыштальны.

110. Запішыце да слоў беларускія адпаведнікі, растлумачце правапіс.

Бильярд, объект, Нарочь, надпись, польнь, верфь, серьёзный, семья, пятьюдесятью семью, июльский, Григорьева, Кондратьев, Вьетнам, Ульянович, Арсеньев, соловьи, ведешь, пьеса, семьсот, колье, объезд, курьер, почтальон, Васильев, рельеф, сольфеджио, Сибирью, песенка, Двина, воробы, миллиард.

111. Спішыце, устаўляючы апостраф або мяккі знак.

Бар..ер, інтэрв..ю, біл..ярд, раз..ехацца, разаб..ю, нал..ю, ад..езд, раз..юшаны, аб..ява, парц..еры, мадз..яр, рэл..еф, куп..істы, двух..ярусны, батал..ён, прэм..ер, в..етнамец, падз..муць, бракан..ер, Ул..яна, павіл..ён, аб..ездзіць, грыл..яж.

112. Спішыце сказы. Устаўце, дзе трэба, мяккі знак ці апостраф.

1. Няшчас..це здарылася на трэці дзен.. пас..ля Дашынага ад..езду (А. *Васілевіч*). 2. Прыйшла старая бабул..ка з сям..і, у якой было проз..вішча Звяругі, але дзе былі ледз..ве не самыя лепшыя людзі ва ўсім мястэчку (У. *Дубоўка*). 3. Пайшлі студэнты, а Пётр Іл..іч чамус..ці доўга не мог заснуць (М. *Гіль*). 4. Браты, як звар..яцелья, тузаліся ля дз..вярэй. Ул..яна, заліваючыся сляз..мі, крычала, ламала рукі і спрабавала іх раз..няць (Э. *Ажэшка*). 5. Улетку гэты

шчупак парваў сетку ў аднаго бракан..ера, які лавіў уначы рыбу ў возеры (*Р. Ігнаценка*). 6. Раз..юшаны кон.. заўважыў новага ворага, стралою кінуўся да яго і ўскінуў у паветра страшныя пярэднія капыты (*У. Караткевіч*). 7. Ты, пэўна ж, бачыў у бабул..чынай аптэчцы цёмныя бутэлечкі з валя-р..янкай (*Х. Гурьновіч*).

✦ Назвы роднага краю

ПАДБУР'Е, АБАБ'Е

Назва *Падбур'е* азначае, што паселішча было заснавана непадалёку ад сасновага бору (у мясцовым вымаўленні — *буру*).

(*Паводле В. Лемцговай*)

Абаб'е — возера ў Браслаўскім раёне. Назва паходзіць ад грыба падбярэзавіка, які тут называюць *абабкам*. Па берагах возера ў бярэзніках яны і растуць.

(*Паводле У. Юрэвіча*)

113. Устанавіце адпаведнасць паміж рускімі і беларускімі прыказкамі. Раствлумачце іх сэнс.

а) Голодному Федоту и пустые щи в охоту. б) Хвастала овца, что у нее хвост, как у жеребца. в) Обжегшись на молоке, будешь дуть и на воду. г) Глаза видали, что покупали. д) В ногах правды нет.	1) Хвалілася рэдз..ка, што з мёдам смачная. 2) Сядз..ма на калодзе, пагаворым аб прыгодзе. 3) Апарыўся на капуст..це ў гаршку, то і на гародзе дз..мухаў. 4) Быў кон.., ды з..езджаны, быў хлеб, ды з..едзены. 5) У вераб..я багатая сям..я: у кожнага верабейкі па тры капейкі. 6) З гора, з бяды пад..еў лебяды.

<p>е) Богат Ермошка: за-
вел кота да кошку.</p> <p>ж) Был конь, да изъез-
дился.</p> | <p>7) Бачылі вочы, што бралі, а цяпер
плач..це, хоць павылаз..це.</p> |
|--|---|

- Запішыце беларускія прыказкі, устаўляючы, дзе трэба, мяккі знак ці апостраф.

🔑 Самадыктант

114. Спішыце тэкст, афармляючы яго ў адпаведнасці з арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі нормамі.

КЛЁН

Д..якуючы сало..каму соку клён стаў нацы..нал(?)ным сімвалам Канады. Яго пунсовы ліст а(д / т)люстраваны на с(?)цягу гэтай дз..ржавы. (З / с) п..ці тыс..ч эскізаў кана..цы выбралі кл..новы ліст. Канада краіна цукр..вых клёнаў. Што(?)год з іх з(?)біраюц(?) каля ч..тырох міл(?)ёнаў кілаграм..аў цукру. Кл..новая гаспадарка ў гэтай краіне з(?)яўляецца сур(?)ёзнай галіной прамысловас(?)ці.

Клён не тол(?)кі «сало..кае» але і «с(?)пеўнае» дрэва. З яго робяц(?) музычныя інструменты. Яшчэ клён сапраўдны баром..тр. Калі ў тым месцы дзе ліс(?)цікі св..імі но(ж / ш)камі мацуюцца да галінак прасоч(?)ваюцца кропел(?)кі віл(?)гаці хутка по..дзе дож.. «Плача» клён (не) забудз(?)це захапіц(?) на ..уліцу парасоны.

(Паводле Х. Гурьновіча)

- Выканайце самаправерку (гл. с. 122).
- Як беларусы называюць кляновы сок?

📖 Тэст 12 для самаправеркі

A1. Адзначце словы, у якіх прапушчаны мяккі знак:

1) раз..яднаць	3) мен..шы	5) глян..ма
2) грудз..мі	4) сем..дзесят	

- A2.** Адзначце словы, у якіх прапушчаны апостраф:
1) аб..есціся 3) двух..ярусны 5) б..юць
2) едз..це 4) кампан..ён
- A3.** Адзначце словы, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:
1) кубаньскі 3) ледзве 5) плысці
2) услоньчык 4) кудысьці
- A4.** Адзначце словы, пры перакладзе якіх з рускай мовы на беларускую мяккі знак не пішацца:
1) пьедестал 3) голубь 5) Свислочь
2) серенький 4) июньский
- B1.** Якое імя па бацьку мае сын, бацьку якога завуць *Віталій*?

УЖЫВАННЕ ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

Вялікая і малая літары ў асабовых назвах; у прыметніках, утвораных ад асабовых назваў; у географічных і астранамічных назвах

З вялікай літары пішуцца:

прозвішчы, імёны, імёны па бацьку, псеўданімы, мянушкі, клічкі жывёл, птушак і інш.: *Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч (Якуб Колас), Доўнар-Запольскі, Марыя Захараўна, Кірыла Тураўскі, Жак Іў Кусто, кот Рудзік, папугай Гоша;*

прозвішчы, а таксама імёны ў множным ліку, калі яны выступаюць як назвы роду, групы асоб ці ўжываюцца ў значэнні агульнай назвы: *Луцэвічы, браты Міцкевічы, род Радзівілаў, бязродныя Іваны; Заслонавы* (але асабовыя імёны, прозвішчы ў форме множнага ліку, якія перадаюць пагардлівыя, зневажальныя адносіны, пішуцца з малой літары: *гарлахвацкія, кручковы;*

найменні найвышэйшых божастваў (бостваў) у рэлігійных культах, асабовыя імёны заснавальнікаў рэлігійных вучэнняў, біблейскіх асоб, імёны легендарных і міфічных асоб, уласныя назвы казачных істот і герояў літаратурных твораў, назвы культавых кніг: *Бог, Алах, Уладыка Нябесны, Святая Тройца, Прасвятая Дзева Марыя; Ісус Хрыстос, Буда, Святы Павел; Геркулес, Зеўс, Пярун; Чырвоная Шапачка, Калабок, Каза-дзераза; Біблія, Каран* (але: з малой літары пішуцца словы *бог (гасподзь)* ва ўстойлівых выразах тыпу *бог (алах) яго ведае, дай божа, дзякаваць богу, алах з ім*, а таксама агульныя назвы ўяўных істот: *анёл, херувім, муза, гном, троль* і інш.);

прыметнікі ва ўласных назвах, калі яны паказваюць прыналежнасць (утвораны з дапамогай суфіксаў *-ев-* (*-ёв-*,

-ёў-), -ов- (-ав-, -оў-, -аў-), -ін- (-ын-) ад уласных імён, мянушак, клічак жывёл) або ўваходзяць у склад назваў, сінанімічных словам імя, памяці: *Танін шытак, Купалава паэма, Барсікава міска; Коласайская прэмія, Купалаўскі сквер, Танкаўскія чытанні;*

геаграфічныя, дзяржаўныя, адміністрацыйна-тэрытарыяльныя і астранамічныя назвы (акрамя слоў з родавым значэннем *рака, горад, востраў, вуліца, плошча, вобласць, раён, зорка, мыс* і г. д.): *Гомель, Нёман, Новае Сяло, Аўстралія, Рэспубліка Беларусь, Расійская Федэрацыя, Венера, Балканскі паўвостраў, пустыня Сахара, возера Нарач, Гомельская вобласць, Гродзеншчына, Кастрычніцкая плошча, Дняпроўска-Бугскі канал, мыс Добрай Надзеі, Сібір, Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае.*

З малой літары пішуцца:

імёны і прозвішчы, якія ўжываюцца ў значэнні агульных назоўнікаў: *гарлахвацкія, плюшкін, донжуан;*

назвы міфалагічных істот, якія ператварыліся ў агульныя: *лясун, русалка, німфа, дамавік;*

артыклі і часціцы ў іншамоўных уласных імёнах: *Лопэ дэ Вега, Людвіг ван Бетховен, Леанарда да Вінчы;*

прыметнікі, утвораныя ад асабовых назваў, якія ўжываюцца ў складзе ўстойлівых спалучэнняў або ў складзе састаўных агульных назваў: *гордзіеў вузел, ахілесавы пяты, дамоклаў меч, пірава перамога, напалеонаўскія планы, рэнтгенаўскі здымак, гегелеўская дыялектыка;*

прыметнікі, утвораныя ад уласных назваў з дапамогай суфіксаў *-аўск-, -еўск-, -анск-, -інск- (-ынск-)*, акрамя назваў, сінанімічных словам імя, памяці: *коласайскія мясіны, купалаўскія персанажы, мележайскія раманы, нёманскія краявіды, сочынскія курорты, але: Купалаўскія чытанні, Мележайская прэмія;*

назвы парод жывёл: *балонка, дог, лайка, пудзель;*

словы *сонца, месяц, зямля*, калі яны не з'яўляюцца назвамі нябесных цел;

назвы нацыянальнасцей, плямёнаў, а таксама словы, якія паказваюць на месца пражывання: *грузіны, армяне, дрыгавічы, крывічы, беларус, мінчанін*;

назвы чалавека, утвораныя ад асабовых імёнаў, якія паказваюць на яго прыналежнасць або прыхільнасць да чаго-небудзь ці каго-небудзь: *купалавец, магаметанін, дзянікінец, талстовец*.

Мова і нацыянальная культура

115. Прачытайце тэкст. Вусна пракаменціруйце правапіс вялікай і малой літар.

«(Н / н)овая (З / з)ямля» (Я / я)куба (К / к)оласа ва ўдзячнай памяці ўжо некалькіх пакаленняў (Б / б)еларусаў. Касманаўт (П / п)ётр (К / к)лімук, вярнуўшыся з палёту вакол (П / п)ланеты (З / з)ямля, расказваў, як з касмічных вышынь ён спасцігаў не толькі веліч (Р / р)адзімы, але і хараство гучання роднага слова, чытаючы па памяці раздзелы з «(Н / н)овай (З / з)ямлі», што запалі яму ў душу са школьнай парты.

Любіў «(Н / н)овую (З / з)ямлю» (К / к)узьма (Ч / ч)орны. У гады (В / в)ялікай (А / а)йчыннай (В / в)айны ён для падтрымкі настрою ўспамінаў найбольш вясельны здарэнні і прыгоды, апісаныя ў (К / к)оласавай паэме. (К / к)узьма (Ч / ч)орны рыхтаваўся да грунтоўнага даследавання (К / к)оласаўскай эпапеі.

Высока цаніў «(Н / н)овую (З / з)ямлю» выдатны (Р / р)ускі паэт (А / а)ляксандр (Т / т)вардоўскі, неаднойчы выказваючы сваё захапленне жыццёвай сілай (К / к)оласаўскага твора.

(Паводле В. Віткі)

• Запішыце любімыя вамі радкі з паэмы «Новая зямля» Я. Коласа. Памятайце, што кожны новы радок у вершаваных тэкстах пачынаецца з вялікай літары.

» Арфаграфія і фразеалогія

116. Растлумачце сэнс фразеалагізмаў.

Гордзіеў вузел, ахілесава пята, дамоклаў меч, аўгіевы стайні, танталавы пакуты, мамаева пабоішча, як сідараву казу.

• Складзіце і запішыце сказы з гэтымі фразеалагізмамі.

117. Устаноўце адпаведнасць паміж назвамі міфічных істот і іх характарыстыкамі.

а) багнік	1) уладар лесу; можа набываць аблічча любога звера; уяўлялі ў выглядзе вялізнага старога чалавека, парослага мохам, з белым, як бяроза, тварам і доўгай барадой
б) лясун	2) жыве ў хаце (пад печчу ці за печчу) або ў сенцах, каморы, клеці; уяўлялі ў выглядзе старога чалавека ў белай вопратцы, з сівай барадой
в) ваўкалак	3) уладар вадаёмаў; уяўлялі ў выглядзе старога чалавека, пакрытага водарасцямі і цінай, з расплівістым тварам, зялёнай барадой, доўгімі валасамі на клінападобнай галаве
г) вадзянік	4) жыве ў тарфяным балоце; вельмі брудны; яго цёплае дыханне абагравае багну, не дае ёй замерзнуць
д) дамавік	5) чалавек, які набыў на некаторы час аблічча воўка; у адрозненне ад звычайнага воўка мае больш высокі рост, вялікую галаву з чатырма вачамі

• На аснове прыведзенай інфармацыі складзіце і запішыце сказы, растлумачце правапіс вялікай і малой літар.

✦ Назвы роднага краю

БЕЛАЕ ВОЗЕРА, БЕЛАЕ БАЛОТА

Белае — пашыраная назва азёр на Гродзеншчыне, Віцебшчыне, Брэстчыне. У адрозненне ад тых, што ўтвараліся на цёмных тарфяніках, гэтыя мелі адносна чыстую, празрыстую праточную ваду.

Каля вёскі Вялікія Чучавічы ў Лунінецкім раёне ёсць *Белае балота*, на якім расце бярэзнік. Але не па бярозах назвалі яго Белым, а па тым, што балота гэта з сухім дном і пакрыта светлым, белым мохам — сфагнумам.

(Паводле У. Юрэвіча)

118. Спішыце тэкст, выбіраючы з дужак патрэбныя літары.

«КАЛЯРОВЫЯ» НАЗВЫ РЭК

Прыток (Д / д)руці, паблізу вёскі (С / с)тарое (З / з)аліцвінне ў (К / к)іраўскім раёне, — рака (Б / б)елая. (Ч / ч)ырвоная (К / к)анава — прыток ракі (У / у)за на (Г / г)омельшчыне. На (П / п)ухавіччыне ёсць рака (С / с)іняўка. А па суседстве, у (А / а)сіповіцкім раёне, рака (С / с)іняя, што ўпадае ў (С / с)віслач. А рэк, азёр з назвай (Ч / ч)орнае — безліч па ўсёй (Б / б)еларусі!

(Паводле А. Карлюкевіча)

- Растлумачце правапіс вялікай літары.

119. Спішыце сказы, выбіраючы з дужак патрэбныя літары.

1. Тут я ўбачыў упершыню жыхароў (З / з)аходнай (А / а)фрыкі, прадстаўнікоў карэннага насельніцтва (С / с)енегала (В. Вольскі). 2. За (Н / н)оўгарадам, за сучасным

(Б / б)алтыйскім (М / м)орам жылі розныя (Г / г)ерманскія плямёны (*У. Бутрамееў*). 3. Дарэчы, будзеце вандраваць па (В / в)іцебшчыне, (Б / б)раслаўшчыне — абавязкова зазірніце ў (Д / д)рую (*А. Карлюкевіч*). 4. Пасля нашэсця (М / м)ангола-(Т / т)атараў і распаду (К / к)іеўскай (Р / р)усі як дзяржавы, калыскі трох славянскіх народнасцей — (Р / р)ускай, (У / у)краінскай і (Б / б)еларускай, — на (Б / б)елай (Р / р)усі і суседніх старажытных (Л / л)ітоўскіх землях утвараецца новая дзяржава — (В / в)ялікае (К / к)няства (Л / л)ітоўскае са сталіцай у горадзе (Н / н)аваградку (*В. Вітка*).

120. Запішыце выразы з прыведзенымі словамі.

Месяц — месяц, Цётка — цётка, Глыбокае — глыбокае, Брэсцкая — брэсцкая, Ціхі — ціхі, Купалава — Купалаўская — купалаўская.

Вялікая і малая літары ў назвах дзяржаўных органаў і іншых арганізацый; у найменнях пасадаў і званняў

З вялікай літары пішуцца:

назвы дзяржаўных органаў і іншых арганізацый:

а) усе словы ў найменнях вышэйшых органаў заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады: *Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, Канстытуцыйны Суд Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўная Дума Федэральнага Сходу Расійскай Федэрацыі, Нацыянальны Кангрэс (у ЗША);*

б) першае слова ў найменнях рэспубліканскіх органаў дзяржаўнага кіравання і іншых арганізацый: *Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы, Федэрацыя прафсаюзаў Беларусі, Еўрапейскі саюз, Міжнародны алімпійскі камітэт, Мінскі*

абласны выканайчы камітэт, Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі;

в) простыя і састаўныя ўласныя назвы ў складзе ўласных найменняў дзяржаўных органаў і іншых арганізацый: *Адміністрацыя Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, Парламенцкая асамблея Савета Еўропы, Міжнародны суд Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, Таварыства Чырвонага Крыжа, Арганізацыя Паўночнаатлантычнага дагавору (НАТА)*;

г) слова *Савет* у значэнні органа ўлады: *Мінскі абласны Савет дэпутатаў, сельскі Савет дэпутатаў* (але: *сельсавет*);

д) словы *Дом, Палац* у пачатку наймення ўстановаў: *Дом культуры, Дом народнай творчасці, Палац спорту*, але: *Лядовы палац, дом адпачынку*;

складанаскарочаныя словы, утвораныя ад афіцыйных назваў дзяржаўных устаноў (калі першая частка ў поўным слове пішацца з вялікай літары): *Белтэлерадыё, Мінфін, Дзяржплан*;

словы або спалучэнні слоў, якія з'яўляюцца афіцыйнымі назвамі асобы па вышэйшых дзяржаўных і рэлігійных пасадах: *Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, Старшыня Савета Міністраў, Галоўнакамандуючы Узброенымі Сіламі Рэспублікі Беларусь, Старшыня Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь, Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі, Папа Рымскі*; у неафіцыйным ужыванні словы *прэзідэнт, кароль, старшыня, імператар* пішуцца з малой літары: *візіт прэзідэнта, прыём у каралевы*.

121. Спішыце сказы, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі. Раствлумачце правапіс вялікай і малой літар.

1. (Н / н)ацы..нальны (А / а)кад..мічны (Т / т)..атр імя (Я / я)нкі (К / к)упалы трад..цыйна а..крые новы с..зон

(К / к)упалаўскай «(П / п)аўлінкай». 2. У сталічным (П / п)алацы (С / с)порту адбыўся хак..ейны матч каманды (П / п)рэзід..нта (Р / р)эспублікі (Б / б)еларусь і каманды (Б / б)рэс..кай ..обласці. 3. Сёння на пасяджэнні (М / м)іжнароднага (А / а)лімпійскага (К / к)амітэта былі названы віды спорту, якія будуць уваходзіць у алімпійскую праграм..у з 2016 года. 4. Створаныя ў нас мас..авыя маладзёжныя грама..кія аб'яднанні — (Б / б)еларускі (Р / р)эспубліканскі (С / с)аюз (М / м)оладзі і (Б / б)еларуская (Р / р)эспубліканская (П / п)і..нерская (А / а)рганізацыя — даюць ма..чымасць падлеткам і юна..тву праявіць сябе, рэ..лізаваць мары, атрымаць ..опыт лід..рства і работы ў камандзе.

(Паводле інтэрнэт-рэсурсаў)

Мова і нацыянальная культура

122. Спішыце тэкст, рашаючы арфаграфічныя задачы.

У канцы другога тыс..чаго..дзя ўдзельнікаў духоўнага хору «(К / к)рынічка» (М / м)інскага (П / п)алаца дз..цей і моладзі запрасіў на а..дыенцыю (П / п)апа (Р / р)ымскі. Сустрэча пра..шла на (П / п)лошчы (С / с)в..тога (П / п)..тра ў (Р / р)ыме. Пантыфік вітаў дз..цей на беларускай мове, яны спелі для яго нек..лькі духоўных твораў. (Я / я)н (П / п)авел (Д / д)ругі быў уражаны спевамі, сказаў, што яму здалося, быц..ам гэта сп..ваюць (А / а)нёлы, і блаславіў дз..цей і ўвесь беларускі народ.

(Паводле Я. Сінакова)

- Раствумачце правапіс вялікай і малой літар.

Пераклад тэксту

123. Перакладзіце тэкст на беларускую мову, запішыце, раскрываючы дужкі.

(С / с)овет (М / м)инистров (Р / р)еспублики (Б / б)еларусь — центральный орган государственного управления

(Р / р)еспублики (Б / б)еларусь. Он осуществляет в соответствии с (К / к)онституцией (Р / р)еспублики (Б / б)еларусь исполнительную власть. В своей деятельности (С / с)овет (М / м)инистров (Р / р)еспублики (Б / б)еларусь подотчетен (П / п)резиденту (Р / р)еспублики (Б / б)еларусь. Правительство (Р / р)еспублики (Б / б)еларусь состоит из (П / п)ремьер-(М / м)инистра, его заместителей и (М / м)инистров.

(«Кто есть кто в Республике Беларусь»)

124. Запішыце выразы з прыведзенымі словамі.

Беларускі — беларускі, Савет — савет, Нацыянальны — нацыянальны, Дом — дом, Таварыства — таварыства, Старшыня — старшыня.

Вялікая і малая літары ў назвах дзяржаўных і нацыянальных сімвалаў, рэліквій, дзяржаўных узнагарод; у назвах дакументаў, унікальных прадметаў, твораў

З вялікай літары пішуцца:

усе словы ў назвах дзяржаўных і нацыянальных, ваенных і культурных рэліквій: *Сцяг Перамогі, Крыж Ефрасінні Полацкай, Помнік Перамогі, Востраў Слёз, Курган Славы;*

усе словы ў поўных назвах ордэнаў, медалёў (акрамя слоў *ордэн, медаль, ступень*): *ордэн Францыска Скарыны, ордэн Славы I ступені, ордэн Пашаны, Георгіеўскі Крыж* (але: *ордэн Дружбы народаў*);

першае слова ў назвах дзяржаўных сімвалаў, прэміяў, граматаў, прызоў і інш.: *Дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь, Ганаровая грамата Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўная прэмія Рэспублікі Беларусь, Нобелеўская прэмія, Кубак свету, Каралеўскі кубак;*

аднаслоўныя ўласныя назвы і першае слова ў састаўных назвах кніг, газет, часопісаў, устаноў, арганізацый, заводаў, караблёў, машын пішуцца з вялікай літары і бяруцца ў двукоссе: *часопіс «Беларусь», аўтамабіль «Масквіч», опера «Кастусь Каліноўскі», танец «Лявоніха», верш М. Багдановіча «Слуцкія ткачыхі», медыцынская служба «Хуткая дапамога», перыядычнае даведачнае выданне «Летапіс друку», выдавецтва «Народная асвета», кафэ «Вясна», набор мэблі «Вязынка», хлеб «Водар»*; назвы саміх вырабаў (акрамя назваў, што супадаюць з асабовымі і геаграфічнымі назвамі) пішуцца ў двукоссі з малой літары: *«масквіч», «вольва», «боінг», «гарызонт»* (тэлевізар), але: *«Мінск»* (халадзільнік), *«Волга»* (аўтамабіль).

125. Спішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі. Раствлумачце правапіс вялікай і малой літар.

1. Беларус Жарэс Алфёраў атрымаў (Н / н)обелеўскую (П / п)рэмію па фізіцы. 2. З самай раніцы на (В / в)остраў (С / с)лёз пачалі прыходзіць сваякі і калегі воінаў(?) інтэрнацы..налістаў. 3. У 1976 годзе на (М / м)інскім (Р / р)ады..заводзе быў зроблены трох(?)міл..ённы тэлевізар «(Г / г)арызонт». 4. У а..паведнас(?)ці з законам «(А / а)б дз..ржаўных узнагародах (Р / р)эспублікі (Б / б)еларусь» (О / о)рд..нам (Ф / ф)ранцыска (С / с)карыны ўзнагароджваюцца грамадзяне «за значныя поспехі ў галіне нацы..нальна(?)дз..ржаўнага адраджэн..я, а таксама за прапаганду культурнай спа..чыны беларускага народа». 5. У а..паведнас(?)ці з артыкулам 19 (К / к)анстытуцыі (Р / р)эспублікі (Б / б)еларусь (Д / д)з..ржаўны (С / с)цяг, (Д / д)з..ржаўны (Г / г)ерб і (Д / д)з..ржаўны (Г / г)імн з..яўляюцца сімваламі яе (Д / д)з..ржаўнага сувер..нітэту.
(Паводле інтэрнэт-рэсурсаў)

126. Спішыце тэкст, рашаючы арфаграфічныя задачы.

Юв..лір (Л / л)азар (Б / б)огша ў 1161 годзе ств..рыў ш..дэўр — (К / к)рыж (Е / е)ўфрасінні (П / п)олацкай. Гэту надзвычай а..казную працу майст..р рабіў пад наглядам ігуменні (С / с)пасаўскага (М / м)анастыра.

Крыж выконваў ролю каўчэга для атрыманых з (К / к)анстанцінопаля і (І / і)ерусаліма хр..сці..нскіх св..тыняў.

Ш..сціканцовая форма (К / к)рыжа (Е / е)ўфрасінні (П / п)олацкай сімвалізавала створаны (Б / б)огам за ш..сць дзён свет.

(Паводле У. Арлова)

- Хто ўзнавіў беларускую нацыянальную рэліквію?

127. Прачытайце тэкст, дайце яму заглавак. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі.

Ёсць у нашага народ.. добры звычай — збірацца «на б..се-ду», гэта значыць на сустрэчу родных, блізкіх, знаёмых людзей, каб разам адзначыць с..мейнае свята, пагутарыць, пав..с..ліцца і пасумаваць, пасп..ваць і патанчыць. Словам, імя ансамбль абраў с..бе вельмі трапнае — «(Б / б)..седа».

Н..зменны мастацкі кіраўнік ансамбля — в..домы кампазітар, (З / з)аслужаны (Д / д)зе..ч (М / м)астацтваў, (Л / л)аўр..ат (Д / д)з..ржаўнай (П / п)рэміі (Б / б)еларусі Леанід Захлеўны. У кал..ктыве працуюць як (З / з)аслужаныя (А / а)ртысты (Б / б)еларусі, так і н..даўнія выпускнікі (Б / б)еларускай (Д / д)з..ржаўнай (А / а)кад..міі (М / м)узыкі. «Усе ўдзельнікі нашага кал..ктыв.. шчыра любяць беларускі фальклор, выдатна валодаюць народнай манерай выканання, — гаворыць Л. Захлеўны. — Асноўная мэта нашай працы — запіс(?) н..в..домых ці мала(?)в..домых беларускіх народных песен(?). Галоўнае ў апрацоў-

ках — ід..альна захаваць пры аранж..роўцы м..ладычную лінію песні».

У шчырасці і шчодрасці «(Б / б)..седы» пераканаліся не толькі (Б / б)еларускія слухачы, але і аматары і знаўцы фальклору ў (Ш / ш)вецыі, (Г / г)ерманіі, (П / п)ольшчы, (К / к)арэі, дзе ансамбль з поспехам удзельнічаў у (М / м)іжнародных (Ф / ф)альклорных (Ф / ф)..сты..валях.

(Паводле Т. Песнякевіч)

- Раствлумачце ўжыванне вялікай і малой літары ў словах.
- Назавіце вядомыя вам песні з рэпертуару ансамбля «Бяседа».
- Раствлумачце розніцу ў лексічных значэннях беларускага слова *бяседа* і рускага *беседа*. Як называюцца падобныя пары слоў?
- Раскрыйце сэнс прыказкі «Без кавалачка хлеба кепская бяседа».

Вялікая і малая літары ў назвах знамянальных падзей і дат, перыядаў і эпох, свят

З вялікай літары пішуцца:

аднаслоўныя ўласныя назвы і першае слова ў састаўных назвах знамянальных падзей і дат, перыядаў і эпох, свят: *Адраджэнне, Варфаламееўская ноч, Лядовае пабоішча, Першая (Другая) сусветная вайна; Каляды, Радаўніца, Новы год, Таццянін дзень, Дзень ведаў, Вялікая субота*, але: *грамадзянская вайна, імперыялістычная вайна, лютэйская рэвалюцыя, кайназойская эра, эпоха феадалізму, неаліт, залаты век, высакосны год, санітарны дзень, мясячнік пажарнай бяспекі*.

128. Спішыце тэкст, рашаючы арфаграфічныя задачы.

Для (С / с)в..тланы, вучаніцы (С / с)еліпчанскай школы (С / с)луцкага ра..на, як і для ўсёй яе сям(?)і, пам..тнай рэч..у стала дзедава салда..кая гімнасцёрка. Яе (з / с) шасц(?)ю м..далямі дзед заўсёды надз..ваў у (Д / д)зень (П / п)ерамогі. І цяпер, калі ўжо дз..дулі няма, што(?)год 9 (М / м)ая яго гімнасцёрка (з / с) пашанай дастаецца (з / с) шафы і вешаецца на крэсла, у якім ён с..дзеў і ра..казваў пра (?)огнен..ыя гады (В / в)ялікай (А / а)йчын..ай (В / в)айны.

(Паводле В. Віткі)

- Растлумачце правапіс вялікай літары.

Мова і нацыянальная культура

129. Устанавіце адпаведнасць паміж датамі і дзяржаўнымі святамі, святочнымі і памятнымі днямі. Запішыце, раскрываючы дужкі.

а) 15 сакавіка	1) (Д / д)зень (П / п)ерамогі
б) 2 красавіка	2) (Д / д)зень (Ж / ж)анчын
в) другая нядзеля мая	3) (Д / д)зень (К / к)анстытуцыі
г) 9 мая	4) (Д / д)зень (Д / д)зяржаўнага (С / с)цяга (Р / р)эспублікі (Б / б)еларусь і (Д / д)зяржаўнага (Г / г)ержба (Р / р)эспублікі (Б / б)еларусь
д) 3 ліпеня	5) (Р / р)адаўніца
е) 23 лютага	6) (Д / д)зень (А / а)баронцаў (А / а)йчыны і (У / ў)зброеных (С / с)іл (Р / р)эспублікі (Б / б)еларусь
ж) 8 сакавіка	7) (Д / д)зень (У / у)сенароднай (П / п)амяці (А / а)хвяр (В / в)ялікай (А / а)йчыннай (В / в)айны
з) 1 мая	
і) 22 чэрвеня	
к) 9-ы дзень пасля праваслаўнага (В / в)ялікадня	

- 8) (Д / д)зень (Я / я)днання
(Н / н)ародаў (Б / б)еларусі
і (Р / р)асіі
- 9) (С / с)вята (П / п)рацы
- 10) (Д / д)зень (Н / н)езалежнасці

130. Запішыце па пяць слоў, якія абазначаюць:

- 1) назвы беларускіх газет і часопісаў;
- 2) геаграфічныя назвы;
- 3) назвы гістарычных эпох і падзей;
- 4) назвы беларускіх міфічных істот;
- 5) назвы адукацыйных устаноў Беларусі.

Тэст 13 для самаправеркі

A1. Адзначце выпадкі, у якіх пішацца вялікая літара:

- 1) (В / в)алодзеў брат
- 2) (М / м)агілёўшчына
- 3) (Х / х)рысціянін
- 4) Мікалай (Д / д)ругі
- 5) (С / с)карынаўскія пераклады

A2. Адзначце выпадкі, у якіх пішацца малая літара:

- 1) (Б б)альзакаўскі ўзрост
- 2) (Б / б)іблія
- 3) (М / м)іністэрства ўнутраных спраў
- 4) (Б / б)алгары
- 5) мяккая (З / з)ямля

A3. Адзначце выпадкі, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:

1) Пушкінскія чытанні	4) аўчарка
2) Вадзянік	5) курган Славы
3) Гарлахвацкія	

А4. Адзначце выпадкі, у якіх усе словы пішуцца з вялікай літары:

- 1) (Н/н)обелеўская (П/п)рэмія
- 2) (П/п)апа (Р/р)ымскі
- 3) (В/в)ялікае (К/к)няства (Л/л)ітоўскае
- 4) (О/о)рдэн (М/м)аці
- 5) (Д/д)зень (Н/н)астаўніка

В1. Укажыце, колькі слоў пішацца з вялікай літары ў словазлучэнні *(Б/б)еларускі (Д/д)зяржаўны (П/п)е-дагагічны (У/ў)ніверсітэт (І/і)мя (М/м)аксіма (Т/т)анка*.

АГУЛЬНЫЯ ПРАВІЛЫ НАПІСАНАНЯ СЛОЎ РАЗАМ І ПРАЗ ЗЛУЧОК

1. Пішуцца **разам**:

складанаскарочаныя словы і вытворныя ад іх: *філфак, прадмаг, сельсавет, газпрам, газпрамавец, газпрамайскі* і інш.;

складаныя словы і вытворныя ад іх з пачатковымі іншамоўнымі часткамі *авія-, агра-, айта-, айдыя-, аэра-, бія-, відэа-, вела-, геа-, грам-, заа-, кіна-, макра-, мота-, неа-, радыё-, сацыя-, спорт-, стэрэа-, тэле-, танц-, фота-, электра-* і інш.: *авіяпалёт, айтастанцыя, веласпорт, відэакасета, геапалітычны, заапарк, радыёхваля, танцклас, тэледэбаты* і інш.;

словы са скарачанай пачатковай часткай *пой-* (*пай-*): *пойнач, пайгоддзе, пайчвэрці, пайсвету* (але з уласнымі назвамі: *пай-Мінска, пай-Камаройкі*);

словы з прыстаўкамі і падобнымі да прыставак пачатковымі часткамі: *а-, анты-, архі-, гіпер-, дыс-, дэз-, звыш-, інтэр-, інфра-, контр-, між-, мілі-, мета-, пан-, пост-, псеўда-, супер-, транс-, ультра-, экс-, экстра-* і інш.: *алагізм, антычалавечы, звышгукавы, інтэрнацыянальны, дэзактывацыя, контрагент* (але: *контр-адмірал*), *міжпланетны, пастфактум, супергерой, ультрановы, экстрэтарыяльны* (але: *экс-чэмпіён*) і інш.;

складаныя словы, першай часткай якіх з'яўляюцца лічэбнікі: *першакурснік, двухмоўе, двукоссе, сямітысячны, васьмімільённы, трохразовы, чатырохпрацэнтны, саракатрохгадовы.*

2. Пішуцца **праз злучок**:

спалучэнні, утвораныя з двух аднолькавых (або з адной асновай) слоў: *белы-белы, ледзь-ледзь, бегалі-бегалі, што-што, як-ніяк, дзе-нідзе, раз-пораз;*

спалучэнне блізкіх або супрацьлеглых па значэнні слоў: шум-гам, хлеб-соль, шыта-крыта, больш-менш, сям-там, жый-бый, бокам-скокам, а таксама пусці-навалюся, гуляй-вецер, узвей-вецер;

складаныя словы, першай (або апошняй) часткай якіх з'яўляюцца лічбы любога злічэння, літары ці літарныя абрэвіятуры любога алфавіта: 80-годдзе, 9-павярховы, XX-вяковы, α -часцінка (альфа-часцінка), П-падобны, МАЗ-60.

Назоўнікі з прыназоўнікамі і два назоўнікі, адзін з якіх ужыты ў назоўным склоне, а другі ў творным, пішуцца асобна: з вока на вока, дзень у дзень, раз за разам; век вяком, чалавек чалавекам і інш.

✦ Назвы роднага краю

БУДА-КАШАЛЁВА

Былі некалі побач дзве вёскі — *Буда* і *Кашалёва*. Першая назва, папыраная ў Беларусі, паходзіць ад слова *буда* — лясная вартоўня, часовая будоўля, у якой мелі прытулак тыя, хто працаваў у лесе. Іх называлі буднікі. Яны выпальвалі дзёгаць, смалу, драўняны вугаль. А побач, скарыстоўваючы карчы, дралі лыка і плялі кошыкі, кашалі. У канцы XIX стагоддзя дзве вёскі паядналіся, і ўзнікла назва *Буда-Кашалёва*. Так называецца цяпер горад, раённы цэнтр.

(Паводле У. Юрэвіча)

131. Адзначце радкі, у якіх усе словы напісаны правільна.

1) велапрабег, агра-тэхніка, 50-годдзе, мотакрос, год-два, трох-бор'е;

2) лясгас, аўдыяапаратура, грам-запіс, бія-энергетыка, 9-працэнтны;

3) заасад, 5-павярховы, паўвёскі, авіяпошта, геахімія, антысептык;

4) рыбнагляд, гуляйвецер, відэасігнал, аэрафлот, сёйтой, псеўда-мастацтва;

5) аўтапілот, прыма-балерына, суперэкспрэс, макраклі-мат, двухмоўе.

• Запішыце словы, у якіх дапушчаны памылкі, згодна з арфаграфічнымі нормамаі.

Правільнасць маўлення

ДЫС... — ДЭЗ...

Дыс- — прыстаўка, якая абазначае парушэнне, разлад, страту чаго-небудзь; адпавядае па значэнні прыстаўкам *раз-*, *не-*: *дыскамфорт*, *дысгармонія*.

Дэз- — прыстаўка, якая абазначае выдаленне, знішчэнне, спыненне або адсутнасць чаго-небудзь: *дэзарыентацыя*, *дэзарганізацыя*, *дэзынфармацыя*.

» Арфаграфія і лексікалогія

132. Устанавіце адпаведнасць паміж назоўнікамаі і іх значэннямаі.

- а) дысгармонія
- б) дэзарганізацыя
- в) дыспрапорцыя
- г) дыскамфорт
- д) дэзынтэграцыя

- 1) несуразмернасць паміж часткамаі цэлага, адсутнасць прапарцыянальнасці
- 2) умовы жыцця, знаходжання, якія не забяспечваюць зручнасцей і спакою
- 3) распадзенне, расчляненне цэлага на састаўныя часткі
- 4) парушэнне гармоніі, адсутнасць сучаснасці; немілагучнасць; разлад, няўзгодненасць, парушэнне адпаведнасці чаго-небудзь чаму-небудзь

5) разлад арганізаванасці, парушэнне парадку, нармальнай дзейнасці каго-небудзь, чаго-небудзь

133. Спішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі.

1. Весела застр..катала ў вёсцы бенза(?)піла: дровы на зіму нарыхтоўваюць (*Р. Ігнаценка*). 2. Нарад..ілася яна [яліна] ў гэтым лесе даўным(?)даўно (*А. Васілевіч*). 3. Агонь у печы яшчэ гарэў, і ў хаце панавала рухомае паў(?)св..тло (*Э. Ажэшка*). 4. Спражка пачала драпаць скуру і пакідаць сякі(?)такі след (*Я. Майр*). 5. Ёсць у мяне ў лесе свае любімыя сцежкі(?)дарожкі, па якіх я хаджу як са стрэльбай, так і без яе, назіраю за жыц..ём лесу (*Р. Ігнаценка*). 6. Аленчына маці працуе на завод..е шкл..валакна ап..ратарам цэха электра(?)печаў (*А. Савіцкі*). 7. Лаз(?)ню будавалі звычайна з тонкіх б..рвёнаў, з двух(?)схільным дахам, у сц..не рабілі адно(?)два (?)акенцы (*М. Маляўка*). 8. Шмат вады збегла(?)сплыло пасля той в..снавой раніцы на глушцовым такавішчы (*Р. Ігнаценка*). 9. С..род л..сных п..рша(?)цветаў самым прыгожым, н..сумненна, з..яўляецца сон(?)трава (*Х. Гурыновіч*).

134. Прачытайце тэкст. Растлумачце сэнс загалоўка.

БЕЗ ПАМЯЦІ НЕМАГЧЫМА АБНАЎЛЕННЕ СВЕТУ...

Чыгунок з маладой бульбай стаіць на стале пад сіне(?) зялёным клёнам. Напоўнены духмянасцю жніўня вечар сабраў нашу сям'ю на вячэру ў сад...

Успаміны агарнулі мяне, адно ўзяўся я за адпаліраваную да светла(?)блакітнага бляску клямку на варотцах каля дома, дзе я вырас. Яна захавала цеплыню дзедавай рукі. Зусім простая, звычайная рэч — клямка... А колькі

прыемна(?)шчымлівых успамінаў дорыць адзін дотык да яе!

Новы гаспадар дома перафарбаваў і ашальяваў яго. Так што, каб паказалі мне фота(?)здымак, я не пазнаў бы свайго дома. А вось клямка засталася берагчы памяць... Памяць, у якой не толькі тая далёкая(?)далёкая вячэра ў садзе. У якой — вайна. Спаленыя хаты. Засеяная асколкамі зямля(?)пакутніца... Таму няма для мяне больш важнай справы, чым справа міру.

Гэта толькі адзін з клопатаў мірнага жыцця — зберагчы нашу нацыянальна(?)культурную спадчыну, служыць памнажэнню яе багацця. Жаданне аднавіць страчаныя гістарычныя помнікі, пабудаваць новыя мікра(?)раёны з улікам традыцый старажытна(?)беларускай культуры — шчырае пачуццё, якім кіруюцца беларускія мастакі.

Без любві да сваёй зямлі, да той маленькай клямкі, што беражэ памяць пра бацькоў і дзядоў, немагчыма абнаўленне свету.

(Паводле А. Анікейчыка)

• Выпішыце з тэксту словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Праваліс слоў разам і праз злучок», раскрыйце дужкі, растлумачце праваліс.

Тэст 14 для самаправеркі

A1. Адзначце словы, якія пішуцца разам:

1) спорт(?)лато	4) пяці(?)значны
2) хто(?)ніхто	5) экс(?)чэмпіён
3) ультра(?)гукавы	

A2. Адзначце словы, якія пішуцца праз злучок:

1) звыш(?)праваднік	4) інтэр(?)нацыянальны
2) контр(?)адмірал	5) хлеб(?)соль
3) паў(?)Віцебска	

A3. Адзначце правільна напісаныя словы:

- 1) тэле-глядач 3) звыш-хуткі 5) раз-пораз
2) паўмаска 4) электракіпяцільнік

A4. Адзначце выпадкі, у якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:

- 1) двух-вежавы 3) інфрачырвоны 5) контратака
2) белы-белы 4) паў-гадзіны

B1. Ад словазлучэння *прафсаюзны камітэт* утварыце і запішыце складанаскарочанае слова.

ПРАВИЛЫ ПЕРАНОСУ СЛОЎ

1. З аднаго радка на другі слова пераносіцца па складах, калі ў сярэдзіне яго няма спалучэння зычных: *во-ля, тра-ва, за-яц, га-ла-ва, ка-ва-лак, стра-ка-ты, пра-ве-рыць, пе-ра-кі-нуць*.

Калі ў сярэдзіне слова паміж галоснымі маецца спалучэнне зычных, то пераносіцца на наступны радок або ўсё гэта спалучэнне, або любая яго частка. Можна пераносіць: *ся-стра, сяс-тра, сяс-т-ра; во-стры, вос-тры, вост-ры; пту-шка, птуш-ка; кро-пля, кроп-ля; ма-ста-цтва, мас-тац-тва, мас-тацт-ва*.

2. Пры пераносе нельга:

пакідаць або пераносіць на наступны радок адну літару, нават калі яна адпавядае складу: *аса-ка, лі-нія, ра-дыё, еха-лі, па-коі*. Немагчыма ажыццявіць перанос некаторых слоў, хоць яны і неаднаскладовыя: *аса, яна, юнак, мая, арыя, аляя, Азія, якая* і пад.;

разбіваць пераносам спалучэнні літар *дж* і *дз*, калі яны абазначаюць на пісьме гукі [дж], [дз], [дз']: *ура-джай, са-джаць, ра-дзі-ма, ха-дзіць*. Спалучэнні *дж* і *дз* можна разбіваць пераносам, калі *д* належыць прыстаўцы, а *з, ж* — кораню слова: *пад-жары, ад-жаць, пад-земны, ад-значыць*;

аддзяляць ад папярэдняй галоснай літары *й* і *ў*: *сой-ка, бой-кі, май-стар, дай-сці, зай-мацца, праў-да, слоў-нік, май-чаць, зай-тра, праў-нук*;

аддзяляць мяккі знак і апостраф ад папярэдняй зычнай: *буль-ба, прось-ба, вазь-му, бур'-ян, сем'-яў, мыш'-як*.

3. З дзвюх аднолькавых літар, што стаяць побач, адна звычайна пакідаецца на папярэднім радку, а другая пераносіцца на наступны радок: *па-абапал, двац-цаць, насен-не*,

калос-се, сол-лю, памяц-цю, мыц-ца. Але дапускаюцца і пераносы: *паа-бапал, два-цацаць, насе-нне, кало-ссе, со-ллю, памя-цю, мы-ца.*

4. У складаных словах кожная частка пераносіцца згодна з правіламі пераносу асобных слоў: *се-на-ўбо-рка, збо-жжа-зда-ча, ка-рня-пло-ды.*

5. Не дзеляцца пры пераносе абрэвіятуры, якія пішуцца вялікімі літарамі або з'яўляюцца спалучэннем літар і лічбаў, а таксама графічныя скарачэнні слоў і выразаў: *ААН, АБСЕ, ДАІ, А-78, г. д., г. зн., стст.*; не адрываюцца пры пераносе ад лічбаў далучаныя да іх злучком канчаткі або часткі канчаткаў: *а 19-й (гадзіне), 1-га (студзеня)*; не адрываюцца ад прозвішчаў ініцыялы: *Я. Брыль, К. М. Міцкевіч, Я. Ф. Карскі, М. І. Гурскі*; не пераносіцца на наступны радок працяжнік; не адрываецца ад лічбы скарачаныя назвы адзінак вымярэння: *1990 г., XXI ст., 100 кг, 50 га, 2 км.*

135. Падзяліце словы для пераносу. Укажыце ўсе магчымыя варыянты пераносу.

Найдрабнейшы, назбіраць, пад'ёмны, сенсацыя, стагоддзе, па-брацку, пунктуацыя, жнівеньскі, заскварыць, паслядоўны, гукаўтварэнне, зацвісці, малацьба, самаўпэўнены, ін'екцыя, святлафор, заўтрашні, народжаны, якасны.

Мова і нацыянальная культура

136. Прачытайце тэкст.

Старажытныя беларускія гарады былі буйнымі цэнтрамі рамяства. Археолагі падлічылі, што ў Полацку жылі майстры больш чым шасцідзесяці спецыяльнасцей: ганчары, бондары, шаўцы, крайцы, замочнікі, ткачы, меднікі, гарбары-кажамякі... Жарнасекі выштукоўвалі з каменю жорны, з пясчаніку — вастрыльныя брускі, з мяккіх каменных

парод — *абразкі* і *крыжыкі*. *Касцярэзы* рабілі грабяні, гузікі, *шахматныя* фігуры. Далёка славіліся полацкія ювеліры. З асаблівай павагаю продкі ставіліся да *збройнакаў*. Пра іх *майстэрства* сведчыць, напрыклад, тое, што страла, зробленая добрым лучнікам, нават праляцеўшы сотню *метраў*, лёгка прабівала дубовую дошку *тайшчынёю* з палец.

(Паводле У. Арлова)

- Выпішыце з тэксту выдзеленыя словы, падзяляючы іх для пераносу (укажыце ўсе магчымыя варыянты пераносу слоў).
- Якія словы з тэксту нельга падзяліць для пераносу?

ПАДАГУЛЬНЕННЕ ВЫВУЧАНАГА

137. Адзначце радкі, у якіх усе словы напісаны правільна.

1) хуткасны, наезднік, абвесны, абласны, роднасны, прадвестнік;

2) сур'ёзны, узгор'е, прэмьера, мадэльер, павільён, парц'ера;

3) авіябілет, спецыяліст, рэактар, піяніна, дыялог, сеанс;

4) манументальны, зеленаваты, адвячорак, абмяркоўваць, уцякаць, абеліск;

5) тыраж, экзацічны, традыцыя, сціхія, плаціна, сатырычны.

• Якім правілам адпавядае напісанне слоў у кожным радку?

• Запішыце словы, у якіх дапушчаны памылкі, згодна з арфаграфічнымі нормамі. Раствумачце іх правапіс.

Мова і нацыянальная культура

138. Прачытайце тэкст, дайце яму загаловак.

За тры..цаць гадоў служэн..я песен..аму мастацтву (З/з)аслужаная (А/а)ртыстка (Б/б)еларусі Надзея Мікуліч набыла сваё н..паўторнае абліч..а. Пасля заканчэн..я (Г/г)родзенскага (М/м)узычна(?)педагагічнага (В/в)учылішча юная артыстка трапіла ў вакальна(?)інструм..нтальны ансамбль «В..расы» (Б/б)ел(?)дзярж(?)філармоніі. Сярод сваіх маладых кал..ег(?)сябровак Надзея вызначалася яркімі музычнымі здольнасцямі. Атрымаўшы сп..цыяльнасць дырыжора(?)харавіка, у ансамблі яна хутка навучылася сумяшчаць ігру на электра(?)гітары з вакалам.

Сён..я Надзея Мікуліч — сапраўдны музыкант(?)прафес..іянал са сваім нацы..нальным рэп..ртуарам. «Спеўная душа» Надзеі Мікуліч з году ў год радуе і зачароўвае прыхільнікаў айчын..ай эстрады новымі песнямі.

(Паводле Г. Загародняга)

• Выпішыце з тэксту па тры-чатыры прыклады слоў (словазлучэнняў), згрупаваўшы іх у адпаведнасці з наступнымі правіламі: 1) «Правапіс галосных *e, ё, я*»; 2) «Правапіс падоўжаных зычных»; 3) «Правапіс вялікай і малой літар»; 4) «Правапіс слоў разам і праз злучок».

139. Запішыце сказы ў адпаведнасці з арфаграфічнымі нормаў, растлумачце правапіс.

1. Шумелі струменчыкі фантана, і дзіцячыя далоні цягнуліся да іх. 2. Брамай даўно не карысталіся — замок стаў чырвоным ад ржы. 3. У твар дзьмуў цёплы паўднёва-усходні вецер. 4. Васілю давялося працаваць каррэспандэнтам франтавой газеты. 5. У Мінску створаны Дзяржаўны Музей гісторыі тэатральнай і музычнай культуры Беларусі. 6. Безшумны палёт кажаноў часам палохае людзей. 7. У празрыстай вазёрнай вадзе адлюстроўвалася чэрвенскае сонца.

140. Прачытайце тэкст, дайце яму загалоўак. Спішыце, рашаючы арфаграфічныя задачы.

Першы помнік зубру ў тыс..ча в..семсот ш..сцідз..сятым год..е паставіў у (Б / б)елаве..скай (П / п)ушчы (Р / р)асійскі імп..ратар (А / а)л..ксандр (Д / д)ругі ў гонар удалага *пал..вання* на нашых асілкаў.

У (В / в)аложыне помнік к..ню ўстанавіў у св..ім парк..граф (Ю / ю)заф (Т / т)ышкевіч.

У трэц(?)ім тыс..чаго..дзі ў (М / м)інск.., на плошч.. перад (К / к)амароўскім (Р / р)ынкам, так(?)сама з..явіўся бронзавы (К / к)онь. Вунь птушкі паа(б / п)селі бронзавую (Г / г)андлярку: дз(?)ве ў яе на пл..чы, адна на пал..ц села, а чац(?)вёртая ўжо (з / с)пырхнула на м..шок (з / с) семкамі. Вось(?)вось воз(?)мецца іх *дз..ўбаць*.

У (Б / б)абруйск.. помнікам ув..кавечылі бабра. А ў (Б / б)аранавічах помнічкам ушанавалі в..рабейку. І напісалі на пом-

нічку *ня..чотныя* словы: «Да вас я (на) заўсёды прыл..цеў. Не вырай вабіць, а рад..іма».

(*Паводле Я. Сіпакова*)

• На якім прынцеце арфаграфіі грунтуецца напісанне выдзеленых слоў?

141. Прачытайце тэкст. Раствлумачце паходжанне фразеалагізма *вомегам вылазіць*.

ВОМЕГАМ ВЫЛАЗІЦЬ

Беларускі фразеалагізм *вомегам вылазіць* ужываецца са значэннем ‘адпомсціцца, не праходзіць бяследна’, калі кажуць пра расплату за які-небудзь кепскі ўчынак.

Паходжанне фразеалагізма становіцца зразумелым, калі высветліць сэнс яго першага кампанента. Воменг — другая назва балігалову, двухгадовай расліны з сям’і парасонавых. Пра страшэннай сілы яд, выціснуты з воменгу, ведалі яшчэ ў Старажытнай Грэцыі і карысталіся ім для знішчэння палітычных сапернікаў. Вядома, напрыклад, што філосаф Сакрат быў атручаны воменгам. Лісты і плады воменгу, калі трапяць у ежу, выклікаюць атручванне, знешнім пазчыкам якога з’яўляюцца ваніты.

З цяжкім станам хворага і звязана ўзнікненне спачатку свабоднага словазлучэння *воменг вылазіць*, а потым пераасэнсаванага, у якім пад уплывам фразеалагізма *бокам вылазіць* першы кампанент змяніў форму.

Выслоўе на пачатку свайго жыцця ўжывалася, відаць, толькі ў кленічах і было зламоўным пажаданнем цяжкай хваробы і смерці ад атручвання воменгам.

(*Паводле І. Леншава*)

• Знайдзіце ў тэксце словы, напісанне якіх можа выклікаць у вас цяжкасці, вусна растлумачце іх правапіс.

• Закрыйце першы варыянт тэксту і спішыце яго другі варыянт, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі.

ВОМЕГАМ ВЫЛАЗІЦЬ

Беларускі фраз..лагізм *вомегам вылазіць* ужываецца са значэ(н / нн)ем ‘а(д / т)помсціцца, (не) праходзіць бя..следна’, калі кажуць пра ра..плату за які(?)небудзь кепскі ўчынак.

Паходжа(н / нн)е фраз..лагізм.. становіцца зразумелым, калі высв..тліць сэнс яго першага кампанент.. . Воmeg — другая назва балігалов.., двух(?)гадовай расліны з сям..і парасо(н / нн)авых. Пра страшэ(н / нн)ай сілы яд, выц..снуты з воmeg.., ведалі яшчэ ў (С / с)тара(?)жытнай Грэцыі і карысталіся ім для знішчэ(н / нн)я палі(ты / ці)чных сапернікаў. В..дома, (на) прыклад, што філосаф Сакрат быў атруча(н / нн)ы воmegам. Лісты і плады воmeg.., калі трапяць у ежу, выклікаюць атручва(н / нн)е, знешнім пака..чыкам якога з..ўляюцца ваніты.

З ця..кім станам хворага і (з / с)вяза(н / нн)а ўзнікне(н / нн)е (з / с) пачатку свабоднага сл..вазлучэ(н / нн)я *воmeg вылазіць*, а потым пераас..нсавана(н / нн)ага, у якім падупывам фраз..лагізм.. *богам вылазіць* першы кампанент (з / с)м..ніў форму.

Выслоўе (на) пачатку свайго жыц..я ўжывалася, відаць, толькі ў кленічах і было зл..моўным пажада(н / нн)ем ця..кай хваробы і смерці ад атручва(н / нн)я воmegам.

- Выканайце самаправерку.

Падагульняльны тэст

A1. Напісанне якіх слоў заснавана на марфалагічным прынцеыпе арфаграфіі?

1) ляшчына	3) жолуд	5) зменшыць
2) княства	4) адсутнічаць	

A2. Адзначце словы, у якіх прапушчана літара э.

1) распр..гчы	3) пр..парат	5) крат..р
2) інж..нер	4) адр..с	

- A3.** Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *я*.
- 1) с..рабро 3) ц..сनावаты 5) п..ргамент
2) сц..мнецъ 4) зав..зь
- A4.** Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *е*.
- 1) в..лікагаловы 3) сярэдн..гадавы 5) гус..гадоўля
2) вугл..кіслы 4) рады..актыўны
- A5.** Адзначце словы, у якіх прапушчана спалучэнне літар *ыя*.
- 1) д..метр 3) акард..ніст 5) р..німацыя
2) рад..цыйны 4) рац..нальны
- A6.** Адзначце выпадкі, калі пішацца літара *і*.
- 1) коні ..мчацца 4) капот ..ржавы
2) малы ..лгун 5) вока..мгненна
3) за..мшэлы камень
- A7.** Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *ы*.
- 1) уз..шоў 3) контр..гра 5) пад..граць
2) спад..лба 4) звыш..мклівы
- A8.** Адзначце правільна запісаныя словы.
- 1) налатчык 3) бешчалавечны 5) баскетбол
2) лёччык 4) касьба
- A9.** Адзначце словы, у якіх прапушчана літара *ц*.
- 1) парахо..тва 3) узбе..кі 5) аген..тва
2) студэн..кі 4) баранаві..кі
- A10.** Адзначце словы, у якіх пішацца спалучэнне літар *дз*.
- 1) (ды / дзі)ктар 4) по(д / дз)віг
2) брыга(ды / дзі)р 5) (Д / Дз)віна
3) пе(ды / дзі)ятр
- A11.** Адзначце словы, у якіх прапушчана літара.
- 1) двукос..е 3) кал..ектыў 5) Жан..а
2) (з) упартасц..ю 4) піц..а

A12. Адзначце словы, у якіх пішацца літара *в*.

- 1) на..обмацак 3) ..углаваты 5) на..огул
2) ..остраў 4) ..астравок

A13. Адзначце словы, у якіх пішацца літара *ў*.

- 1) краіны ..сходу 3) гучнае «..ра» 5) са..на
2) со..с 4) каля ..нівермага

A14. Адзначце словы, у якіх пішацца мяккі знак.

- 1) чэрвен..скі 3) ц..вік 5) восем..сот
2) любан..скі 4) дз..мухавец

A15. Адзначце выпадкі, калі пішацца вялікая літара.

- 1) (О / о)рдэн Францыска Скарыны
2) (К / к)упалаўскі тэатр
3) (Н / н)апалеонаўскія планы
4) (П / п)лошча Перамогі
5) (П / п)алац мастацтваў

A16. Адзначце словы, якія пішуцца праз злучок.

- 1) спарт(?)клуб 4) паў(?)Гомеля
2) крыж(?)накрыж 5) анты(?)фашысцкі
3) паў(?)лыжкі

В1. Ад назоўнікаў *жыццё* і *радасць* утварыце і запішыце складаны прыметнік, што мае значэнне 'які радуецца жыццю, не ведае тугі'.

В2. Ад назоўніка *крыўда* з дапамогай прыстаўкі і суфікса ўтварыце і запішыце прыметнік, што мае значэнне 'які не робіць крыўды, не прыносіць непрыемнасцей або шкоды'.

В3. Запішыце згодна з арфаграфічнымі нормамі слова, у якім дапушчана памылка.

- 1) хуткасны 3) пырснуць 5) масштаб
2) шчаслівы 4) посны

В4. Падбярэце і запішыце беларускі адпаведнік да слова *трехъярусный*.

ТЭКСТЫ ДЛЯ САМАПРАВЕРКІ

РУСАЛЬНЫ ТЫДЗЕНЬ (с. 19–20)

Прыйшоў Русальны тыдзень.

Азярышчанскія дзяўчаты зівалі вянкi і вешалi іх на бярозках. А хлопцы неслi на зялёных насiлках у бярозавы гай абраную ўсiмi русалку — самую ладную дзяўчынку, якая знайшлася ў Азярышчы. Гэта была трынаццацігадовая Янька Кагут.

З распушчанымi валасамi, яна пагойдвалася ў сiнім небе. I свежы, пяшчотны тварык дзяўчыны ўсмихаўся сонцу, нiвам і зялёным гаям. А за ёю ішла ў вянках яе прыгожая свiта.

...Палiлі агнi. Кiдалi ў іх вянкi. Дзяўчаты ўцякалi ад Янькi, а яна лавiла іх і казытала.

«ПЕСНЯРЫ» (с. 41–42)

На высокi ўзровень беларускую народную песню паднялi «Песняры» — вакальна-інструментальны ансамбль пад кіраўнiцтвам Уладзiмiра Мулявіна. Усюды ансамбль прымалi сардэчна і з захапленнем, з воплескамі. Як зайграюць і заспяваюць «Песняры» дзе-небудзь у Індыі ці Францыі «Скрыпяць мае лапцi», зала адразу ўзрывалася апладысмантамі.

Яны вазiлі па свеце песнi нашых выдатных кампазітараў на словы беларускiх паэтаў: «Спадчыну» Я. Купалы, «Мой родны кут» Я. Коласа, «Веранiку» М. Багдановiча, «Алесю» А. Куляшова, «Жураўлi на Палессе ляцяць» А. Ставера.

Абвiнавацiць іх у нацыяналізме было немагчыма, бо Уладзiмiр Георгiевiч Мулявiн — карэнны сiбірак рускi па нацыянальнасцi.

«Песняры» аб'ехалi амаль увесь свет. Дзякуючы ім людзi адкрывалi Беларусь і яе песенную культуру... «Пес-

няры» дванаццаць разоў атрымлівалі гран-пры на прэстыжных міжнародных фестывалях і конкурсах. Дыскі з пісамі іх песень выдаваліся мільённымі тыражамі.

АДЗНАКІ ЗА КАНТРОЛЬНУЮ (с. 63—64)

Грыша, якому вучоба давалася без асаблівых цяжкасцей, меў у сваім характары адну дрэнную рысу. Ён быў упэўнены, што выдатныя адзнакі заслужана ўпрыгожваюць толькі яго дзённік, а астатнім вучням яны ставяцца проста так...

Усё адбылося ў суботу, пасля раздачы кантрольных па алгебры. Быццам у насмешку, амаль палова класа атрымала пяцёркі, а Грышу паставілі няшчасную чацвёрку!

Пяцёрку атрымаў і Лёня. Не хаваючы свайго расчаравання, Грыша ўзяў Лёнеў сшытак і, насмешліва разглядаючы яго, голасна сказаў:

— Цікава выходзіць! Хто спісваў, у таго пяцёрка...

— А хто ў цябе спісваў? — разлаваўся Лёня.

Тут умяшаўся настаўнік і спыніў спрэчку.

КЛЁН (с. 89)

Дзякуючы салодкаму соку клён стаў нацыянальным сімвалам Канады. Яго пунсовы ліст адлюстраваны на сцягу гэтай дзяржавы. З пяці тысяч эскізаў канадцы выбралі кляновы ліст. Канада — краіна цукровых клёнаў. Штогод з іх збіраюць каля чатырох мільёнаў кілаграмаў цукру. Кляновая гаспадарка ў гэтай краіне з'яўляецца сур'ёзнай галіной прамысловасці.

Клён не толькі «салодкае», але і «спеўнае» дрэва. З яго робяць музычныя інструменты. Яшчэ клён — сапраўдны барометр. Калі ў тым месцы, дзе лісцікі сваімі ножкамі мацуюцца да галінак, прасочваюцца кропелькі вільгаці, хутка пойдзе дождж. «Плача» клён — не забудзьце захапіць на вуліцу парасоны.

КАРОТКІ АРФАГРАФІЧНЫ СЛОЎНІК

аванпосны	каля ўніверсама
адажыя	кампасны
андэграўнд	камп'ютар
аўтсайдар	камп'ютарны
аўтсайдарскі	камп'ютаршчык
баласны	кантрасны
бартар	клоўн
бартарны	Кранштат
васьмідзясяты	лакаўт
васямнаццаты	менеджар
васямнаццаць	на ўнікальным матэрыяле
Ватэрлоа	ноўтбук
Гумбальт	Нью-Ёрк
джоўль	пакгаўз
дзявяты	панэль
дзяржаўны ўніверсітэт	партфоліа
дзясятка	прынтар
дзясятнік	прынтарны
дзясяты	пяцідзясяты
дэзынтэгратар	пяцьдзясят
дэзынтэграцыя	раўнд
дэзынфармаваць	раўт
дэзынфармацыйны	рэзюмэ
дэзынфармацыя	Рэмбрант
дэзынфекцыйны	сальфеджыя
дэзынфіцыраванне	саўна
дэзынфіцыраваны	світар
дэзынфіцыраваць	субыспектар
дэкодар	сямідзясяты
есавул	сямнаццаты
есавульскі	сямнаццаць

Токіа
тунэль
трыа
фарватар
фарватарны
фарпосны
фаўна
царква ўніяцкая
цянь-шанскі

чань-чунскі
шасцідзясяты
Шміт
шніцаль
шоўмен
шэсцьдзясят
экзэмпляр
эспандар

Змест

Уводзіны	3
Правапіс галосных	8
Правапіс галосных <i>о, э, а</i>	9
Правапіс галосных <i>е, ё, я</i>	14
Правапіс галосных <i>о, э, а, е, ё, я</i> ў складаных словах	21
Правапіс спалучэнняў галосных <i>іё (ыё),</i> <i>ія (ыя), іе (ые), іо (иа), ео (еа), эо (эа)</i> у іншамойных словах	28
Правапіс прыстаўных галосных <i>і, а</i>	33
Правапіс літар <i>і, ы, й</i>	36
Правапіс зычных	43
Правапіс і вымаўленне звонкіх і глухіх, шыпячых і свісцячых зычных	43
Правапіс спалучэнняў зычных на стыку кораня і суфікса, прыстаўкі і кораня	47
Правапіс <i>д і дз, т і ц</i>	53
Правапіс падоўжаных зычных	59
Правапіс некаторых спалучэнняў зычных	65
Правапіс прыстаўных і ўстаўных літар <i>в, г</i>	67
Правапіс літар <i>у, ў</i>	75
Правапіс мяккага знака і апострафа	81
Змякчальны мяккі знак як сродак абазначэння мяккасці папярэдняга зычнага	81
Правапіс раздзяляльнага мяккага знака і апострафа	85
Ужыванне вялікай і малой літар	91
Вялікая і малая літары ў асабовых назвах; у прыметніках, утвораных ад асабовых назваў; у геаграфічных і астранамічных назвах	91

Вялікая і малая літары ў назвах дзяржаўных органаў і іншых арганізацый; у найменнях пасадаў і званняў.	96
Вялікая і малая літары ў назвах дзяржаўных і нацыянальных сімвалаў, рэліквій, дзяржаўных узнагарод; у назвах дакументаў, унікальных прадметаў, твораў.	99
Вялікая і малая літары ў назвах знамянальных падзей і дат, перыядаў і эпох, свят	102
Агульныя правілы напісання слоў разам і праз злучок	106
Правілы пераносу слоў	112
Падагульненне вывучанага	115
Тэксты для самаправеркі.	121
Кароткі арфаграфічны слоўнік.	123